

Dilectio divinatorum eloquiorum, et dulcedo intelligentiae sanctae Scripturae, et maxime humilis evangelicae veritatis, in qua verborum honesta simplicitas patet, et sensuum alta profunditas latet, adjuvante ipso Domino qui dat suavitatem, ut terra nostra det fructum suum, et nos ad loquendum, et vos ad audiendum exhortatur. Atque utinam tam efficax nobis esset loquendi sensus, quam vobis studiose audiendi data est intelligentia, dum video sine fastidio vos audire, et gaudio placato cordis vestri, a quo id quod salubre est, non respuitur, sed cum aviditate percipitur, et utiliter continetur. Loquamur ergo vobis et nunc de evangelica lectione. Duo pariter miracula humanae sanitatis leguntur, unum invisibiliter per angelicam administrationem, alterum per dominicam praesentiam visibiliter exhibitum. Sed utriusque nobis sunt breviter exponenda mysteria, ne prolixae lectionis prolixa quoque explanatio cuiquam forte gravis existat.

Probatia piscina, quae quinque porticibus cingebatur,

populus est Iudaeorum, undique legis custodia, ne peccare debeat, munitus.

Recte etenim lex, quae quinque libris Moysi descripta est, **quinario numero figuratur**. Recte **populus** qui in quibusdam munditiam vitae servare, in quibusdam vero solebat immundorum spirituum tentamentis agitari, per aquam signatur piscina, quae nunc placida ventis stare, nunc eis irruentibus turbari consueverat. Et bene piscina eadem probatica vocatur: *πρόβατα* quippe Graece *oves* dicuntur, quia erant nimirum in illo populo qui dicere Domino possent: *Nos autem populus tuus, et oves gregis tui, confitebimur tibi in saecula* (*Psal.* LXXXVIII)¹. Vulgo autem probatica, id est, pecuaria piscina fertur appellata, quod in ea sacerdotes hostias lavare consueverant. **Multitudo languentium** quae in commemoratis porticibus **jacebat**, aquae motum exspectans, significat eorum catervas qui, legis verba audientes, suis se hanc viribus implere non posse dolebant, atque ideo dominicae auxilium gratiae totis animi affectibus implorabant. Caeci erant,

La dilezione per i divini eloqui, e la dolcezza della conoscenza della santa Scrittura, e soprattutto dell'umile verità evangelica, in cui si palesa l'onesta semplicità delle parole, e si nasconde la grande profondità dei significati, con l'aiuto di Dio stesso, che dona soavità, affinché la nostra terra doni i suoi frutti, esorta[no] noi a parlare, e voi ad ascoltare. E voglia il cielo che sia per noi tanto efficace il significato del dire, quanto a voi sia donata la comprensione nell'ascoltare con attenzione, mentre vedo che ascoltate senza fastidio, e con pacata gioia del vostro cuore, dal quale ciò che è salubre non è rigettato, ma recepito con avidità, e utilmente trattenuto. Vi parliamo dunque anche ora della lettura evangelica. Sono raccontati contemporaneamente due miracoli, uno realizzato invisibilmente dalla assistenza degli angeli, l'altro visibilmente dalla presenza del Signore. Ma dobbiamo esporre brevemente i misteri di entrambi, perché una prolissa spiegazione di una lettura anch'essa prolissa non risulti magari pesante per qualcuno.

La piscina probatica, che era cinta da cinque portici,

è il popolo dei Giudei, difeso da ogni lato dalla vigilanza della legge, così che non debba peccare.

Infatti la legge, che è rettamente descritta nei cinque libri di Mosè, è raffigurata dal numero cinque. Opportunamente il popolo, che in alcune cose manteneva purezza di vita, in altre invece era solito essere agitato dalle tentazioni di spiriti immondi, era contrassegnato dall'acqua della piscina, che era solita ora rimanere placida ai venti, ora essere turbata quando essi irrompevano. E giustamente questa piscina è chiamata probatica - infatti le *pecore* in greco sono dette *πρόβατα* - perché di certo in quel popolo c'era chi poteva dire al Signore: *E noi, tuo popolo e gregge del tuo pascolo, ti renderemo grazie per sempre* (*Sal* 78, 13). Ma si riferisce che la piscina è popolarmente chiamata probatica, cioè delle pecore, perché in essa i sacerdoti erano soliti lavare le vittime sacrificali. La moltitudine di malati che giaceva nei portici menzionati, aspettando il movimento dell'acqua, significa le caterve di quanti, udendo le parole della legge, si dolevano di non poterla compiere con le proprie forze, e quindi imploravano con ogni desiderio dell'animo l'aiuto della grazia del Signore. Erano

TRACTATUS XVII

Qui Prior descendisset in piscinam post motionem aquae, sanus fiebat (Io 5, 1-18). Descendere in aquam turbatam, hoc est humiliter credere in Domini passionem. Ibi sanabatur unus, significans unitatem; postea quisquis veniret, non sanabatur, quia quisquis praeter unitatem fuerit, sanari non poterit.

Unum elegit quem sanaret, ut unitatem significaret.

1. Mirum non esse debet a Deo factum miraculum: mirum enim esset si homo fecisset. Magis gaudere quam mirari debemus, quia Dominus noster et salvator Iesus Christus homo factus est, quam quod divina inter homines Deus fecit. Plus est enim ad salutem nostram quod factus est propter homines, quam quod fecit inter homines: et plus est quod vitia sanavit animarum, quam quod sanavit languores corporum moriturorum. Sed quia ipsa anima non eum noverat a quo sananda erat, et oculos habebat in carne unde facta corporalia videret, nondum habebat sanos in corde, unde Deum latentem cognosceret; fecit quod videre poterat, ut sanaretur unde videre non poterat. Ingressus est locum ubi iacebat magna multitudo languentium, caecorum, claudorum, aridorum; et cum esset medicus et animarum et corporum, et qui venisset sanare omnes animas crediturorum, de illis languentibus unum elegit quem sanaret, ut unitatem significaret. Si mediocri corde, et quasi humano captu et ingenio consideremus facientem, et quod ad potestatem pertinet, non magnum aliquid perfecit; et quod ad benignitatem, parum fecit. Tot iacebant, et unus curatus est, cum posset uno verbo omnes erigere. Quid ergo intellegendum est, nisi quia potestas illa et bonitas illa magis agebat quid animae in factis eius pro salute sempiterna intellexerent, quam quid pro temporali salute corpora mererentur? Corporum enim salus quae vera exspectatur a Domino, erit in fine in resurrectione mortuorum: tunc quod vivet, non morietur; tunc quod sanabitur, non aegrotabit; tunc quod satiabitur, non esuriet aut sitiet; tunc quod renovabitur, non veterasceat. Nunc vero in illis factis Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, et caecorum aperti oculi, morte clausi sunt; et paralyticorum membra constricta, morte dissoluta sunt; et quidquid sanatum est temporaliter in membris mortalibus, in fine defecit: anima vero quae creditur; ad vitam aeternam transitum fecit. Animae ergo crediturae, cuius peccata dimittere venerat, ad cuius languores sanandos se humiliaverat, de hoc languido sanato magnum signum dedit. Cuius rei et cuius signi profundum sacramentum, quantum Dominus donare dignatur, attentis vobis et orando adiuvantibus infirmitatem nostram, loquar ut potero. Quidquid autem non possum, supplebit in vobis ipse, quo adiuvante facio quod possum.

2. De hac

piscina quae quinque porticibus cingebatur, in quibus **iacebat magna multitudo languentium**, assidue nos tractasse memini; et rem dicturus sum quam mecum plures recognoscant potius quam cognoscant. Verum nihil est ab re, etiam nota repetere, ut et qui non noverant instruantur; et qui noverant confirmantur. Proinde tamquam nota breviter perstringenda sunt, non otiose inculcanda. Piscina illa et aqua illa populum mihi videtur significasse Iudaeorum. Significari enim populos nomine aquarum, aperte nobis indicat Apocalypsis Ioannis: ubi ei cum ostenderentur aquae multae, et interrogasset quid essent, responsum accepit, populos esse. Aqua ergo illa, id est populus ille, quinque libris Moysi, tamquam quinque porticibus claudatur. Sed illi libri prodebant languidos, non sanabant. Lex enim peccatores convincebat, non absolvebat. Ideo littera sine gratia reos faciebat, quos confitentes gratia liberabat.

¹ Sal 78, 13 Vulg.: "Nos autem populus tuus, et oves pascuae tuae, confitebimur tibi in saeculum;"; Salatier in nota: "Psal. Rom. cum Moz. Corb. Mediol. & Carnut. *Nos autem populus tuus, & oves gregis tui, confiteb. tibi Rom. in saecula: & in saeculum saeculi narrabimus laudem tuam; [...]*; Corb. *in saecula: in saeculum & saeculum narrabimus laudem tuam.* Rom. Martianaevi, *confiteb. tibi Deus in saecula: & in saeculum saeculi, &c. [...]* Ap. August. in eund. Ps. ut in Vulg. prater hoc, *oves gregis tui.* Cassiod. leg. pariter *oves gregis tui.*".

qui necdum perfectam fidem habebant; claudi, qui bona quae noverant operandi gressibus implere nequibant; aridi, qui quemlibet oculum scientiae habentes, pinguedine tamen spei, et dilectionis egebant.

Tales in quinque porticibus jacebant, sed non nisi in piscinam angelo veniente sanabantur, quia *per legem cognitio peccati, gratia autem remissionis non nisi per Jesum Christum facta est* (Rom. III)².

Hunc designat angelus qui invisibiliter descendens in piscinam, et suggerens vim sanandi, movebat aquam. Descendit enim carne indutus magni consilii angelus³, id est, paternae voluntatis nuntius in populo Judaeorum, et *movebat peccatores doctrina sua*,⁴ factus ut occideretur ipse,

qui sua morte corporali non solum spiritualiter languentem sanare, sed et mortuos *vivificare* sufficeret. *Motus ergo aquae passionem Domini, quae mota turbataque* Judaeorum gente facta est,

insinuat; et quia per eandem passionem redempti sunt credentes a maledicto legis, quasi descendentes in aquam piscina turbata sanantur, qui eatenus jacuerunt in porticibus aegroti. *Legis siquidem littera,*

quae nescientes quid agendum, quid vitandum esset, edocuit, nec tamen edoctos ut sua decreta complerentur adjuvit, quasi eductos de sedibus ignorantiae prioris, in porticibus suis continebat, nec sanabat languidos.

Gratia autem evangelica per fidem ac mysterium dominicae passionis sanat omnes languores iniquitatum nostrarum, a quibus in lege Moysi non potuimus justificari. Quasi ejectos de porticibus legis aegrotos in aquam piscinae turbidam ut sanari possint immittit,

qui a peccatis quae lex ostenderat, per aquam baptismatis abluit, testante Apostolo, quia *quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus, consepulti cum illo per baptismum in mortem,*

ut quomodo surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus (Rom. VI).

Bene autem dicitur quia *qui primus descendisset post motum aquae, sanus fiebat a quocumque languore tenebatur*,⁵

quia unus Dominus, una fides,

unum baptisma, unus Deus (*Ephes. IV*), et qui in unitate catholica Christi mysteriis imbuitur, sanus fit a quocumque peccatorum languore detineatur. Quisquis autem ab unitate discrepat, salutem, quae ab uno est, consequi non valet.

Haec de primo evangelicae lectionis miraculo, quae Spiritus dedit, locuti sumus. Nunc de secundo quod ipse dederit, fraternitati vestrae loquamur.

In quo etiam ipso unus commendatur sanator, non quia omnipotentis pietas Salvatoris omnes quos ibi languentes invenit, sanare nequeat, sed ut doceret praeter unitatem catholicae fidei nullum cuiuslibet locum patere salutis.

Erat autem quidam homo, inquit, ibi, triginta et octo annos habens in infirmitate

sua.⁶ Homo iste, multorum infirmitate detentus annorum, significat peccatorem quemlibet enormi scelerum magnitudine vel numerositate depressum: cujus significando reatui etiam ortus temporis quo iste languebat congruit, nam duodequadraginta annos habebat in infirmitate.

Quadragesimus autem numerus,

qui denario quater ducto conficitur, pro perfectione rectae conversationis solet in Scripturis accipi, quia quisquis perfecta conversatione se gerit,

legis profecto dialogum per quatuor sancti Evangelii libros implet. **A qua nimirum**

ciechi, che ancora non avevano una fede perfetta; claudicanti, che non erano in grado di compiere quei passi che sapevano di dover operare; inariditi²⁸ che, pur avendo ogni occhio della conoscenza, erano bisognosi della pinguedine della speranza, e della dilezione. Costoro giacevano nei cinque portici, ma non erano sanati se non dall'avvento di un angelo nella piscina, *perché per mezzo della Legge si ha conoscenza del peccato, ma la grazia della remissione non si verifica se non per mezzo di Gesù Cristo* (Rm 3, 20; cfr 24-25). Questo designa l'angelo che, scendendo invisibilmente nella piscina, e somministrando la forza di risanare, muoveva l'acqua. Discese infatti, rivestito di carne, l'angelo del gran consiglio, cioè l'annunciatore della volontà paterna al popolo dei Giudei, e muoveva i peccatori con la sua dottrina, fatto per essere ucciso proprio lui, che con la sua morte corporale sarebbe stato capace non solo di sanare chi era malato spiritualmente, ma anche di dare la vita ai morti. Pertanto il moto dell'acqua suggerisce la passione del Signore, che è stata fatta dalla gente, agitata e turbata, dei Giudei; e che per mezzo della medesima passione i credenti sono redenti dalla maledizione della legge, come, scendendo nell'acqua, sono sanati dalla piscina mossa quelli che finché giacquero nei portici [erano] malati. Certo la lettera della legge, che ha edotto chi non sapeva cosa si debba fare, e cosa evitare, tuttavia non aiutò a compiere i suoi decreti quanti erano stati edotti; quasi condotti fuori dalle sedi della precedente ignoranza, li racchiudeva nei suoi portici, e nemmeno sanava i fiacchi. Ma la grazia evangelica per mezzo della fede e del mistero della passione del Signore sana tutte le debolezze delle nostre iniquità, dalle quali non abbiamo potuto essere giustificati nella legge di Mosè. Introduce nell'acqua agitata della piscina gli ammalati, quasi buttati fuori dai portici della legge, perché possano essere sanati, colui che per mezzo dell'acqua del battesimo lava dai peccati che la legge aveva mostrato, come attesta l'Apostolo: *che quanti siamo stati battezzati in Cristo Gesù, siamo stati battezzati nella sua morte. Per mezzo del battesimo dunque siamo stati sepolti insieme a lui nella morte affinché, come Cristo fu risuscitato dai morti per mezzo della gloria del Padre, così anche noi possiamo camminare in una vita nuova* (Rm 6, 3-4). Ma giustamente viene detto che *il primo ad entrarvi dopo l'agitazione dell'acqua guariva da qualsiasi malattia fosse affetto, perché un solo Signore, una sola fede, un solo battesimo, un solo Dio* (Ef 4, 5-6), e chi nell'unità cattolica è imbevuto dei misteri di Cristo, è sanato da qualsiasi fiacchezza di peccato sia trattenuto. Chi invece è in discrepanza con l'unità, non è in grado di conseguire la salvezza, che viene da uno solo. Questo, come ci ha dato lo Spirito, abbiamo detto del primo miracolo della lettura evangelica. Ora diciamo alla fraternità vostra ciò che egli stesso ci ha donato del secondo. In questo stesso è ricordato un solo risanatore, non perché la pietà del Salvatore onnipotente non sia in grado di sanare tutti i deboli che trova lì, ma per insegnare che al di fuori dell'unità della fede cattolica non si apre a nessuno alcun luogo di salvezza.

Si trovava lì, dice, un uomo che da trentotto anni era malato.

Quest'uomo, costretto da una malattia di molti anni, significa un qualsiasi peccatore depresso dall'enorme grandezza o dal numero dei misfatti; per riempire di significato il peccato di costui è confacente anche il tempo dell'insorgere per lui della malattia, infatti giaceva infermo da trentotto anni.

Il numero quaranta, poi,

che è composto dal dieci moltiplicato per quattro, nelle Scritture suole essere adottato per la perfezione di una condotta retta, perché chiunque si comporta con retta condotta,

di certo completa il dialogo della legge con i quattro libri del santo Vangelo. Ne ha due

Nam hoc dicit Apostolus: *Si enim data esset lex quae posset vivificare, omnino ex Lege esset iustitia*. Quare ergo data est Lex? Sequitur, et dicit: *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus*. Quid evidentius? Nonne verba haec exposuerunt nobis et quinque porticus, et languentium multitudinem? Quinque porticus Lex est. *Quare quinque porticus non sanabant languentes? Quia si data esset lex quae posset vivificare, omnino ex Lege esset iustitia*. Quare ergo continebant quos non sanabant? Quia *conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus*.

3. Quid ergo fiebat ut in aqua illa turbata sanarentur, qui in porticibus sanari non poterant? Subito enim videbatur aqua turbata, et a quo turbabatur, non videbatur. Credas hoc angelica virtute fieri solere, non tamen sine significante aliquo sacramento.

Post aquam turbatam mittebat se unus qui poterat, et sanabatur solus: post illum quisquis se mitteret, frustra faceret. Quid sibi ergo hoc vult, nisi quia venit unus Christus ad populum Iudaeorum; et faciendo magna, docendo utilia, *turbavit peccatores, turbavit aquam praesentia sua*, et excitavit ad passionem suam? Sed latens turbavit. *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent. Descendere ergo in aquam turbatam, hoc est humiliter credere in Domini passionem*. Ibi sanabatur unus, significans unitatem; postea quisquis veniret, non sanabatur: quia quisquis praeter unitatem fuerit, sanari non poterit.

Quadragesimus numerus sacratus.

4. Videamus ergo quid voluerit significare in illo uno, quem etiam ipse servans unitatis mysterium, sicut praelocutus sum, de tot languentibus unum sanare dignatus est. Invenit in annis eius numerum quemdam languoris:

Triginta octo annos habebat in infirmitate.

Hic numerus quomodo magis ad languorem pertineat, quam ad sanitatem, paulo diligentius exponendum est. Intentos vos volo; aderit Dominus, ut congrue loquar, et sufficienter audiatis.

Quadragesimus numerus

sacratus nobis in quadam perfectione commendatur. Notum esse arbitror Caritati vestrae: testantur saepissime divinae Scripturae. Ieiunium hoc numero consecratum est: bene nostis. Nam et Moyses quadraginta diebus ieiunavit, et Elias totidem ipse Dominus noster et salvator Iesus Christus hunc ieiunii numerum implevit. Per Moysen significatur Lex, per Eliam significantur Prophetae, per Dominum significatur Evangelium. Ideo in illo monte tres apparuerunt, ubi se discipulis ostendit in claritate

² Rm 3, 20 Vulg.: “Per legem enim cognitio peccati.”; Rm 3, 24-25 Vulg.: “Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quae est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiae suae propter remissionem praecedentium delictorum”.

³ Cfr Is 9, 6 (NCEI 5) VL: “et vocatur nomen ejus, Magni consilii nuntius.”; Sabatier in nota: “Missale Rom. ad Introit. 3. Missae Nat. [...] & vocabitur nomen ejus, Magni consilii angelus.”.

⁴ Per il parallelo si veda questo tractatus 17 §3, qualche riga più avanti; evidenziato pari colore.

⁵ Gv 5, 4 Vulg.: “Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquae, sanus fiebat a quocumque detinebatur infirmitate.”; Sabatier in nota: “Item Ambros. l. 2. Myst. col. 330. d. versus sic refert: [...] *Et qui prior descendisset in natatorium post commotionem aquae, sanus fiebat a languore quocumque tenebatur*: similiter l. 2. de Sacr. col. 355. d. e. [...] *Et qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocumque tenebatur*.”. NCEI si limita ad indicare il luogo del versetto, senza riportarlo: pertanto mi servo della precedente traduzione CEI.

⁶ Gv 5, 5.

²⁸ “Aridi” sono i paralitici; ma mi è sembrato meglio servirmi di “inariditi” (facendo riferimento all’“uomo dalla mano inaridita”, come classicamente era nominato il paralitico oggetto di un altro miracolo) perché rende più comprensibile il riferimento all’esigenza di recuperare “massa grassa”.

perfectione duo minus habet, qui Dei et proximi dilectione,⁷ quam legis pariter et Evangelii Scriptura commendat, vacuus incedit. Quod etiam mystice Dominus sanans infirmum docuit, cum ait:

di meno rispetto a questa perfezione chi procede vuoto dell' amore per Dio e per il prossimo, che la Scrittura, della legge e parimenti del Vangelo, raccomanda. Cosa che anche il Signore misticamente insegna nel sanare l'infermo, quando dice:

vultus et vestis suae. Apparuit enim medius inter Moysen et Eliam, tamquam Evangelium testimonium haberet a Lege et Prophetis. Sive ergo in Lege, sive in Prophetis, sive in Evangelio, quadragenarius numerus nobis in ieiunio commendatur. Ieiunium autem magnum et generale est, abstinere ab iniquitatibus et illicitis voluptatibus saeculi quod est perfectum ieiunium: *ut abnegantes impietatem et saeculares cupiditates, temperanter, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo.* Huic ieiunio quam mercedem addit Apostolus? Sequitur, et dicit: *Expectantes illam beatam spem, et manifestationem gloriae beati Dei, et salvatoris nostri Iesu Christi.* In hoc ergo saeculo quasi Quadragesimam abstinentiae celebramus, cum bene vivimus, cum ab iniquitatibus et ab illicitis voluptatibus abstinemus. Sed quia haec abstinentia sine mercede non erit, exspectamus *beatam illam spem, et revelationem gloriae magni Dei, et salvatoris nostri Iesu Christi.* In illa spe, cum fuerit de spe facta res, accepturi sumus mercedem denarium. Ipsa enim merces redditur operariis in vinea laborantibus secundum Evangelium, quod vos credo reminisci: neque enim omnia commemoranda sunt, tamquam rudibus et imperitis. Denarius ergo qui accepit nomen a numero decem, redditur, et coniunctus quadragenario fit quinquagenarius: unde cum labore celebramus Quadragesimam ante Pascha; cum laetitia vero, tamquam accepta mercede, Quinquagesimam post Pascha. Nam huic tamquam salutari labori boni operis, qui pertinet ad quadragenarium numerum, additur quietis et felicitatis denarius, ut quinquagenarius fiat.

5. Significavit hoc et ipse Dominus Iesus multo apertius, quando post resurrectionem quadraginta diebus conversatus est in terra cum discipulis suis; quadagesimo autem die cum ascendisset in coelum, peractis decem diebus misit mercedem Spiritus Sancti. Significata sunt ista, et quibusdam significationibus res ipsae praeventae sunt. Significationibus pascimur, ut ad res ipsas perdurantes pervenire possimus. Operarii enim sumus, et adhuc in vinea laboramus: finito die, finito opere, merces restituetur. Sed quis operarius perdurat ad accipiendam mercedem, nisi qui pascitur cum laborat? Non enim et tu operario tuo mercedem solam daturus es: non etiam afferes illi unde vires reparet in labore? Pascis utique cui mercedem daturus es. Proinde et nos Dominus in istis Scripturarum significationibus laborantes pascit. Nam si ista intellegendorum sacramentorum laetitia subtrahatur a nobis, deficimus in labore, et non erit qui perveniat ad mercedem.

Lex impletur in gemino praecepto caritatis.

6. Quomodo ergo quadragenario numero perficitur opus? Fortasse ideo, quia Lex in decem praeceptis data est, et per totum mundum praedicanda erat Lex: qui totus mundus quatuor partibus commendatur, Oriente et Occidente, Meridie et Aquilone, unde denarius per quatuor multiplicatus, ad quadragenarium pervenit. Vel quia per Evangelium quod quatuor libros habet, impletur Lex: quia in Evangelio dictum est: *Non veni solvere Legem, sed adimplere.* Sive ergo illa, sive ista causa, sive alia aliqua probabiliore, quae nos latet, doctiores non latet; certum est tamen quadragenario numero significari quamdam perfectionem in operibus bonis, quae maxime opera bona exercentur in abstinentia quadam ab illicitis cupiditatibus saeculi, hoc est, generali ieiunio. Audi et Apostolum dicentem: *Plenitudo Legis caritas.* Caritas unde? Per gratiam Dei, per Spiritum sanctum. Non enim haberemus illam ex nobis, quasi facientes illam nobis. Dei donum est, et magnum donum: *Quoniam caritas Dei, inquit, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Caritas ergo implet Legem, et verissime dictum est: *Plenitudo Legis caritas.* Quaeramus hanc caritatem, quemadmodum commendatur a Domino. **Mementote quid proposuerim: numerum triginta octo annorum in illo languido volo exponere, quare numerus ille trigesimus octavus languoris sit potius quam sanitatis.** Ergo, ut dicebam, caritas implet Legem. Ad plenitudinem Legis in omnibus operibus pertinet quadragenarius numerus: **in caritate autem duo praecepta nobis commendantur.** Intuemini, obsecro, et figite memoriae quod dico; ne sitis contemptores verbi, ne fiat anima vestra via, ubi grana iacta non germinent: *Et venient, inquit, volatilia coeli, et colligent ea.* Percipite, et recondite in cordibus vestris. Caritatis praecepta duo sunt a Domino commendata: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua;* et: *Diliges proximum tuum tamquam teipsum. In his duobus praeceptis tota Lex pendet et Prophetae.* Merito et illa vidua omnes facultates suas, duo minuta misit in dona Dei: merito et pro illo languido a latronibus sauciato, stabularius duos nummos accepit unde sanaretur: merito apud Samaritanos biduum fecit Iesus, ut eos caritate firmaret. **Binario ergo isto numero cum aliquid boni significatur maxime bipartita**

⁷ Agostino si diffonde nell'illustrare questo aspetto, poco oltre a cominciare dal §6 di questo tractatus 17, dove ho evidenziato alcune righe pari colore, per proseguire nei § 7 e 8.

*Surge, tolle grabatum tuum et ambula.*⁸
SURGE enim dicitur, id est, vitiorum torporem, in quibus diu languebas, excute, et ad exercitium virtutum, quibus perpetuo salveris, erigere.

Tolle grabatum tuum; porta, id est, dilige proximum tuum,

patienter ejus infirma tolerando, qui te adhuc tentationum fasces depressum diu patienterque sustinuit.⁹

Alter enim alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi (Rom. XII).¹⁰
Et sicut alibi dicit:

«*Àlzati, prendi la tua barella e cammina.*»
ÀLZATI, viene infatti detto, cioè scuotiti dal torpore dei vizi in cui languivi da tempo, ed ergiti all'esercizio della virtù dalle quali sarai salvato in perpetuo.

prendi la tua barella; porta, cioè ama, il tuo prossimo,

sopportando pazientemente gli aspetti malfermi di chi sin'ora ha sostenuto a lungo e con pazienza te, oppresso dal fardello delle tentazioni.

Portate i pesi gli uni degli altri: così adempirete la legge di Cristo (Gal 6, 2).
E come altrove dice:

caritas commendatur. Si ergo quadragenarius numerus habet perfectionem legis et Lex non impletur nisi in gemino praecepto caritatis; quid miraris quia languebat qui ad quadraginta, duo minus habebat?

7. Videamus proinde iam quo sacramento iste languidus curetur a Domino. Venit enim ipse Dominus, caritatis doctor, caritate plenus, *brevians*, sicut de illo praedictum est, *verbum super terram*: et ostendit in duobus praeceptis caritatis pendere Legem et Prophetas. Inde ergo pependit Moyses quadragenario suo, inde Elias cum suo, hunc numerum attulit Dominus in testimonio suo. Curatur iste languidus a praesente Domino; sed prius quid ei dicit? *Vis sanus fieri?* Respondit ille hominem se non habere, a quo in piscinam mittatur. Vere necessarius erat illi homo ad sanitatem, sed homo ille qui et Deus est. *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus.* Venit ergo homo qui erat necessarius: quare sanitas differretur?

Surge, inquit, tolle grabatum tuum, et ambula.

Tria dixit: *Surge, tolle grabatum tuum, et ambula.* Sed *Surge*, non operis imperium fuit, sed operatio sanitatis. Sano autem duo imperavit: *Tolle grabatum tuum, et ambula.* Rogo vos, cur non sufficeret: *Ambula?* aut certe cur non sufficeret: *Surge?* Neque enim ille cum sanus surrexisset, in loco remansisset. Nonne ad hoc surrexisset ut abiisset? Movet ergo me etiam quod duo praecepit, qui illum iacentem duobus minus invenit: tamquam enim duo quaedam iubendo, quod minus erat implevit.

8. Quomodo ergo inveniamus in his duobus Domini iussis, duo illa praecepta significata caritatis? *Tolle, inquit, grabatum tuum, et ambula.* Quae sunt illa duo praecepta, fratres, recolite mecum. Notissima enim esse debent, nec modo tantum venire in mentem cum commemorantur a nobis, sed deleri nunquam debent de cordibus vestris. Semper omnino cogitate **diligendum esse Deum et proximum**: *Deum ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente; et proximum tamquam seipsum.* Haec semper cogitanda, haec meditanda, haec retinenda, haec agenda, haec implenda sunt. Dei dilectio prior est ordine praecipienda; proximi autem dilectio prior est ordine faciendi. Neque enim qui tibi praeciperet dilectionem istam in duobus praeceptis, prius tibi commendaret proximum, et postea Deum; sed prius Deum, postea proximum. Tu autem quia Deum nondum vides, diligendo proximum promeraris quem videas; diligendo proximum purgas oculum ad videndum Deum, evidenter Ioanne dicente: *Si fratrem quem vides non diligis, Deum quem non vides quomodo diligere poteris?* Ecce dicitur tibi: Dilige Deum. Si dicas mihi: Ostende mihi quem diligam; quid respondebo, nisi quod ait ipse Ioannes: *Deum nemo vidit unquam?* Et ne te alienum omnino a Deo videndo esse arbitreris: *Deus, inquit, caritas est; et qui manet in caritate, in Deo manet.* Dilige ergo proximum: et intueri in te unde diligis proximum; ibi videbis, ut poteris, Deum. Incipe ergo diligere proximum. *Frange esurienti panem tuum, et egenum sine lecto induc in domum tuam: si videris nudum, vesti, et domesticos seminis tui ne despexeris.* Faciens autem ista quid consequeris? *Tunc erumpet velut matutina lux tua.* Lux tua Deus tuus est, tibi *matutina*, quia post noctem saeculi tibi veniet: nam ille nec oritur, nec occidit; quia semper manet. Erit tibi matutinus redeunti, qui tibi occasum fecerat pereunti. Ergo:

Tolle grabatum tuum, mihi videtur dixisse: Dilige proximum tuum.

Porta eum cum quo ambulas.

9. Sed clausum est adhuc, et expositione indiget, quantum arbitror, quare in tollendo grabato dilectio proximi commendatur: nisi forte hoc nos offendit, quod per grabatum, rem quamdam stolidam et insensatam, proximus commendatur. Non irascatur proximus, si commendatur nobis per rem quae sine anima et sine sensu est. Ipse Dominus et salvator noster Iesus Christus lapis angularis dictus est, ut duos conderet in se. Dictus est et petra, unde aqua profluxit: *Petra autem erat Christus.* Quid ergo mirum, si Petra Christus, lignum proximus? Non tamen qualecumque lignum: quomodo nec illa qualecumque petra, sed unde aqua profluxerat sitientibus; nec qualecumque lapis, sed angularis, qui in semetipso copulavit duos parietes e diverso venientes. Sic nec qualecumque lignum proximum acceperis, sed grabatum. Quid ergo in grabato, obsecro te? quid, nisi quia ille languidus grabato portabatur? Sanus autem grabatum portat. Quid dictum est ab Apostolo?

Invicem onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi.

⁸ Gv 5, 8.

⁹ Pensiero affine è presente in Agostino in questo tractatus 17 §9, poche righe più avanti, evidenziato pari colore.

¹⁰ Se si escludono i primi due versetti, l'intero capitolo di Rm 12 è dedicato a questo tema. Ma la citazione testuale qui proposta è da Gal 6, 2 Vulg.; pertanto, in italiano metto questo riferimento, e la evidenzio col corsivo. Per la versione riportata da Agostino cfr Sabatier in nota: "Tertullianus l. 5. contra Marc. p. 786. a. *Invicem onera vestra portate*: at ibid. *Onera vestra invicem sustinete*, [...] Hieron. [...] & epist. 12. ad virg. Hermog. p. 2. col. 18. c. *Invicem onera vestra portate*. Similiter August.".

*Supportantes invicem in charitate, solliciti servare unitatem in vinculo pacis (Ephes.).*¹¹

*Ambula autem, toto corde, tota anima, tota virtute Deum dilige*¹²; et ut ad ejus visionem pertingere merearis, quotidianis bonorum operum passibus de virtute in virtutem¹³ progredere;

nec fratrem quem sufferendo ducas, ob amorem ejus ad quem pergis, deserens, nec ob fratris amorem, ab illo quaerendo,

cum quo manere desideras,

intentionem recti incessus avertens. Sed ut perfecte possis salvari, *surge, tolle grabatum tuum, et ambula.* Id est, relinque peccata pristina, necessitatibus fratrum succurre, et in universis quae agis vide ne in hoc saeculo mentem figas, sed ad videndam faciem tui festines Redemptoris. *Surge*, bona operando; *porta grabatum*, diligendo proximum; *et ambula*, exspectancto beatam spem, et adventum gloriae magni Dei (*Tit. II*).¹⁴ Sed mira perfidorum dementia, qui ad tam inopinatam diu languentis sanationem credere ac spiritualiter sanari debuerant, *e contra scandalizatur, et salvato pariter ac Salvatori calumnias struunt: salvato quidem, quia Sabbato grabatum tulerit; Salvatori autem, quia Sabbato et illum salvari, et grabatum tolli praecepit.* Quis melius de Sabbato, quam tanta divinitatis potentia nosset?

*Dicebant, inquit, Judaei, illi qui sanatus fuerat. Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.*¹⁵

Litteram legis stulte defendebant, ignorando dispensationem ejus qui legis quondam edicta per servum decernens, nunc ipse adveniens,

eandem legem gratia mutaret, ut quod juxta litteram diu carnales carnaliter observaverant, deinceps spirituales spiritualiter observandum cognoscerent.

Sabbato quippe carnali, quod juxta Decalogum custodiebant, populus ab omni opere servili die septima vacare praeceptus est. Spirituale autem Sabbatum est in luce gratiae spiritualis, quae septiformis accipitur,

non una, sed omni die nos ab inquietudine vitiorum manere feriatos. Si enim juxta vocem dominicam, *omnis qui facit peccatum servus est peccati (Joan. VIII)*,

patet liquido quia peccata recte opera servilia intelliguntur: a quibus quasi in die septimo in perceptione gratiae spiritualis immunes incedere jubemur,

nec solum a pravis continere, sed et bonis insistere factis,

quod in hac quoque lectione Dominus typice ostendit, cum eum qui duodequadraginta annos languebat in die Sabbati non solum surgere,¹⁶

verum etiam grabatum tollere et ambulare praecepit: videlicet insinuans eos qui longo vitiorum languore tabescunt, et, Dei ac proximi dilectionis inanes, quasi a perfecta virtutum summa duo minus habent, jam per donum sancti Spiritus a viis posse resurgere, eorumque discusso torpore, cum fraternae dilectionis honore ad visionem debere sui properare Conditoris.

Quod autem is qui sanatus Iesum non in turba adhuc, sed post in templo cognoscit,

mystice nos instituit, ut si vere Conditoris nostri gratiam cognoscere,

si ejus amore confirmari, si ad ejus visionem pervenire desideramus,

fugiamus sollicite turbam, non solum turbantium nos cogitationum, affectuumque pravorum, verum etiam hominum nequam, qui nostrae sinceritatis possint impedire propositum, vel mala videlicet exemplo suo monstrando, vel bona nostra opera

sopportandovi a vicenda nell'amore, avendo a cuore di conservare l'unità [...] per mezzo del vincolo della pace (Ef 4, 2-3).

Cammina, poi, con tutto il cuore, con tutta l'anima, con tutta la tua forza ama Dio, e per meritare di pervenire alla sua visione, progredisce di virtù in virtù con passi quotidiani di buone opere;

senza abbandonare, per amore di colui a cui tendi, il fratello che conduci sostenendolo, e, per amore del fratello, senza deviare, cercando colui

con cui desideri rimanere.

dal proposito del retto cammino. Ma perché tu possa essere perfettamente salvato, *alzati, prendi la tua barella e cammina.* Cioè, abbandona i peccati di prima, soccorri alle necessità dei fratelli, e in tutto ciò che compi vedi di non fissare l'anima in questo secolo, ma affrettati a vedere il volto del tuo Redentore. *Alzati*, operando il bene; *porta la barella*, amando il prossimo; e cammina, aspettando la beata speranza, e l'avvento della gloria del grande Dio (Tt 2, 13). Ma la sorprendente demenza dei perfidi, che avrebbero dovuto credere a tanto insperata guarigione di chi da tempo languiva, invece si scandalizza, e ordiscono calunnie contro il salvato così come contro il Salvatore: il salvato, certo, perché di sabato aveva preso la barella; e il Salvatore, aveva ordinato che quello fosse salvato, e di prendere la barella. Chi meglio di tanto grande potenza di divinità avrebbe potuto essere conscio del Sabato?

Dissero, dice, i Giudei all'uomo che era stato guarito: «È sabato e non ti è lecito portare la tua barella».

Difendevano stoltamente la lettera della legge, ignorando l'economia di colui che, stabilendo i decreti un tempo per mezzo di un servo, ed ora venendo egli stesso, aveva

mutato quella legge nella grazia, così che, ciò che a lungo i carnali avevano osservato carnalmente, d'ora in poi gli spirituali sapessero che è da osservare spiritualmente.

Certo per il Sabato ciò che i carnali preservavano secondo il Decalogo [è]: al popolo è comandato di essere libero da ogni lavoro servile nel settimo giorno. Il Sabato spirituale, invece, alla luce della grazia spirituale, che si riceve settiforme, [è]: rimanere in vacanza dall'inquietudine dei vizi non uno ma tutti i giorni. Se infatti, secondo la

parola del Signore, *chiunque commette il peccato è schiavo del peccato (Gv 8, 34)*,

appare inequivocabilmente che i peccati vanno compresi come lavori servili, dai quali ci viene ordinato di incedere immuni nella percezione della grazia spirituale come nel

settimo giorno; e non solo di astenersi dai fatti malvagi, ma anche di dedicarsi ai buoni; il che il Signore spiega tipologicamente anche in questa lettura, quando ordina, a colui

che da trentotto anni languiva, non solo di alzarsi di Sabato,

ma anche di prendere la barella e di camminare. Evidentemente suggerendo che quelli che si struggono per la duratura spossatezza dei vizi, e, privi di amore per Dio e per il prossimo, quasi ne abbiano due di meno alla perfetta somma delle virtù, ormai possono levarsi dalla strada per dono dello Spirito santo, e, scosso il loro torpore, con la ricompensa dell'amore fraterno devono affrettarsi alla visione del loro Fattore.

Che poi colui che era stato sanato conobbe Gesù non già tra la turba, ma successivamente nel tempio,

ci insegna misticamente che se davvero desideriamo conoscere la grazia del nostro Fattore, essere confermati nel suo amore, pervenire alla sua visione, [dobbiamo]

fuggire sollecitamente la turba, non solo dei pensieri che ci turbano, e degli affetti perversi, invero anche degli uomini da nulla, che possano impedire il proposito della nostra sincerità, sia, certo, mostrando il male col proprio esempio, sia deridendo o

Lex ergo Christi caritas est, nec caritas impletur nisi invicem onera nostra portemus.

Sufferentes, inquit, invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritus in vinculo pacis.

Cum esses languidus, portabat te proximus tuus; sanus factus es, porta proximum tuum: Invicem onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi. Sic adimplebis, o homo, quod tibi deerat. *Tolle ergo grabatum tuum.* Sed cum tuleris, noli remanere, *ambula.* Diligendo proximum, et curam habendo de proximo tuo, iter agis. Quo iter agis, nisi ad Dominum Deum, ad eum quem diligere debemus ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente? Ad Dominum enim nondum pervenimus, sed proximum nobiscum habemus. *Porta ergo eum, cum quo ambulas; ut ad eum pervenias,* cum quo manere desideras.

Tolle ergo grabatum tuum, et ambula.

10. Fecit hoc ille, et scandalizati sunt Iudaei. Videbant enim hominem die sabbati portantem grabatum suum, nec calumniabantur Domino quod sanum eum fecerat sabbato, ut eis respondere posset quia si cuiusquam eorum iumentum in puteum cecidisset, utique die sabbati erueret illud, et salvaret iumentum suum: non itaque iam illi obiciebant quod die sabbati sanus factus esset homo; sed quod portabat grabatum suum. Si sanitas non erat differenda, numquid et opus fuerat imperandum? *Non licet tibi, inquit, facere quod facis, tollere grabatum tuum.*

Et ille auctorem sanitatis suae obiciebat calumniatoribus: *Qui, inquit, me fecit sanum, ipse mihi dixit: Tolle grabatum tuum, et ambula.* Non acciperem iussionem a quo receperam sanitatem? Et illi: *Quis est ille homo qui tibi dixit: Tolle grabatum tuum, et ambula?*

11. Sed qui sanus erat factus nesciebat quis esset, a quo hoc audierat. *Iesus autem, cum hoc fecisset, et iussisset, declinaverat ab eo in turba.* Videte quemadmodum et hoc impleatur. Portamus proximum, et ambulamus, ad Deum; sed eum ad quem ambulamus, nondum videmus: ideo et ille nondum noverat Iesum. Sacramentum hoc commendatum est, quia in eum credimus quem nondum videmus: et ut non videatur, declinat in turba. Difficile est in turba videre Christum: solitudo quaedam necessaria est menti nostrae; quadam solitudine intentionis videtur Deus. Turba strepitum habet; visio ista secretum desiderat. *Tolle grabatum tuum, porta portatus proximum tuum; et ambula, ut pervenias.* Noli Iesum quaerere in turba, non est tamquam unus de turba: praeventit omnem turbam. Prior ascendit de mari piscis ille magnus, et in coelis sedet interpellans pro nobis: tamquam sacerdos magnus, unus intravit in interiora veli: turba foris stat. Ambula tu, qui portas proximum tuum; si didicisti portare, qui solebas portare. Denique modo nondum nosti Iesum, nondum vides Iesum: quid postea sequitur? Quoniam non destitit ille tollendo grabatum suum, et ambulando: *Vidit eum postea Iesus in templo.* In turba non eum vidit, in templo vidit. Dominus quidem Iesus et in turba eum videbat, et in templo:

ille autem languidus Iesum in turba non cognoscit, in templo cognoscit.

¹¹ Ef 4, 2-3 Vulg.: "Supportantes invicem in charitate, solliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis". Per la versione riportata da Agostino Sabatier in nota attesta solo Agostino, cui si aggiungono "Firmilianus apud Cypr. ep. 75. p. 150. c. [...] Item Cyprianus ep. 52. p. 74. a. necnon l. de unit. Eccl. p. 196. b. & l. de op. & eleem. p. 252. a." con "sustinentes invicem in dilectione".

¹² Cfr Lc 10, 27 Vulg.: "Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua et ex omnibus viribus tuis, et ex tota mente: et proximum tuum sicut teipsum". Agostino propone la medesima citazione in questo tractatus 17 §8, poco sopra, evidenziato, pari colore.

¹³ Cfr Sal 83, 8 Vug.: "ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion".

¹⁴ Tt 2, 13. Ma per tutto il periodo cfr Tt 2, 11-13 Vulg.: "Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem, et saecularia desideria, sobrie, et juste, et pie vivamus in hoc saeculo, exspectantes beatam spem, et adventum gloriae magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi". Quanto ad "exspectanto" sembrerebbe quasi una mala riduzione al singolare dell' "exspectantes" di Tt 2, 13; come tale lo traduco. In italiano la citazione viene evidenziata col corsivo. In Agostino si trova un passo corrispondente in questo tractatus 17 §9, poche righe più sopra, evidenziato pari colore.

¹⁵ Gv 5, 10. Per la versione proposta da Agostino Sabatier non riporta altri testimoni che Agostino.

¹⁶ Il passo qui evidenziato manifesta una chiara dipendenza da analogo passo che Agostino colloca all'inizio del §2 del tractatus 20; evidenziato pari colore.

deridendo aut etiam prohibendo. Confugiamus seduli ad domum orationis, ubi secreta libertate Dominum invocantes, et de perceptis ab eo beneficiis gratias agamus, et de percipiendis humili devotione precemur. Imo etiam ipsi templum Dei sanctum, in quod venire et mansionem facere dignetur, existere curemus, audientes ab Apostolo: *Quia corpora vestra templum est Spiritus sancti, qui in vobis est (I Cor. VI)¹⁷*.

Inter quae diligentius intuendum, fratres mei, quod inveniens in templo quem sanaverat Dominus, ait illi:

Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.¹⁸ Quibus verbis aperte monstratur quia propter peccata languebat, nec nisi dimissis eisdem poterat sanari. Sed qui foris ab infirmitate, ipse etiam intus salvavit a scelere, unde et caute praemonuit, ne amplius peccando gravioris sibi sententiam damnationis contraheret. Quod non ita sentiendum est, quasi omnis qui infirmatur ob peccata infirmetur. Saepe infirmatur homo, ne extollatur in donis Dei, sicut de Paulo apostolo legitur (*II Cor. XII*). Saepe etiam ut probetur, tribulatur, sicut beati Job patientia tribulatur; et probata est saepe infirmitas pro castigatione dare: *Flagellat Deus omnem filium quem recipit (Hebr. XVIII)¹⁹*. Quibusdam vero infirmitas pro gloria Dei datur, ut de caeco nato et de Lazaro legitur (*Joan. IX, XI*). Novit Dominus pro quo quemlibet jubeat infirmari, saepe occulto hominibus iudicio, sed nunquam injusto. Sed discamus flagellis piissimis Redemptoris nostri humiliter subterni, arbitantes nos minus pati quam meremus, semper illius sententiae memores, quia beatus homo qui corripitur a Domino (*Job. V)²⁰*. Et ipse in Apocalypsi: *Ego, inquit, quos amo, arguo et castigo (Apoc. III)*. Longaevum autem languente interius exteriusque sanato, id est et a flagellis apertae castigationis, et a peccatis quibus haec merebatur, erepto, Judaei, e contra male intus languentes, jam deterius aegrotare incipiunt, persquendo, videlicet, Jesum, qui haec faceret in Sabbato. **Persequebantur** autem eum quasi legis auctoritatem simul et divinae operationis exempla secuti, quia et Dominus sex diebus mundi perfecta creatione,

septimo requievit ab omnibus operibus suis (Gen. II)²¹; et populum sex diebus operari, septimo vacare praecepit (*Exod. XXXV*). Non intelligentes quia carnalia legis decreta paulatim erant spirituali interpretatione mutanda, apparente illo qui non tantum legislator, sed et finis legis est Christus, ad justitiam omni credenti (*Rom. X)²²*. Neque animadvertentes quia Conditor in die septimo non ab opere mundanae gubernationis, et annuae, imo quotidianae rerum creaturarum substitutionis, sed a nova creaturarum institutione cessavit. Quod enim dicitur:

Requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis (Gen. II), intelligendum est cessasse Deum a novarum conditione creaturarum. **Quod vero hic ipsa Veritas ait:**

Pater meus usque modo operatur et ego operor.²³

persino proibendo le nostre buone opere. Rifugiamoci solleciti nella casa di preghiera, dove, invocando Dio in segreta libertà, rendiamo grazie per i benefici ricevuti da lui, e preghiamo con umile devozione per quelli da ricevere. O, anche, piuttosto curiamo di essere noi stessi tempio santo di Dio, in cui si degni venire e dimorare, come ascoltiamo dall'Apostolo: *[poiché] il vostro corpo è tempio dello Spirito Santo, che è in voi (I Cor 6, 19)*.

Tra ciò che va compreso con maggior diligenza, fratelli miei, [c'è] che, trovando nel tempio colui che aveva sanato, il Signore gli disse:

«Ecco: sei guarito! Non peccare più, perché non ti accada qualcosa di peggio». Con queste parole si mostra chiaramente che languiva per i peccati, e che non avrebbe potuto essere sanato se non avendoli ripudiati. Ma egli stesso salvò interiormente dalla scellerataggine colui che fuori [aveva salvato] dall'infirmità, per cui lo preavvertì cautamente, perché, peccando, non contraesse per sé una sentenza di più grave condanna. Il che non è da intendere quasi che chiunque cada malato si ammali a causa dei peccati. Spesso l'uomo è ammalato, affinché non monti in superbia per i doni di Dio, come si legge dell'apostolo Paolo (cfr 2Cor 12, 7). Spesso, anche, è tribulato per essere approvato, messo alla prova, come è stata messa alla prova la pazienza del beato Giobbe, e spesso l'infirmità è approvata per dare un castigo: *[Dio] percuote chiunque riconosce come figlio (Ebr 12, 6)*. Ad alcuni, invero, l'infirmità è data per la gloria di Dio, come si legge del cieco nato e di Lazzaro (cfr Gv 9, 3; 11, 14-15). Il Signore sa a qual fine ordina che qualcuno si ammali, spesso per un motivo nascosto agli uomini, ma mai ingiusto. Ma impariamo ad assoggettarci umilmente ai piissimi flagelli del nostro Redentore, valutando che noi soffriamo meno di quanto meriteremmo, sempre memori di quella massima secondo cui: *beato l'uomo che è corretto da [l Signore]* (Gb 5, 17). Ed egli stesso nell'Apocalisse: *Io, dice, tutti quelli che amo, li rimprovero e li educo (Ap 3, 19)*. Ma - sanato interiormente ed esteriormente chi da tempo languiva, cioè sottratto ai flagelli del castigo evidente e ai peccati che lo avevano meritato - i Giudei, per contro, soffrendo interiormente per il male, ormai cominciano ad ammalarsi ancor più, perseguitando, evidentemente, Gesù, che aveva fatto ciò nel Sabato. Ma lo perseguitavano come se seguissero l'autorità della legge e insieme gli esempi dell'operare divino, perché anche il Signore, portata a compimento in sei giorni la creazione del mondo, *cessò nel settimo giorno da ogni suo lavoro [...]*. (Gn 2, 2); e ordinò al popolo di lavorare per sei giorni, nel settimo di riposare (cfr Es 35, 2). Non comprendevano che i decreti carnali della legge a poco a poco sarebbero stati modificati dall'interpretazione spirituale, apparendo colui che non soltanto è legislatore, ma anche *il termine della Legge [:] Cristo, perché la giustizia sia data a chiunque crede (Rm 10, 4)*. Né si rendevano conto che il Fattore nel settimo giorno non cessò dall'opera di governare il mondo e di sostituire annualmente, o meglio quotidianamente, le cose create, ma dalla nuova costituzione di creature. Infatti che si dica:

Dio cessò nel settimo giorno da ogni suo lavoro (Gn 2, 2),

va inteso: che Dio abbia cessato dal fabbricare nuove creature. Il che, invero, dice la Verità stessa:

«Il Padre mio agisce anche ora e anch'io agisco».

Pervenit ergo ille ad Dominum; vidit eum in templo, vidit eum in loco sacro, in loco sancto. Et quid ab eo audit?

Ecce iam sanus factus es; noli peccare, ne quid tibi deterius contingat.

12. Tunc ille, posteaquam vidit Iesum, et cognovit Iesum auctorem sanitatis suae, non fuit piger in evangelizando quem viderat: *Abiit, et nuntiavit Iudaeis quia Iesus esset qui eum sanum fecerat*. Ille annuntiabat, et illi insaniebant: ille salutem suam praedicabat, illi salutem suam non quaerebant.

Sacramentum.

13. **Persequebantur Iudaei Dominum Iesum, quia haec faciebat in sabbato.** Quid ergo Dominus modo respondit Iudaeis, audiamus. De sanis factis hominibus sabbato, dixi quid soleat respondere, quia iumenta sua non contemnebant sabbato, vel liberando vel alendo. De portato grabato quid respondit? Manifestum opus corporale factum erat ante oculos Iudaeorum: non sanitas corporis, sed operatio corporis; quae non videbatur ita necessaria, quemadmodum sanitas. Aperte ergo Dominus dicat sacramentum sabbati, et signum observandi unius diei ad tempus datum esse Iudaeis; impletionem vero ipsam sacramenti in illo venisse. **Pater meus, inquit, usque modo operatur, et ego operor.** Misit in eos magnum tumultum; adventu Domini turbatur aqua, sed qui turbat, latet. Tamen sanandus est turbata aqua aeger unus magnus, passo Domino totus mundus.

14. **Videamus ergo responsionem Veritatis: Pater meus usque modo operatur, et ego operor.** Falsum ergo dixit Scriptura quia *Deus requievit ab omnibus operibus suis in die septimo?*

et contra hanc Scripturam per Moysen ministratam, loquitur Dominus Iesus, cum ipse dicat Iudaeis: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi: de me enim ille scripsit? Videte ergo ne aliquid voluit significare Moyses, quod Deus requievit in die septimo.* Non enim defecerat Deus operando creaturam suam, et indigebat requie sicut homo. Quomodo defecerat qui verbo fecerat? Tamen et illud verum est, quia

requievit Deus ab operibus suis in die septimo;

et hoc verum est quod ait Iesus:

Pater meus usque modo operatur.

Sed quis explicet verbis, homo hominibus, infirmus infirmis, indoctus discere cupientibus, et forte si quid sapit, promere et explicare non valens hominibus, difficile forte capientibus, etiam si explicari possit quod capitur? Quis, inquam, fratres mei, explicet verbis quomodo Deus et quietus operetur, et operans quiescat? Obsecro vos, ut hoc vobis proficientibus differatis; visio enim ista templum Dei quaerit, sanctum locum quaerit: portate proximum et ambulate; ibi eum videbitis, ubi verba hominum non quaeratis.

15. Hoc forte potius dicere valemus, quia et in eo quod *Deus in die septimo requievit*, ipsum Dominum et salvatorem nostrum Iesum Christum, qui haec loquebatur et dicebat: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*; magno sacramento

¹⁷ Si tratta di un collage di 1Cor 6, 15 e 19 Vulg.: “Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi?”, “An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus Sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri?”.

¹⁸ Gv 5, 14.

¹⁹ In realtà Ebr 12, 6 Vulg.: “Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit.”.

²⁰ Gb 5, 17 Vulg.: “Beatus homo qui corripitur a Deo.”. Trattandosi di citazione testuale, in italiano viene evidenziata col corsivo; si tiene anche conto della differenza testuale.

²¹ Gn 2, 2 Vulg.: “et requievit die septimo ab universo opere quod patrarat.”; VL: “et requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis quae fecit.”. Il testo italiano viene adeguato a VL.

²² Rm 10, 4 Vulg.: “Finis enim legis, Christus, ad justitiam omni credenti.”. Essendo citazione testuale, in italiano viene evidenziato col corsivo.

²³ Gv 5, 17. Questo versetto è citato più volte da Agostino nel corso del §15 del tractatus 17, come ho cercato di far emergere evidenziandolo pari colore poche righe qui sopra; ma l'ho allineato qui per via della sequenza con la precedente citazione di Gn 2, 2.

Operatur Pater et Filius, ut naturarum diversitas permaneat, quae in prima conditione mundi conditae sunt. Idem dictum est in Psalmis: *Qui finxit singillatim corda eorum* (Psal. XXXII); non incognita animarum genera, sed ejusdem substantiae animas quae in primo homine condita est reformat. Quapropter Psalmista cum non solum primordiale mundi creationem, sed et quotidianam creaturae gubernationem ad laudem Creatoris referret, ait inter caetera: *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. CIII). Si autem Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam²⁴ recte confitemur, et omnia in sapientia fecit ac regit Deus, constat nimirum quia Pater usque modo operatur, et Filius. Ergo Pater meus, inquit, non sex solum, ut putatis, diebus primis operatus est, verum usque modo operatur, non novum creaturae genus instituendo, sed quae in principio creaverat, ne deficiant, propagando. *Et ego operor*, subauditur, usque modo, cum eo cuncta disponens, regens, accumulans. Ac si aperte dicat: Quid mihi invidetis? cur me vituperatis, coeli legis doctores, quod in forma hominis Sabbato salutem unius hominis operatus sim, qui in natura divinitatis una cum Deo Patre totum genus humanum, imo totam mundi machinam, et cuncta visibilia et invisibilia²⁵, quietus semper operor? Sed ipsi talis ac tanti mysterii minus capaces, propterea magis quaerebant eum interficere, quia non solum solvebat Sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum,

aequalem se faciens Deo.²⁶

In eo maxime dolebant, quia is quem verum per infirmitatem carnis hominem cognoverant, verum se Dei Filium credi voluisset, id est, non gratia adoptatum, ut caeteros sanctos quibus loquitur Propheta: *Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes* (Psal. LXXXI)²⁷, sed natura Patri per omnia aequalem; non substantia, sed persona distantem: qui putabant Jesum Christum praedicando se facere quod non esset, non veraciter intimare quod esset.

Opera il Padre e il Figlio, affinché permanga la diversità delle nature che sono state fatte nella prima creazione. La medesima cosa è detta nei Salmi: *lui, che di ognuno ha plasmato il cuore* (Sal 32, 15)²⁹; non ricrea specie di anime sconosciute, ma anime della stessa natura che è stata formata nel primo uomo. Motivo per cui il Salmista, che riferisce a lode del Creatore non solo la primordiale creazione del mondo, ma anche il quotidiano governo della creatura, dice tra l’altro: *Le hai fatte tutte con saggezza* (Sal 103, 24). Se dunque confessiamo rettamente che Cristo è potenza di Dio e sapienza di Dio, e che Dio ha fatto e regge tutto con sapienza, risulta con chiarezza che il Padre opera sin’ora, e anche il Figlio. Per cui il Padre mio, dice, non solo ha operato, come repute, nei primi sei giorni, ma invero opera sin’ora, non istituendo un nuovo genere di creatura, ma propagando quelle che aveva creato in principio, perché non vengano meno. *E anch’io agisco*, è sottinteso, sino ad ora, unitamente a lui disponendo, reggendo, accumulando. Come se dicesse apertamente: Che cosa mi invidiate? perché mi vituperate, dottori della legge del cielo, per aver operato di Sabato, nella condizione di uomo, la salvezza di un solo uomo, io che, nell’unica condizione di divinità con Dio Padre, opero sempre senza problemi tutto il genere umano, anzi tutta la macchina del mondo, e tutte le cose visibili e invisibili? Ma essi, assolutamente incapaci di tale e tanto grande mistero, *per questo [...] cercavano ancor più di ucciderlo, perché non soltanto violava il sabato, ma chiamava Dio suo Padre*,

facendosi uguale a Dio.

Di questo soprattutto si dolevano, che colui che conoscevano come vero uomo a causa della debolezza della carne, volesse essere creduto vero Figlio di Dio, cioè non adottato per grazia, come gli altri santi dei quali il Profeta dice: Io ho detto: *Voi siete dèi, siete tutti figli dell’Altissimo* (Sal 81, 6), ma in tutto uguale al Padre per natura; separato non per la natura, ma per la persona; loro che reputavano che Gesù Cristo, predicando, si facesse ciò che non era, non che con verità facesse conoscere chi era.

significavit. Quia et Dominus Iesus utique Deus. Ipse est enim Verbum Dei, et audistis quia *in principio erat Verbum*; et non quaecumque Verbum, sed *Deus erat Verbum*, et *omnia per ipsum facta sunt*: forte significatus est requieturus in die septimo ab omnibus operibus suis. Legite enim Evangelium, et videte quanta operatus sit Iesus. Operatus est salutem nostram in cruce, ut implerentur in eo omnia praedicta Prophetarum: coronatus est spinis, suspensus est ligno; dixit: *Sitio*, accepit acetum in spongia, ut impleretur quod dictum est: *Et in siti mea potaverunt me aceto*. At ubi impleta sunt omnia opera eius, sexta sabbati inclinato capite reddidit spiritum, et in sepulcro sabbato requievit ab omnibus operibus suis. Ergo tamquam diceret Iudaeis: Quid exspectatis ut non operer sabbato? Sabbati dies vobis ad significationem meam praeceptus est. Opera Dei attenditis; ego ibi eram cum fierent, per me facta sunt omnia, ego novi: *Pater meus usque modo operatur*. Operatus est Pater lucem; sed dixit ut fieret lux: si dixit: Verbo operatus est; Verbum eius ego eram, ego sum: per me factus est mundus in illis operibus, per me regitur mundus in istis operibus. Pater meus et tunc operatus est cum fecit mundum, et usque nunc operatur cum regit mundum; ergo et per me fecit cum fecit, et per me regit cum regit. Dixit haec, sed quibus? Surdis, caecis, claudis, languidis, medicum non agnoscentibus, et tamquam in phrenesi mente perdita occidere volentibus.

16. Proinde quid secutus Evangelista dixit?

Hinc ergo magis quaerebant eum Iudaei interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat Deum.

Non quomodocumque: sed quid?

Aequalem se faciens Deo.

Nam omnes dicimus Deo: *Pater noster qui es in coelis*: legimus et Iudaeos dixisse: *Cum tu sis pater noster*. Ergo non hinc irascebantur, quia patrem suum dicebat Deum; sed quod longe alio modo quam homines. Ecce intellegunt Iudaei quod non intellegunt Ariani. Ariani quippe inaequalem Patri Filium dicunt, et inde haeresis est pulsa de Ecclesia. Ecce ipsi caeci, ipsi interfectores Christi, intellexerunt tamen verba Christi. Non eum intellexerunt esse Christum, nec eum intellexerunt Filium Dei: sed tamen intellexerunt in illis verbis, quia talis commendaretur Filius Dei, qui aequalis esset Deo. Quis erat nesciebant; talem tamen praedicari agnoscebant, quia *patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo*. Non erat ergo aequalis Deo? Non ipse se faciebat aequalem, sed ille illum genuerat aequalem. Si se ipse faceret aequalem Deo, caderet per rapinam. Qui enim se voluit aequalem facere Deo cum non esset, cecidit, et ex angelo factus est diabolus: et hanc superbiam homini propinavit, unde ipse deiectus est. Nam hoc dixit homini, cui stanti lapsus invidit: *Gustate, et eritis sicut dii*: id est, usurpatione rapite quod facti non estis; quia et ego rapiendo deiectus sum. Non hoc prodebat, sed hoc suadebat. Christus autem aequalis Patri natus erat, non factus: natus de substantia Patris. Unde illum sic commendat Apostolus: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo*. Quid est, *non rapinam arbitratus est*? Non usurpavit aequalitatem Dei; sed erat in illa, in qua natus erat. Et nos ad aequalem Deum quomodo perveniremus? *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens*. Non ergo se exinanivit amittens quod erat, sed accipiens quod non erat. Hanc formam servi contemnentes Iudaei, Dominum Christum aequalem Patri intellegere non poterant; quamvis eum hoc de se dicere minime dubitabant, et ideo saeviebant: et adhuc tamen eos ille perferebat, et sanitatem saevientium requirebat.

TRACTATUS XVIII

Pater diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse faciet (Io 5, 19-20).

Redi ad cor; vide ibi quid sentias forte de Deo, quia ibi est imago Dei. In interiore homine habitat Christus, in interiore homine renovaris ad imaginem Dei, in imagine sua cognosce auctorem eius.

Pulso vobiscum, pascor vobiscum.

1. Ioannes evangelista inter consortes et participes suos alios evangelistas, hoc praecipuum et proprium donum accepit a Domino (super cuius pectus in convivio discumbebat, ut per hoc significaret quia secreta altiora de intimo eius corde potabat),

²⁴ 1Cor 1, 24. Essendo citazione testuale, in italiano viene evidenziata col corsivo.

²⁵ Cfr Simbolo di fede.

²⁶ In realtà è citazione di Gv 5, 18; pertanto in italiano viene evidenziato col corsivo. Agostino cita più volte questo versetto; in particolare subito all’inizio del tractatus 18, che segue. Ho tuttavia deciso di collocare il passo di Beda in parallelo a questo punto perché l’argomentazione che precede e segue immediatamente svolge temi affini in entrambi i testi.

²⁷ Questo versetto è citato da Agostino al §4 del tractatus 1.

²⁹ Sarebbe forse più incisivo tradurre “singillatim” con “singolarmente / ad uno ad uno” per sottolineare l’opera artigianale di Dio che non opera in serie, non fa una cosa uguale all’altra.

Commoti sunt ergo Iudaei, et indignati sunt: merito quidem, quod audebat homo aequalem se facere Deo; sed ideo immerito, quia in homine non intelligebant Deum. Carnem videbant, Deum nesciebant. Habitaculum cernebant, habitatorem ignorabant. Caro enim illa templum erat, Deus inhabitabat intus. Non ergo Jesus carnem aequabat Patri, non formam servi Domino comparabat; non quod factum est propter nos, sed quod erat quando fecit nos. Quis namque sit Christus, Catholicis loquor. Nostis qui bene credidistis, quia non Verbum tantum³⁰,

sed Verbum caro factum est et habitavit in nobis (Joan. I); hac carne major est Pater. Ita Pater aequalis, et major. Aequalis Verbo, major carne; aequalis ei per quem fecit nos, major eo qui factus est propter nos.

Commotis vero et turbatis Iudaeis, quia se aequalem Christus Patri fecit, qui hominem tantum intellexerunt, non Deum, carnem viderunt, divinitatem non crediderunt, dixit eis:

I Giudei dunque si agitarono e s'indignarono; certo meritatamente, poiché un uomo osava farsi uguale a Dio; ma proprio per questo immeritatamente, ché nell'uomo non scorgevano Dio. Vedevano la carne, e non conoscevano Dio. Distinguevano l'abitacolo, ignoravano chi vi abitava. Quella carne infatti era il tempio, Dio vi dimorava all'interno. Dunque Gesù non uguagliava la carne al Padre, non paragonava la condizione di servo al Signore; non ciò che per noi si è fatto, ma ciò che era quando ci fece. Chi, infatti, sia Cristo, lo dico ai Cattolici. Sapete di aver creduto correttamente, che non solamente Verbo,

ma il Verbo si fece carne e venne ad abitare in mezzo a noi (Gv 1, 14); di questa carne il Padre è maggiore. Così il Padre è uguale, e maggiore. Uguale al Verbo, maggiore della carne; uguale a colui per mezzo del quale ci ha fatto, maggiore di colui che per noi si fece [carne].

Dunque ai Giudei - scandalizzati e turbati perché Cristo si era fatto uguale al Padre, [a loro] che lo compresero soltanto come uomo [e] non come Dio, che lo videro carne [e] non credettero la divinità - disse:

ut ea diceret de Filio Dei quae parvulorum mentes fortassis intentas excitare possint; implere autem nondum capaces non possint: grandiusculis autem quibusque mentibus et ad aetatem quamdam interius virilem pervenientibus, dat aliquid verbis his, quo et exerceantur, et pascantur. Audistis cum legeretur, et unde sermo iste venerit meministis. Hesterno enim die lectum est, quod *propterea volebant Iesum Iudaei interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed etiam patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo*. Quod Iudaeis displicebat, hoc ipsi Patri placebat. Hoc sine dubio placet etiam eis qui honorificant Filium, sicut honorificant Patrem; quia si eis non placeat, displicebunt. Non enim Deus erit maior, quia placet tibi; sed tu minor, si displicet tibi. Adversus hanc autem eorum calumniam, venientem vel de ignorantia, vel de malitia, loquitur Dominus non omnino quod capiant, sed unde agitentur et conturbentur, et fortasse vel conturbati medicum quaerant. Dicebat autem quae scriberentur, ut etiam a nobis postea legerentur. Viderimus ergo quid in Iudaeorum cordibus factum sit, cum haec audirent: quid in nobis fiat cum haec audimus, amplius cogitemus. Neque enim natae sunt haereses, et quaedam dogmata perversitatis illaqueantia animas et in profundum praecipitantia, nisi dum Scripturae bonae intelleguntur non bene; et quod in eis non bene intellegitur, etiam temere et audacter asseritur. Itaque, carissimi, valde caute haec audire debemus, ad quae capienda parvuli sumus; et corde pio et cum tremore, sicut scriptum est, hanc tenentes regulam sanitatis, ut quod secundum fidem qua imbuti sumus, intellegere valuerimus, tamquam de cibo gaudeamus: quod autem secundum sanam fidei regulam intellegere nondum potuerimus, dubitationem auferamus, intellegentiam differamus; hoc est, ut etiam si quid sit nescimus, bonum tamen et verum esse minime dubitemus. Et ego, fratres, qui suscepi loqui vobis, cogitandus sum a vobis qui susceperim, et quae susceperim: suscepi enim tractanda divina homo, spiritalia carnalis, aeterna mortalis. Etiam a me, carissimi, longe sit vana praesumptio, si volo *sanus in domo Dei conversari, quae est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis*: pro modulo meo capio quod vobis appono; ubi aperitur, pascor vobiscum; ubi clauditur, pulso vobiscum.

2. Commoti sunt ergo Iudaei, et indignati sunt; merito quidem, quod audebat homo aequalem se facere Deo; sed ideo immerito, quia in homine non intellegebant Deum. Carnem videbant, Deum nesciebant: habitaculum cernebant, habitatorem ignorabant. Caro illa templum erat, Deus inhabitabat intus. Non ergo Jesus carnem aequabat Patri, non formam servi Domino comparabat; non quod factum est propter nos, sed quod erat quando fecit nos. Quis namque sit Christus, Catholicis loquor, nostis, quia bene credidistis: non Verbum tantum,

nec caro tantum; sed Verbum caro factum est, ut habitaret in nobis. Recenseo de Verbo quod nostis: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*: hic aequalitas cum Patre.

Sed *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*: hac carne maior est Pater.

Ita Pater et aequalis, et maior: aequalis Verbo, maior carne;

aequalis ei per quem fecit nos, maior eo qui factus est propter nos.

Ad hanc regulam sanam catholicam, quam praecipue nosse debetis, quam tenete qui nostis, a qua prorsus fides vestra labi non debet, quae nullis hominum argumentis extorquenda est cordi vestro, dirigamus ea quae intellegimus; et quae forte non intellegimus, dirigenda ad hanc regulam quandoque differamus, cum idonei fuerimus. Novimus ergo aequalem Patri Filium Dei, quia novimus in principio Deum Verbum. Quid ergo *Iudaei volebant eum interficere? Quia non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo*: videntes carnem, non videntes Verbum. Loquatur ergo et contra eos Verbum per carnem, et interior habitator sonet per habitaculum suum; ut qui potest, noverit quis intus habitet.

3. Quid ergo eis dicit? *Respondit itaque Iesus, et dixit eis, commotis quod aequalem se faceret Deo: Amen, amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*.

Ad haec quid responderint Iudaei, scriptum non est: et fortasse tacuerunt. Quidam tamen, qui christianos se haberi volunt, non tacent, et quodammodo ex his verbis concipiunt quaedam dicenda contra nos: quae contemnenda non sunt, et propter ipsos et propter nos. Ariani quippe haeretici dicentes, non per carnem, sed ante carnem, Filium ipsum qui suscepit carnem, minorem esse quam Pater est, et non esse eiusdem substantiae cuius Pater est, capiunt ex his verbis ansam calumniae, et respondent nobis:

³⁰ Si sta riferendo all'inizio del Prologo del Vangelo di Giovanni: "In principio era il Verbo, e il Verbo era presso Dio e il Verbo era Dio. Egli era, in principio, presso Dio: tutto è stato fatto per mezzo di lui e senza di lui nulla è stato fatto di ciò che esiste. [...]E il Verbo si fece carne e venne ad abitare in mezzo a noi;".

Videtur quia Dominus Iesus, cum animadverteret Iudaeos ex hoc moveri, quod Patri Deo aequalem se faceret, talia verba subiunxit, ut se aequalem non esse monstraret. Movebat enim Iudaeos, aiunt, adversus Christum, quia aequalem se faciebat Deo; et volens eos corrigere ab hoc motu Christus, et eis demonstrare Filium non esse aequalem Patri, id est, aequalem Deo, ait, quasi dicens: Quid irascimini? quid indignamini? Non sum aequalis, quia *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Qui enim *non potest*, inquit, *facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*, utique minor est, non aequalis.

4. In hac regula cordis sui distorta et prava, haereticus audiat nos nondum obiurgantes, sed adhuc quasi quaerentes, et explicet nobis quod sentit. Puto enim, o quisquis ille es (faciamus enim eum tamquam praesentem adesse), tenes nobiscum quia *in principio erat Verbum*. Teneo, inquit. Et quia *Verbum erat apud Deum*? Et hoc, inquit, teneo. Sequere ergo, et hoc fortius tene, quia *Deus erat Verbum*. Et hoc, inquit, teneo: sed ille Deus maior, ille Deus minor. Iam nescio quid paganum redolet: cum christiano me loqui arbitrabar. Si est Deus maior, et est Deus minor; duos deos colimus, non unum Deum. Quare, inquit? et tu non duos deos dicis aequales sibi? Hoc ego non dico: aequalitatem enim istam sic intellego, ut ibi intellegam etiam individuum caritatem; et si individuum caritatem, perfectam unitatem. Si enim caritas quam misit hominibus Deus, de multis hominum cordibus facit cor unum, et multas hominum animas facit animam unam, sicut de credentibus seseque invicem diligentibus scriptum est in Actibus Apostolorum: *Erat illis anima una, et cor unum in Deum*: si ergo anima mea et anima tua, cum idem sapimus nosque diligimus, fit anima una: quanto magis Pater Deus et Filius Deus in fonte dilectionis Deus unus est?

5. Verum ad haec verba, quibus commotum est cor tuum, intende, et recale mecum quod de Verbo requirebamus. Iam tenemus: *Deus erat Verbum*: adiungo aliud, quia cum dixisset: *Hoc erat in principio apud Deum*, continuo subiecit Evangelista: *Omnia per ipsum facta sunt*. Nunc te quaerendo exagito, nunc te contra te moveo, et te contra te interpello: tene tantum memoriter ista de Verbo, quia *Deus erat Verbum*, et *omnia per ipsum facta sunt*. Audi iam verba quibus commotus es, ut minorem diceres Filium, nempe quia dixit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Ita, inquit. Expone hoc mihi paululum: sic, quantum opinor, intellegis, quoniam quaedam facit Pater, Filius autem attendit quemadmodum faciat Pater, ut possit et ipse ea facere quae viderit Patrem facientem. Duos quasi fabros constituisti: ita Patrem et Filium, ut etiam magistrum et discipulum, quomodo solent patres fabri docere filios suos artem suam. Ecce descendo ad carnalem sensum tuum, ita interim cogito ut tu: videamus si cogitatio haec nostra inveniatur exitum secundum illa quae iam de Verbo pariter locuti sumus pariterque sentimus, quia *Deus Verbum*, et *omnia per ipsum facta sunt*. Pone igitur Patrem tamquam fabrum, quaedam opera facientem, Filium autem tamquam discipulum, qui *non potest facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*: intendit enim quodammodo in manus Patris, ut quomodo viderit eum fabricare, sic et ipse tale aliquid fabricet in operibus suis. Sed Pater iste omnia illa quae facit, et vult ut attendat eum Filius et talia et ipse faciat; per quem facit? Eia nunc est ut adsis sententiae tuae priori, quam mecum recensuisti mecumque tenuisti, quia *in principio Verbum*, et *apud Deum Verbum*, et *Deus Verbum*, et *omnia per ipsum facta sunt*. Tu ergo cum mecum tenueris quia per Verbum facta sunt omnia; rursus carnali sapore et puerili motu facis tibi in animo Deum facientem, et Verbum attendentem, ut cum fecerit Deus, faciat et Verbum. Quid enim facit Deus praeter Verbum? Si enim facit, non omnia per Verbum facta sunt; perdidisti quod tenebas: si autem omnia per Verbum facta sunt, corrige quod male intellegebas. Fecit Pater, et non fecit nisi per Verbum: quomodo attendit Verbum, ut videat Patrem facientem sine Verbo, quod similiter faciat Verbum? Quidquid fecit Pater, per Verbum fecit: aut falsum est: *Omnia per ipsum facta sunt*. Sed verum est: *Omnia per ipsum facta sunt*. Parum fortasse tibi videbatur? *Et sine ipso factum est nihil*.

Ambo indocti a Magistro quaeramus.

6. Recede ergo ab ista carnis prudentia, et quaeramus quemadmodum dictum sit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Quaeramus, si digni sumus qui apprehendamus. Fateor enim, magna res est, ardua omnino, videre Patrem facientem per Filium, non singula opera facientem Patrem et Filium sed quodlibet opus Patrem per Filium, ut nulla opera fiant vel a Patre sine Filio, vel a Filio sine Patre: quia *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Quibus in fundamento fidei firmissime constitutis, iam quale est videre, quia *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*? Quaeris, ut opinor, nosse Filium facientem; quaere prius nosse Filium videntem. Certe enim quid ait? *Non potest*

*Non potest a se Filius facere quidquam nisi quod viderit Patrem facientem.*³¹ Non alia opera facit Pater quae videat Filius, et alia Filius cum viderit Patrem facientem, sed eadem opera ipse Pater et Filius. Sequitur enim: *Quaecunque enim ille fecerit, haec et Filius similiter facit.*³² Non cum ille fecerit alia, Filius similiter facit.

Si haec facit Filius

Il Figlio da se stesso non può fare nulla, se non ciò che vede fare dal Padre. Il Padre non fa opere diverse da quelle che il Figlio veda, nè il Figlio di diverse da quelle che ha visto il Padre fare, ma le medesime opere lo stesso Padre e Figlio. Infatti prosegue: *quello che egli fa, anche il Figlio similmente lo fa.* Non: dopo che quegli ha fatto, il Figlio similmente ne fa altre,

Se il Figlio fa ciò

Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Intende quod dixit, *nisi quod viderit Patrem facientem.* Praecedit visio, et sequitur effectio: videt enim ut faciat. Tu quid quaeris iam nosse quomodo faciat, dum nondum scias quomodo videat? Quid curris ad id quod posterius est, relicto quod prius est? Videntem se dixit et facientem; non, facientem et videntem: quia *non potest a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Vis ut explicem tibi quomodo faciat? Tu mihi explica quomodo videat. Si hoc tu explicare non potes, nec ego illud: si hoc tu percipere nondum es idoneus, nec ego illud. Uterque ergo nostrum quaerat, uterque pulset, ut uterque accipere mereatur. Quid quasi doctus calumniaris indocto? Ego ad faciendum, tu ad videndum, ambo indocti a magistro quaeramus, non in schola eius pueriliter litigemus. Tamen simul iam didicimus quia *omnia per ipsum facta sunt.* Ergo manifestum est quia non alia opera facit Pater, quae videat Filius, ut ipse faciat similia: sed eadem opera facit Pater per Filium, quia omnia per Verbum facta sunt. Iam quomodo faciat Deus quis novit? Non dico quomodo fecerit mundum, sed quomodo fecerit oculum tuum, cui carnaliter inhaerens, visibilia invisibilibus comparas. Talia enim de Deo cogitas, qualia his oculis videre consuesti. Si autem istis oculis videri posset Deus, non diceret: *Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt.* Ergo habes oculum corporis ad videndum fabrum, sed nondum habes oculum cordis ad videndum Deum: ideo quod soles videre in fabro, transferre vis ad Deum. Pone in terra terrena, sursum cor.

Mores perducunt ad intelligentiam.

7. Quid ergo, carissimi? explicaturi sumus nos quod interrogavimus, quomodo videat Verbum, quomodo Pater videatur a Verbo, quid sit videre Verbi? Non sum tam audax, tam temerarius, ut hoc explicare polliceam et me et vos: utcumque suspicor modulum vestrum, novi tamen meum. Si ergo placet, non diutius immoremur, percurramus lectionem, et videamus verbis Domini turbari corda carnalia; ad hoc turbari, ne in eo quod tenent remaneant. Extorqueatur tamquam pueris ludicrum nescio quid, quo se malo avocant, ut possint inseri utiliora grandioribus, ut possint proficere qui reprobant in terra. Surge, quaere, suspira, anhela desiderio, et ad clausa pulsa. Si autem nondum desideramus, nondum inhiamus, nondum suspiramus, margaritas quibuscumque proiecturi sumus, aut margaritas qualescumque nos ipsi inventuri sumus. Moverim ergo, carissimi, desiderium in corde vestro. Mores perducunt ad intelligentiam: genus vitae perducit ad genus vitae. Alia vita terrena, alia vita coelestis; alia vita pecorum, alia vita hominum, alia vita Angelorum. Vita pecorum terrenis voluptatibus aestuat, sola terrena conquirat, in ea prona atque proiecta est: vita Angelorum sola coelestis: vita hominum media est inter Angelorum et pecorum. Si vivit homo secundum carnem, pecoribus comparatur: si vivit secundum spiritum, Angelis sociatur. Quando secundum spiritum vivis, quaere etiam in ipsa angelica vita utrum parvus an grandis sis. Si enim adhuc parvus es, dicunt tibi Angeli: Cresce; nos panem manducamus, tu lacte nutrire, lacte fidei, ut pervenias ad cibum speciei. Si autem adhuc inhiatur sordidis voluptatibus, si adhuc fraudes cogitantur, si mendacia non vitantur, si mendacia periuriis cumulantur; tam immundum cor audet dicere: Explica mihi quomodo videt Verbum; etiam si possim, etiam si ego iam videam? Porro autem si forte ego non sum in his moribus, et tamen ab ista visione longe sum; quantum ille qui nondum isto superno desiderio rapitur, terrenis desideriis praegravatus? Multum interest inter aversantem et desiderantem: et iterum multum interest inter desiderantem et fruentem. Vivis ut pecora, aversaris: Angeli perfruuntur. Tu autem si non vivis ut pecora, iam non aversaris: desideras aliquid, et non capis; inchoasti ipso desiderio vitam Angelorum. Crescat in te, et perficiatur in te; et capias hoc non a me, sed ab illo qui et me fecit et te.

8. Tamen non utcumque nos dimisit et Dominus, qui voluit intellegi quia in eo quod dixit:

Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem, non alia opera Pater facit quae videat Filius, et alia Filius cum viderit Patrem facientem; sed eadem opera ipse et Pater et Filius. Secutus enim ait: *Quaecumque enim ille fecerit, haec et Filius similiter facit.* Non cum ille fecerit, alia Filius similiter facit; *sed quaecumque ille fecerit, haec et Filius similiter facit.* Si haec facit Filius

³¹ Gv 5, 19.

³² Gv 5, 19. NCEI traduce “similiter” con “allo stesso modo”; ma, nella logica del commento, diventa poco perspicuo. Ritengo che, qui, venga sentito come “similmente”, nel senso di “le stesse cose che il Padre”; pertanto intervengo nella traduzione. Proseguendo, tuttavia, subito sostituisce “haec [...] similiter” con “eadem et similiter”, attribuendo così a “similiter” il significato proposto da NCEI.

quae facit Pater,

non alia Pater, alia Filius facit, sed eadem opera sunt Patris et Filii; quomodo ea facit et Filius? Et eadem, et similiter, ne forte eadem, sed dissimiliter, *Eadem*, inquit, *et similiter*;

nam omnia

quae Pater facit, per Filium facit,³³

sicut dictum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. I).*

Ideo *similiter* dixit, quia eadem facit Filius quae facit et Pater;

quia una Patris et Filii in divinitate substantia et operatio, una voluntas et potestas, una vita et essentia; et aequalia omnia sunt in Patre et Filio,

nisi quod Pater pater est, et Filius filius est: separatio est in personis,

sed unitas in natura. *Non enim potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Non debemus carnaliter intelligere hanc sententiam, quasi duorum hominum patris et filii, unius ostendentis, alterius videntis, unius loquentis, alterius audientis, quae omnia phantasmata cordis sunt. Talis cogitatio procul pectoribus Christianis expellenda est. Ergo de Filio et Patre praesentis docet lectionis exemplum, quia nec Patri nec Filio ulla distantia divinitatis sit,

sed una majestas. Quod enim ait Filium nihil facere, *nisi quod viderit Patrem facientem*, non id corporaliter intelligendum est, quia non corporalibus modis Deus videt, sed visus ei omnis in virtute naturae est. Neque enim partitio esse potest in simplici natura divinitatis, sed idem est Filio videre, et esse.³⁴

Ideo subiecit:

Omnia enim

*quaecumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter.*³⁵

Significationem unius naturae ostendens, et unius operationis, quia communis est operatio Patris et Filii, quorum est una natura, una etiam operatio.

Ideo consequenter subjunxit:

*Pater diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit.*³⁶

che il Padre fa,

il Padre non fa una cosa e il Figlio un'altra, ma le stesse opere sono del Padre e del Figlio; In che modo le fa anche il Figlio? Le stesse, e similmente; e affinché per caso non [si intenda]: le stesse, ma diversamente, *le stesse*, dice, *e similmente*;

infatti tutto ciò

che il Padre fa, lo fa per mezzo del Figlio;

come è detto: *tutto è stato fatto per mezzo di lui e senza di lui nulla è stato fatto* (Gv 1, 3). Dunque disse *similmente*, perché il Figlio fa quelle stesse cose che fa anche il Padre; perché nella divinità del Padre e del Figlio una sola è la natura e l'operazione, una sola la volontà e la potestà, una sola la vita e l'essenza; e tutto è uguale nel Padre e nel Figlio, se non che il Padre è padre, e il Figlio è figlio: la separazione è nelle persone, ma l'unità nella natura. *Infatti il Figlio da se stesso non può fare nulla, se non ciò che vede fare dal Padre.* Non dobbiamo intendere carnalmente questa affermazione, quasi [si trattasse] di due uomini, di padre e figlio, di uno che mostra e l'altro che vede, di uno che parla e l'altro che sente; che sono tutti fantasmi del cuore. Un tale pensiero va cacciato lungi dai cuori cristiani. Dunque l'esempio della presente lettura insegna riguardo al Padre e al Figlio, che né nel Padre né nel Figlio c'è alcuna differenza di divinità, ma una sola maestà. Infatti che dica che il Figlio non fa nulla, *se non ciò che vede fare dal Padre*, non va inteso corporalmente, perché Dio non vede con modalità corporali, ma tutta la sua vista è in virtù della natura. Infatti non può nemmeno esserci una ripartizione nella natura semplice della divinità, ma nel Figlio vedere ed essere è la stessa cosa. pertanto soggiunge:

Infatti tutto

quello che egli fa, anche il Figlio lo fa allo stesso modo.

Mostrando il significato dell'unica natura, e dell'unica operazione, perché comune è l'operazione del Padre e del Figlio, che hanno una sola natura, e anche una sola operazione. Pertanto, di conseguenza, soggiunge:

Il Padre infatti ama il Figlio, gli manifesta tutto quello che fa.

quae fecerit Pater, per Filium facit Pater:

si per Filium facit

quae facit Pater,

non alia Pater, alia Filius facit; sed eadem opera sunt Patris et Filii.

Et quomodo eadem facit et Filius? Et eadem et *similiter*. Ne forte eadem

sed dissimiliter: *Eadem*, inquit, *et similiter*.

Et quomodo posset eadem non similiter?

Accipite exemplum, quod puto ad vos non sit grande: cum scribimus litteras, facit eas primo cor nostrum, et deinde manus nostra. Certe unde omnes acclamastis, nisi quia cognovistis? Certum est quod dixi, et manifestum omnibus nobis. Litterae fiunt primo a corde nostro, deinde a corpore nostro: manus servit imperanti cordi, eadem litteras facit et cor et manus: numquid alias cor, alias manus? Eadem quidem facit manus, sed non similiter: cor enim nostrum facit eas intellegibiliter, manus autem visibiliter. Ecce quomodo fiunt eadem dissimiliter. Unde parum fuit Domino dicere:

Quaecumque Pater fecerit, haec et Filius facit, nisi adderet, et similiter.

Quid si enim hoc modo intellegeres quomodo quaecumque cor facit, haec et manus facit, sed non similiter? Hic vero addidit, *haec et Filius similiter facit*. Si et haec facit, et similiter facit, expergiscere, stringatur Iudaeus, credat Christianus, convincatur haereticus; aequalis est Patri Filius.

9. *Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit.*

Ecce est illud, *demonstrat*. *Demonstrat* quasi cui? Utique quasi videnti. Redimus ad id quod explicare non possumus, quomodo Verbum videat. Ecce homo factus est per Verbum; sed homo habet oculos, habet aures, habet manus, diversa membra in corpore: per oculos potest videre, per aures potest audire, per manus operari; diversa membra, diversa membrorum officia. Non potest illud membrum quod potest alterum: tamen propter corporis unitatem, oculus et sibi et auri videt, et auris sibi et oculo audit. Numquid tale aliquid in Verbo arbitrandum est esse, quoniam omnia per ipsum? Et dixit Scriptura in Psalmo: *Intellegite, qui insipientes estis in populo; et stulti, aliquando sapite. Qui plantavit aurem non audiet? aut qui finxit oculum non considerat?* Si ergo finxit oculum Verbum, quia omnia per Verbum; si plantavit aurem Verbum, quia omnia per Verbum: non possumus dicere: Non audit Verbum, non videt Verbum; ne obiurget nos Psalmus, et dicat: *Stulti, aliquando sapite*. Itaque si audit Verbum et videt Verbum, audit Filius et videt Filius: numquid tamen et in ipso diversis locis quaesituri sumus oculos et aures? Aliunde audit, aliunde videt; et auris eius non potest quod oculus, et oculus non potest quod potest auris? An totus ille visus est, et totus auditus? Forte ita: imo non forte, sed vere ita; dum tamen et ipsum eius videre, et ipsum eius audire, longe alio modo quam nostrum sit. Et videre et audire simul in Verbo est, nec aliud est ibi audire, et aliud videre; sed auditus visus, et visus auditus.

Redi, redi ad cor.

10. Et nos qui aliter audimus, aliter videmus, hoc unde novimus? Redimus forte ad nos, si non sumus praevaricatores, quibus dictum est: *Redite, praevaricatores, ad cor*. Redite ad cor: quid itis a vobis, et peritis ex vobis? quid itis solitudinis vias? Erratis vagando; redite. Quo? Ad Dominum. Cito est: primo redi ad cor tuum, exsul a te vagaris foris; teipsum non nosti, et quaeris a quo factus es! Redi, redi ad cor, tolle te a corpore: corpus tuum habitatio tua est; cor tuum sentit etiam per corpus tuum: sed

³³ Per il parallelo di Agostino al passo evidenziato, vedi poche righe sopra, evidenziato pari colore. Si veda pure l'omelia 19 n. 2-3, e l'omelia 23 n. 4-7

³⁴ Nel tractatus 18 di Agostino, proposto in parallelo a questo tratto del commento di Beda, queste argomentazioni vengono trattate, poco sopra, al §6; evidenziato pari colore. Tuttavia le due citazioni della Scrittura le ho evidenziate, con pari colore, nel §2 del successivo tractatus 19 perché il commento in cui sono inserite tratta parimenti, seppure con assoluta diversità di argomentazioni, della identità di azione nel Padre e nel Figlio.

³⁵ Gv 5, 19 Vulg.: "quaecumque enim ille fecerit, haec et Filius similiter facit.". Come si nota, "Omnia enim" non è parte del versetto citato; pertanto in italiano non viene evidenziato col corsivo.

³⁶ Gv 5, 20.

corpus tuum non quod cor tuum; dimitte et corpus tuum, redi ad cor tuum. In corpore tuo inveniebas alibi oculos, alibi aures: in corde tuo numquid hoc invenis? An in corde tuo non habes aures? De quibus ergo Dominus dicebat: *Qui habet aures audiendi, audiat?* An in corde non habes oculos? Unde dicit Apostolus: *Illuminatos oculos cordis vestri*. Redi ad cor; vide ibi quid sentias forte de Deo, quia ibi est imago Dei. In interiore homine habitat Christus, in interiore homine renovaris ad imaginem Dei, in imagine sua cognosce auctorem eius. Vide quemadmodum omnes corporis sensus cordi intro nuntiant quid senserint foris: vide quam multos ministros habeat unus interior imperator, et quid apud se etiam sine his ministris agat. Renuntiant oculi cordi alba et nigra; renuntiant aures eidem cordi canora et dissona; renuntiant nares eidem cordi odora et putentia; renuntiant gustus eidem cordi amara et dulcia; renuntiat tactus eidem cordi lenia et aspera: renuntiat et sibi ipsum cor iusta et iniusta. Cor tuum et videt et audit, et caetera sensibilia diiudicat; et quo non aspirant corporis sensus, iusta et iniusta, mala et bona discernit. Ostende mihi oculos, aures, nares cordis tui. Diversa sunt quae ad cor tuum referuntur, et diversa ibi membra non inveniuntur. In carne tua alibi audis, alibi vides: in corde tuo ibi audis, ubi vides. Si hoc imago, quanto potentius ille cuius imago? Ergo et audit Filius, et videt Filius, et ipsa visio et auditio Filius: et hoc est illi audire quod esse, et hoc est illi videre quod esse. Tibi non hoc est videre quod esse: quia et si perdas visum, potes esse; et si perdas auditum, potes esse.

11. Putamusne pulsavimus? Erectum est aliquid in nobis quo vel tenuiter suspicemur unde lumen veniat nobis? Puto, fratres, quia cum loquimur ista, et cum meditamur, exercemus nos. Et cum exercemus nos in ipsis, et rursus quasi reflectimur pondere nostro ad ista consueta, tales sumus quales lippientes, cum producuntur ad videndum lumen, si forte antea visum omnino non habebant, et incipiunt eundem visum per diligentiam medicorum utcumque reparare. Et cum probare vult medicus quantum salutis eis accesserit, tentat eis ostendere quod videre desiderabant, et non poterant cum caeci essent: et redeunte iam utcumque acie oculorum, producuntur ad lucem; et cum viderint, fulgore ipso reverberantur quodammodo, et respondent medico demonstranti: *Iam iam vidi, sed videre non possum*. Quid ergo facit medicus? Revocat ad solita, et addit collyrium, ut ad illud quod visum est, et videri non potuit, desiderium nutriat, et ex ipso desiderio curetur plenius; et si qua mordacia reparandae sanitati adhibentur, fortiter ferat, ut amore illius lucis accensus dicat sibi: *Quando erit ut illud firmis oculis videam, quod sauciis infirmisque non potui?* Urget medicum, et rogat ut curet. Ergo, fratres, si forte tale aliquid factum est in cordibus vestris, si utcumque exexistis cor vestrum ad videndum Verbum, et ipsius luce reverberati ad solita recidistis; rogate medicum ut adhibeat collyria mordacia, praecepta iustitiae. Est quod videas, sed non est unde videas. Non mihi antea credebas quia est quod videas: duce quadam ratione adductus es: propinquasti, intendisti, palpitasti, refugisti. Scis certe esse quod videas, sed idoneum non te esse qui videas. Ergo curare. Quae sunt collyria? Noli mentiri, noli periurare, noli adulterare, noli furari, noli fraudare. Sed consuesti, et cum aliquo dolore a consuetudine revocaris: hoc est quod mordet, sed sanat. Nam dico tibi liberius, ex timore et meo et tuo: si curari destiteris, et esse idoneus ad perfruendum hac luce neglexeris, valetudine oculorum tuorum; tenebras amabis; et amando tenebras, in tenebris remanebis; et remanendo in tenebris, etiam in tenebras exteriores proicies: *ibi erit fletus et stridor dentium*. Si nihil in te faciebat amor lucis, faciat timor doloris.

12. Sufficenter me locutum arbitror, et lectionem tamen evangelicam non finivi: si dicam reliqua onerabo vos, et timeo ne etiam quod haustum est effundatur; sufficiant ergo ista Caritati vestrae. Debitores sumus, non nunc, sed semper quamdiu vivimus; quia propter vos vivimus. Verumtamen vitam nostram istam infirmam, laboriosam, periculosam, in hoc mundo consolamini bene vivendo, nolite nos contristare et atterere malis moribus vestris. Cum enim offendimur mala vita vestra, si refugiamus a vobis, et separemus nos a vobis, et ad vos non accedamus; nonne conqueremini, et dicetis: *Et si languebamus, curaretis; et si infirmabamur, visitaretis?* Ecce curamus, ecce visitamus sed non nobis fiat quomodo audistis ab Apostolo: *Timeo ne sine causa laboraverim in vos*.

TRACTATUS XIX

Venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei (Io 5, 19-30).

Noli tacere, Domine, de resurrectione carnis, ne non eam credant homines, et remaneamus nos argumentatores, non praedicatores. Intellegant qui audiunt, credant ut intellegant, obediant ut vivant. Animas suscitavit Deus, per Christum Filium Dei; corpora suscitavit Deus, per eundem Christum filium hominis.

1. Sermone pristino, quantum nostrum movit affectum et intellegendi paupertatem,

Ut ostenderet omnem hanc Patris **demonstrationem**, fidei nostrae esse doctrinam, ne scilicet Pater nobis in confusione esset, et Filius; et ne qua hic ignoratio in Filio possit intelligi aut Patre (opera enim omnia, quae ipse faceret, monstraret) continuo ait:

*Et major horum opera demonstrabit ei, ut vos admiremini.*³⁷

*Sicut enim Pater suscitavit mortuos, et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.*³⁸

Ea enim Patrem **demonstraturum** Filio dicit quae mirentur.

Et quae eadem essent illa, mox docuit: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos, sic et Filius quos vult vivificavit.* Exaequata virtus est per naturae indissimilis unitatem;

demonstratio operum, non ignorantiae habet instructionem,

sed nostrae fidei, quae non Filio scientiam ignorantium,

sed nobis confessionem unitatis invexit. **Demonstrare** enim Patrem, est per Filium facere quae facturus est. **Nam maiora opera** sunt resurrectio mortuorum,

quae erit in novissimo die, quam istius languentis sanitas,

qui Christi verbo sanatus est, **ex quo** nata est huius occasio tota sermonis.

Per far vedere che tutto questo manifestare del Padre, è dottrina della nostra fede, cioè affinché non si crei confusione tra Padre, e Figlio, e non si possa qui intendere qualche non essere a conoscenza nel Figlio o nel Padre (infatti tutte le opere che egli avrebbe fatto, le avrebbe mostrate), proseguendo, dice:

E gli manifesterà un'opera ancora più grande di queste, perché voi ne siate meravigliati.

Come il Padre risuscita i morti e dà la vita, così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole. Infatti dice che il Padre manifesterà al Figlio quelle cose che siano ammirabili.

E quali esse siano, lo insegna subito: *Come il Padre risuscita i morti [...], così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole.* La potenza è resa uguale per via dell'unità della natura non dissimile; la manifestazione delle opere, non ha [il compito di] istruire l'ignoranza, ma la nostra fede; essa non ha apportato al Figlio la conoscenza di cose ignorate, ma a noi il riconoscimento dell'unità. Infatti che il Padre manifesti, è fare per mezzo del Figlio ciò che farà. Infatti opere ancora più grandi sono la risurrezione dei morti, che avverrà nell'ultimo giorno, più che la salute di questo malato - che è stato sanato dalla parola di Cristo - da cui è nata tutta l'occasione di questo discorso.

locuti sumus, ex occasione verborum evangelicorum, ubi scriptum est: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*, quid sit videre Filii, hoc est, videre Verbi, quia Filius Verbum: et quia per Verbum facta sunt omnia, quomodo possit intellegi quod videat Filius primo Patrem facientem, tunc demum et ipse faciat quae facta conspexerit; cum Pater nihil nisi per Filium fecerit. *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Non tamen explicatum aliquid diximus; sed quia nec explicatum aliquid intelleximus. Aliquando quippe sermo deficit, ubi etiam intellectus proficit; quanto magis sermo patitur defectionem, quando intellectus non habet perfectionem? Nunc itaque, quantum Dominus donat, breviter percurramus lectionem, et vel hodie expleamus debitum pensum. Si quid forte remanserit vel temporis vel virium, retractabimus, si potuerimus (quantum et a nobis et apud vos fieri potest), quid sit videre Verbi, quid demonstrari Verbo. Omnia quippe dicta sunt hic, quae si intellegantur secundum humanum sensum carnaliter, nihil aliud nobis facit anima plena phantasmatis, nisi quasdam imagines vel duorum hominum Patris et Filii, unius ostendentis; alterius videntis; unius loquentis, alterius audientis: quae omnia idola cordis sunt; quae si iam deiecta sunt de templis suis, quanto magis deicienda sunt de pectoribus christianis?

2. Non potest, inquit: *Filius a se facere quidquam nisi quod viderit Patrem facientem.* Verum est hoc, tenete hoc: dum tamen non amittatis quod in ipsius Evangelii exordio tenuistis, quia *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*; et praecipue quia *omnia per ipsum facta sunt*. Quod nunc enim audistis, coniungite illi auditui, et utrumque concordet in cordibus vestris. Sic itaque *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*, ut tamen Pater ea quae facit non faciat nisi per Filium, quia Filius est eius Verbum: *et in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, et omnia per ipsum facta sunt. Quaecumque enim ille fecerit, haec et Filius similiter facit*; non alia, sed haec; nec dissimiliter, sed similiter.

3. Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit. Ad hoc quod supra dixit, *nisi quod viderit Patrem facientem*, videtur pertinere et quod *omnia demonstrat ei quae ipse facit*. Sed si Pater demonstrat quae facit, nec Filius potest facere nisi Pater demonstraverit, Paterque demonstrare non potest nisi fecerit; consequens erit ut non per Filium faciat omnia Pater: porro si fixum atque inconcussum tenemus quia per Filium omnia Pater facit, antequam faciat, demonstrat Filio. Nam si Pater cum fecerit demonstrat Filio, ut Filius demonstrata faciat quae demonstrata iam facta sunt; aliquid procul dubio Pater sine Filio facit. Sed non facit Pater aliquid sine Filio, quia Filius Dei Verbum Dei est, et omnia per ipsum facta sunt. Remanet igitur fortasse ut quae Pater facturus est, demonstrat faciendam, ut per Filium sint facta. Nam si Filius ea facit quae Pater facta demonstrat; ea quae Pater facta demonstrat, non utique per Filium fecit. Monstrari enim non possent Filio nisi facta; facere Filius non posset, nisi monstrata: ergo sine Filio facta. Sed verum est: *Omnia per ipsum facta sunt*: ergo antequam facta, monstrata sunt. Sed hoc diximus differendum esse, quo redeundum sit percursum lectione, si, ut diximus, aliquid vel temporis vel virium nobis remanserit, ad ea quae distulimus retractanda.

Difficilis oritur quaestio.

4. Amplius audite et difficilior:

Et maiora his, inquit, demonstrabit ei opera, ut vos miremini.

Maiora his: quibus maiora? Facile occurrit, iis quas modo audistis, curationibus languorum corporalium. De isto enim qui triginta et octo annos habebat in infirmitate,

et Christi verbo sanatus est, nata est huius occasio tota sermonis:

et propter hoc Dominus dicere potuit: *Maiora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.* Sunt enim opera maiora quam ista, et demonstrabit ea Pater Filio. Non demonstravit, tamquam de praeterito; sed *demonstrabit*, de futuro, hoc est,

³⁷ Gv 5, 20 Vulg.: "et maiora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini."; Sabatier non riporta testimoni per questa variante. In italiano adegua la traduzione.

³⁸ Gv 5, 21

Dicit enim ut vos miremini; et hoc difficile est videre, quomodo tanquam temporaliter Filio coaeterno aliqua demonstraret aeternus Pater, omnia scienti quae sunt apud Patrem.

Quae sint tamen illo majora, hoc enim facile est intelligere. *Sicut enim Pater, inquit, suscitavit mortuos, et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.* Majora ergo sunt opera mortuos suscitare quam languidos sanare. Sed *sicut suscitavit Pater mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.* Alios ergo Pater, alios Filius?

Non, sed omnia per ipsum. Ipsos itaque Filius quos et Pater, quia non alia, nec aliter, sed haec et Filius similiter facit³⁹.

Ita plane intelligendum est, et ita tenendum. Sed mementote quia Filius quos vult vivificavit. Tenete ergo hic non solum potestatem Filii, verum et voluntatem.

Filius quos vult vivificavit, et Pater quos vult vivificavit, et ipsos Filius quos et Pater; ac per hoc eadem Patris et Filii et potestas est et voluntas.

Eadem quoque vita et vivificatio mortuorum. Et ideo dicit:

Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit quos vult, sic et Filius quos vult vivificavit.

Non enim alios Filius vivificavit, alios Pater, sed una potestas unam vivificationem facit: quae etiam potestas uno ore honoranda est. Et ideo consequenter subiunxit:

*Pater enim non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.*⁴⁰

Pater non iudicat quemquam, quia Patris persona hominem non suscepit, nec in iudicio videbitur, sed sola Filii persona in ea forma qua iudicata est injuste, juste iudicabit vivos ac mortuos.

Nec enim Filius videbitur in iudicio in ea natura qua consubstantialis est Deo Patri, sed in ea qua substantialis est matri, et homo factus est. Ita intelligendum est:

Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, ac si diceretur:

Patrem nemo videbit in iudicio vivorum et mortuorum,

sed omnes Filium, quia Filius hominis est, ut possit et ab impiis videri,

cum et illi videbunt in quem pupugerunt (*Joan. XIX*)⁴¹. Quod ne conjicere potius, quam aperte demonstrare videamur, proferamus ejusdem Domini certam manifestamque sententiam, qua ostendamus ipsam fuisse causam ut diceret:

Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, quia iudex in forma Filii hominis apparebit: quae forma non est Patris,

sed Filii: nec ea Filii in qua aequalis est Patri, sed in qua minor est Patre, ut sit in iudicio conspicuus bonis et malis,

ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem,

quia nemo honorificat Patrem, nisi quod habeat Filium.

Quid est enim honorificare Patrem, nisi quod habeat Filium? Aliud est enim cum tibi

Infatti dice: *perché voi ne siate meravigliati*; e questo è difficile da vedere: come l'eterno Padre possa mostrare, per così dire, nel tempo alcunché al Figlio coeterno, che conosce tutte le cose che sono presso il Padre.

Quali siano tuttavia le maggiori, è davvero facile saperlo. *Come il Padre, dice, risuscita i morti e dà la vita, così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole.* Risuscitare i morti sono quindi opere maggiori che guarire i malati. Ma, *come il Padre risuscita i morti e dà la vita, così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole.* Dunque alcuni il Padre, altri il Figlio? No, ma tutto per mezzo di lui. Dunque il Figlio agli stessi che anche il Padre, perché non altro o in altro modo, ma *anche il Figlio lo fa allo stesso modo.* Proprio così è da intendere, e così da ritenere. Ma non dimenticate che *il Figlio dà la vita a chi egli vuole.* Tenete conto dunque qui non solo della potestà del Figlio, ma anche della volontà. *Il Figlio dà la vita a chi egli vuole,* e il Padre *dà la vita a chi egli vuole,* e il Figlio agli stessi che anche il Padre; e perciò identica è la potestà e la volontà del Padre e del Figlio.

Pure medesime: la vita e il dare la vita ai morti. E perciò dice:

Come il Padre risuscita i morti e dà la vita a chi egli vuole, così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole.

Infatti il Figlio non vivifica alcuni, altri il Padre, ma un'unica potestà compie il dare la vita; anche questa potestà è da onorare all'unisono. E perciò conseguentemente soggiunse:

Il Padre infatti non giudica nessuno, ma ha dato ogni giudizio al Figlio, perché tutti onorino il Figlio come onorano il Padre.

Il Padre non giudica nessuno, perché la persona del Padre non ha preso [su di sé] l'uomo, e non apparirà nel giudizio, ma la sola persona del Figlio giustamente giudicherà i vivi e i morti in quella forma in cui è stata ingiustamente iudicata. E infatti il Figlio non sarà visto nel giudizio in quella natura per cui è consustanziale a Dio Padre, ma in quella per cui è sostanziale alla madre, e si è fatto uomo. Va compreso così, *Il Padre infatti non giudica nessuno, ma ha dato ogni giudizio al Figlio,* come se avesse detto: Nessuno dei vivi e dei morti vedrà il Padre nel giudizio, ma tutti il Figlio, perché è Figlio dell'uomo, per poter essere visto anche dagli empi, poiché lo vedranno anche quelli che lo hanno trafitto (cfr Gv 19, 37). Perché non sembri che facciamo una congettura, piuttosto che dimostrare chiaramente, proponiamo la frase precisa e chiara del Signore stesso, con la quale mostriamo che fu questo il motivo per cui disse, *Il Padre [...] non giudica nessuno, ma ha dato ogni giudizio al Figlio:* perché il giudice apparirà nella condizione di Figlio dell'uomo; forma che non è del Padre, ma del Figlio; nè quella del Figlio per cui è uguale al Padre, ma quella in cui è minore al Padre, affinché nel giudizio sia visibile dai buoni e dai cattivi, *perché tutti onorino il Figlio come onorano il Padre.*

Perché nessuno onora il Padre, se non perché ha il Figlio.

Cos'è infatti onorare il Padre se non che egli abbia un Figlio? Altro è infatti quando ti

demonstraturus est. Rursus difficilis oritur quaestio. Est enim aliquid apud Patrem quod Filio nondum demonstratum sit? est aliquid apud Patrem quod adhuc latebat Filium, quando ista Filius loquebatur? Si enim *demonstrabit*, hoc est, *demonstraturus* est; nondum *demonstravit*; et Filio tunc *demonstraturus* est, quando et istis: *sequitur* enim, *ut vos miremini.* Et hoc difficile est videre, quomodo tamquam temporaliter Filio coaeterno aliqua demonstrat aeternus Pater, omnia scienti quae sunt apud Patrem.

5. Quae sunt tamen illa maiora? Hoc enim forte facile est intellegere. *Sicut enim Pater, inquit, suscitavit mortuos, et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.* Maiora ergo sunt opera mortuos suscitare, quam languidos sanare. Sed *sicut suscitavit Pater mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.* Alios ergo Pater, alios Filius?

Sed omnia per ipsum: ipsos itaque Filius, quos et Pater; quia non alia, nec aliter, sed *haec et Filius similiter facit.*

Ita plane intellegendum est, et ita tenendum: sed mementote quia *Filius quos vult vivificavit.* Tenete hic ergo non solum potestatem Filii, verum etiam voluntatem.

Et Filius quos vult vivificavit, et Pater quos vult vivificavit; et ipsos Filius quos et Pater: ac per hoc eadem Patris et Filii et potestas est et voluntas.

Quid est ergo quod sequitur? *Neque enim Pater iudicat quemquam, sed iudicium omne dedit Filio,*

ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem:

quod ita subiunxit, tamquam rationem reddens superioris sententiae. Multum movet, intenti estote. Filius quos vult vivificavit, Pater quos vult vivificavit: Filius suscitavit mortuos, sicut Pater suscitavit mortuos. *Neque enim Pater iudicat quemquam.* Si in iudicio suscitandi sunt mortui, quomodo Pater suscitavit mortuos, si non iudicat quemquam? *Omne* quippe *iudicium dedit Filio.* In illo autem iudicio suscitantur mortui; et resurgunt alii ad vitam, alii ad poenam: quod totum si Filius facit, Pater autem ideo non facit, quia *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio,* contrarium videbitur ei quod dictum est:

Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit.

Simul ergo suscitant. Si simul suscitant, simul vivificant.

Simul ergo iudicant: quomodo itaque verum est:

Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio?

Moveant interim propositae quaestiones, praestabit Dominus ut solutae delectent. Ita est, fratres; omnis quaestio nisi intentum fecerit proposita, non delectabit exposita. Sequatur ergo ipse Dominus, ne forte in iis quae subnectit, aperiat se aliquantum. Subtextit enim nubilo lucem suam; et difficile est aquilae more volare super omnem nebulam qua tegitur omnis terra, et videre in verbis Domini sincerissimam lucem. Ne forte ergo calore radiorum suorum discutiat caliginem nostram, et aliquantum se in consequentibus aperire dignetur, dilatis istis sequentia videamus.

Quomodo honorificandus Pater.

6. *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.* Hoc verum est et planum est. *Omne* quippe *iudicium dedit Filio,* sicut supra dixit,

ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.

Quid si inveniuntur qui *Patrem honorificant,* et non honorificant Filium? Non potest, inquit, fieri: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.* Non potest ergo dicere aliquis: Ego *Patrem honorificabam,* quia Filium non noveram. Si nondum Filium honorificabas, nec *Patrem honorificabas.*

Quid est enim honorificare Patrem, nisi quod habeat Filium? Aliud est enim cum tibi

³⁹ In realtà è citazione di Gv 5, 19: pertanto in italiano viene evidenziato col corsivo.

⁴⁰ Gv 5, 22-23 Vulg.: “Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem;”; Sabatier in nota: “Tertul. l. contr. Prax. [...] supra vero, p. 851. b. *Non iudicat Pater quemquam:* [...] Ambrosius [...] & l. 8. in Luc. 14883. a. *Pater non iudicat quemquam, quia omne iudicium dedit Filio:*”. Il versetto è citato più volte sia da Beda che da Agostino; un in Agostino poche righe sopra, evidenziata pari colore.

⁴¹ Gv 19, 37 Vulg.: “Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt.”; VL: “Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem compunxerunt.”; Sabatier in nota: “August. in 5. & 8. Joh. to. 3. col. 446. a. 462. f. 550. c. & Auctor l. de promiss. P. 3. prom. 25. col. 179. d. *Videbunt in quem pupugerunt:*”.

commendatur Deus quia Deus est, et aliud cum tibi commendatur Deus quia Pater est. Cum tibi quia Deus est commendatur, creator tibi commendatur, omnipotens tibi commendatur, spiritus quidam summus, aeternus, invisibilis, incommutabilis tibi commendatur. Cum vero tibi quia Pater est commendatur, nihil tibi aliud quam et Filius commendatur, quia Pater dici non potest si Filium non habet; sicut nec Filius, si Patrem non habet. Sed ne forte Patrem quidem honorifices tanquam majorem, Filium vero tanquam minorem, ut dicas mihi: Honorifico Patrem, scio enim quod habeat Filium et non erro in Patris nomine, non enim Patrem intelligo sine Filio, honorifico tamen et Filium tanquam minorem, corrigit te ipse Filius, et revocat te, dicens: *Ut omnes honorificent Filium*, non inferius, sed *sicut honorificant Patrem*. *Qui ergo non honorificat Filium, nec Patrem honorificat qui misit illum*.⁴² Ego, inquis, majorem honorem volo dare Patri, minorem Filio. Ibi tollis honorem Patri, ubi minorem das Filio. Quid enim **sibi aliud vult ista sententia**, nisi quia Pater aequalem sibi Filium generare aut noluit, aut non potuit? Si noluit, invidit; si non potuit, defecit. Non ergo vides quia ita sentiendum? Ubi majorem honorem dare vis Patri, ibi es contumeliosus in Patrem. Proinde sic honorifica Filium, quomodo honorificas Patrem. Si vis, honorifica **et Filium et Patrem**.

Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam; et in iudicium non venit, sed transiit. Non nunc transit, sed iam transiit a morte in vitam.⁴³ Et hoc attendite: *Qui verbum meum audit, et non dixit, Credit mihi, sed credit ei qui misit me*. Verbum ergo Filii audiat, ut Patri credat. Quare verbum audit tuum, et credit alteri? Nonne cum verbum alicujus audimus, eidem verbum proferenti credimus? loquenti nobis fidem accommodamus? Quid ergo voluit dicere: *Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me*, nisi, **Quia verbum est in me?** Et **quis est qui audit verbum meum, nisi qui audit me, qui credit me?** Credit autem ei qui misit me, quia cum illi credit, verbum ejus credit. Cum **ergo** verbo ejus credit, mihi credit, quia verbum Patris ego sum.

Non enim transiret de morte ad vitam, nisi primo esset in morte, et non esset in vita. Cum **ergo** transierit in vitam, non erit in morte. *Mortuus ergo erat, et revixit; perierat, et inventus est* (Luc. XV). Fit proinde jam quaedam resurrectio, et transeunt homines a morte quadam ad quamdam vitam, a morte infidelitatis ad vitam fidei, a morte falsitatis ad vitam veritatis, a morte iniquitatis ad vitam justitiae. Est ergo et ista resurrectio mortuorum.

Aperiat illam plenius, et luceat nobis, ut coepit.

viene presentato Dio in quanto è Dio, altro quando ti vien presentato Dio in quanto è Padre. Quando ti vien presentato in quanto è Dio, ti vien presentato il creatore, ti vien presentato l'onnipotente, ti vien presentato uno spirito sommo, eterno, invisibile, immutabile. Quando, invece, ti vien presentato in quanto è Padre, non ti viene presentato nient'altro che anche il Figlio, perché non può essere detto Padre se non ha il Figlio, così come Figlio, se non ha il Padre. Ma, affinché tu non possa onorare il Padre come maggiore, e invece il Figlio come minore - così da dirmi: Onoro il Padre, infatti so che ha un Figlio, e non sbaglio col nome di Padre, non concepisco infatti Padre senza Figlio; onoro tuttavia anche il Figlio come minore - il Figlio stesso ti corregge e ti richiama dicendoti: *perché tutti onorino il Figlio*, non [a un grado] inferiore, ma *come onorano il Padre*. *Chi [dunque] non onora il Figlio, neppure onora il Padre che lo ha mandato*. Io, dici, voglio dare maggior onore al Padre, minore al Figlio. Togli onore al Padre, nel darne minore al Figlio. Infatti cos'altro significa in sé questa affermazione, se non che il Padre o non ha voluto o non ha potuto generare uguale a sé il Figlio? Se non ha voluto, ha invidiato; se non ha potuto, è stato limitato. Non vedi dunque cosa [implica] pensare così? Laddove vuoi dare maggior onore al Padre, sei ingiurioso verso il Padre. Pertanto, onora il Figlio così come onori il Padre. Se vuoi, onora sia il Padre che il Figlio.

In verità, in verità io vi dico: chi ascolta la mia parola e crede a colui che mi ha mandato, ha la vita eterna e non va incontro al giudizio, ma è passato. Non: ora passa, ma: è già passato *dalla morte alla vita*. Prestate attenzione a ciò: *Chi ascolta la mia parola*, e (non dice: Crede a me, ma) *crede a colui che mi ha mandato*. Dunque ascolti la parola del Figlio, per credere al Padre. Perché ascolta la tua parola, e crede ad un altro? Quando ascoltiamo la parola di qualcuno, non crediamo forse a colui che proferisce la parola? non prestiamo fede a colui che ci parla? Cosa ha voluto dunque dire: *Chi ascolta la mia parola e crede a colui che mi ha mandato*, se non, Poiché la parola è in me? E chi è che *ascolta la mia parola*, se non chi ascolta me, chi crede a me? *Crede*, dunque, *a colui che mi ha mandato*, perché, dato che crede a lui, crede alla parola di lui. Poiché dunque crede alla sua parola, crede in me, perché io sono la parola del Padre.

Non potrebbe infatti passare dalla morte alla vita, se non fosse prima nella morte, e non fosse in vita. Quando dunque sarà passato alla vita, non sarà nella morte. *Era morto ed è tornato in vita, era perduto ed è stato ritrovato* (Lc 15, 32). Perciò avviene già una qualche risurrezione, e gli uomini passano da una qualche morte a un qualche vita: dalla morte dell'infedeltà alla vita della fede; dalla morte della falsità alla vita della verità; dalla morte dell'iniquità alla vita della giustizia. Anche questa è dunque risurrezione dei morti.

Egli la spieghi meglio e ci illumini, come ha cominciato.

commendatur Deus, quia Deus est; et aliud **est** cum tibi commendatur Deus, quia Pater est. Cum tibi quia Deus est commendatur creator tibi commendatur, omnipotens tibi commendatur, spiritus quidam summus, aeternus, invisibilis, incommutabilis tibi commendatur: cum vero tibi quia Pater est commendatur, nihil tibi aliud quam et Filius commendatur; quia Pater dici non potest, si Filium non habet; sicut nec Filius, si Patrem non habet. Sed ne forte Patrem quidem honorifices tanquam majorem, Filium vero tanquam minorem, ut dicas mihi: Honorifico Patrem, scio enim quod habeat Filium; et non erro in Patris nomine, non enim Patrem intellego sine Filio, honorifico tamen et Filium tanquam minorem: corrigit te ipse Filius, et revocat te dicens, *ut omnes honorificent Filium*, non inferius, sed *sicut honorificant Patrem*. *Qui ergo non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum*. Ego, inquis, majorem honorem volo dare Patri, minorem Filio. Ibi tollis honorem Patri, ubi minorem das Filio. Quid enim aliud **tibi videtur ita sententi**, nisi quia Pater aequalem sibi Filium generare aut noluit, aut non potuit? Si noluit, invidit; si non potuit, defecit. Non ergo vides quia ita sentiendum, ubi majorem honorem vis dare Patri, ibi es contumeliosus in Patrem? Proinde sic honorifica Filium, quomodo honorificas Patrem, si vis honorificare et Patrem et Filium.

Intellege concordiam Scripturarum.

7. *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam; et in iudicium non venit, sed transiit, non nunc transit, sed iam transiit a morte in vitam*. Et hoc attendite: *Qui verbum meum audit: et non dixit: Credit mihi; sed, credit ei qui me misit*. Verbum ergo Filii audiat, ut Patri credat. Quare verbum audit tuum, et credit alteri? Nonne cum verbum alicuius audimus, eidem verbum proferenti credimus, loquenti nobis fidem accommodamus? Quid ergo voluit dicere: *Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me*; nisi, quia verbum **eius** est in me? Et **quid** est, *audit verbum meum*, nisi, audit me? *Credit autem ei qui misit me*: quia cum illi credit, verbo eius credit: cum **autem** verbo eius credit, mihi credit; quia Verbum Patris ego sum.

Pax ergo in Scripturis, et omnia disposita, nequaquam rixantia. Tu abice litem cordis tui, intellege concordiam Scripturarum. Numquid contraria sibi diceret veritas?

8. *Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam; et in iudicium non venit, sed transiit a morte in vitam*. Meministis quod superius posueramus, quia *sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit*. Incipit iam aperire se, et loqui de resurrectione mortuorum, et ecce iam resurgunt mortui. *Qui enim verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam, et in iudicium non veniet*. Proba quia resurrexit. Sed *transiit*, inquit, *a morte in vitam*. Qui transiit a morte ad vitam, nullo dubitante utique resurrexit.

Non enim transiret de morte ad vitam, nisi primo esset in morte, et non esset in vita: cum **autem** transierit, **erit** in vita, **et** non erit in morte. Mortuus ergo erat, et revixit; perierat, et inventus est. Fit proinde iam quaedam resurrectio, et transeunt homines a morte quadam ad quamdam vitam: a morte infidelitatis, ad vitam fidei; a morte falsitatis ad vitam veritatis; a morte iniquitatis, ad vitam iustitiae. Est ergo et ista quaedam resurrectio mortuorum.

Resurrectio ante resurrectionem.

9. Aperiat illam plenius, et dilucescat nobis, ut coepit.

Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est. Nos exspectabamus in fine resurrectionem mortuorum; nam ita credidimus: imo non exspectabamus, sed plane exspectare debemus; neque enim falsum credimus in fine mortuos resurrecturos. Cum ergo vellet Dominus Iesus insinuare nobis quamdam resurrectionem mortuorum ante resurrectionem mortuorum; non sicut Lazari, vel filii illius viduae, vel filiae archisynagogi, qui resurrexerunt morituri (nam et ipsorum mortuorum quaedam resurrectio facta est ante resurrectionem mortuorum): sed sicut hic dicit: *Habet*, inquit, *vitam aeternam; et in iudicium non venit, sed transiit a morte ad vitam*. Ad quam vitam? Ad aeternam. Non ergo sicut corpus Lazari: transiit enim et ille a morte sepulcri ad vitam hominum, sed non aeternam, iterum moriturus; resurrecturi autem in fine saeculi mortui, in vitam aeternam transibunt. Cum ergo vellet Dominus noster Iesus

⁴² Gv 5, 23 Vulg.: “Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.”. In italiano la traduzione viene adeguata al testo latino.

⁴³ Cv 5, 24. In realtà anche “a morte in vitam” è parte del versetto; pertanto in italiano è evidenziato col corsivo.

Amen amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui

*audient vocem Filii Dei; et qui audierint vivent.*⁴⁴

Hoc proprium est piorum, qui sic audiunt de Incarnatione ejus, ut credant quia Filius Dei est, id est, sic eum propter se factum accipiunt, minorem Patre in forma servi, ut credant quia aequalis est Patri in forma Dei.

Et ideo sequitur, et hoc ipsum commendans dicit:

*Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio vitam habere in semetipso.*⁴⁵

In verità, in verità io vi dico: viene l'ora – ed è questa – in cui i morti

udranno la voce del Figlio di Dio e quelli che l'avranno ascoltata, vivranno.

Ciò è proprio dei pii, che ascoltano della sua Incarnazione così da credere che è il Figlio di Dio, cioè lo recepiscono come resosi per loro minore al Padre, nella condizione di servo, così da credere che è uguale al Padre nella condizione di Dio.

Pertanto prosegue, e presentando questo stesso [passo] dice:

Come infatti il Padre ha la vita in se stesso, così ha concesso anche al Figlio di avere la vita in se stesso.

Christus, magister coelestis, Verbum Patris et Veritas, demonstrare nobis quamdam resurrectionem mortuorum in aeternam vitam, ante resurrectionem mortuorum in aeternam vitam: *Venit hora*, inquit. Tu procul dubio imbutus fide resurrectionis carnis, exspectabas horam illam finis saeculi, diem iudicii, quam ne in isto loco exspectares, addidit, *et nunc est*. Quod ergo dicit: *Venit hora*, non dicit de illa hora novissima, ubi *in iussu et in voce archangeli, et in tuba Dei Dominus ipse descendet de coelo, et mortui in Christo resurgent primo: deinde nos viventes qui reliqui sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, et ita semper cum Domino erimus*. Veniet illa hora, sed non est nunc. Hora vero ista quae sit, advertite: *Venit hora, et nunc est*. Quid in ea fit? Quid, nisi resurrectio mortuorum? Et qualis resurrectio? Ut qui resurgunt, in aeternum vivant. Hoc erit et in novissima hora.

10. Quid igitur? quomodo intellegimus duas istas resurrectiones? Numquid forte qui nunc resurgunt, tunc non resurgent; ut aliorum fiat nunc resurrectio, aliorum tunc? Non est ita. Nam ista resurrectione, si recte credidimus, resurreximus; et nos ipsi qui iam resurreximus, alteram in fine resurrectionem exspectamus. Sed et nunc in aeternam vitam resurreximus, si in fide ipsa perseveranter manemus; et tunc in aeternam vitam resurgemus, quando Angelis coaequabimur. Ipse ergo distinguat, ipse aperiat quod loqui ausi sumus: quomodo fiat resurrectio ante resurrectionem, non aliorum et aliorum, sed eorumdem; nec talis qualis Lazari, sed in vitam aeternam. Aperiet plane. Audite dilucentem magistrum, et illabentem cordibus nostris solem nostrum; non quem desiderant oculi carnis, sed cui aestuant aperiri oculi cordis. Ipsum ergo audiamus:

Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui,

videte exprimi resurrectionem, quando mortui

audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent.

Quare addidit: *Qui audierint vivent?* Possent enim audire nisi viverent? Sufficeret ergo: *Venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei*. Iam nos intellegemus viventes eos; quando nisi viverent, audire non possent. Non, inquit, quia vivunt audiunt, sed audiendo reviviscunt: *audient, et qui audierint vivent*. Quid est ergo, *audient*; nisi, obaudient? Quantum enim pertinet ad auris auditum, non omnes qui audiunt vivent: multi enim audiunt et non credunt; audiendo et non credendo non obaudiunt: non obaudiendo non vivunt. Itaque hic, *qui audient*, nihil est aliud quam qui obaudiunt. Qui ergo obaudierint, vivent: certi sint, securi sint, vivent. Praedicatur Christus Verbum Dei, Filius Dei, per quem facta sunt omnia, certe dispensationis gratia assumpta carne natus ex Virgine, infans in carne, iuvenis in carne, patiens in carne, moriens in carne, resurgens in carne, ascendens in carne, promittens resurrectionem carni, promittens resurrectionem menti, menti ante carnem, carni post mentem. Qui audit et obaudit, vivet: qui audit et non obaudit, id est, audit et contemnit, audit et non credit, non vivet. Quare non vivet? Quia non audit. Quid est, non audit? Non obaudit. Ergo *qui audierint, vivent*.

11. Attende nunc quod dixeramus differendum, ut nunc, si fieri potuerit, aperiat. Subiecit continuo de hac ipsa resurrectione:

Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.

Quid est, *habet vitam Pater in semetipso?* Non alibi habet vitam, sed in semetipso. Vivere quippe suum in illo est; non aliunde, non alienum est: non quasi mutuatur vitam, nec quasi particeps fit vitae, eius vitae quae non est quod ipse; sed *habet vitam in semetipso*, ut ipsa vita sibi sit ipse. Si potuero adhuc modicum quid inde dicere, exemplis propositis ad intellegentiam vestram informandam, Domino adiuvante potero, et pietate intentionis vestrae. Vivit Deus, vivit et anima: sed vita Dei immutabilis est, vita animae mutabilis est. Deus nec proficit, nec deficit; sed est ipse semper in se, est ita ut est: non aliter nunc, aliter postea, aliter antea. Animae vero vita, valde aliter atque aliter: vivebat stulta, vivit sapiens; vivebat iniqua, vivit iusta: nunc meminit, nunc obliviscitur; nunc discit, nunc discere non potest; nunc perdit quod didicerat, nunc percipit quod amiserat: mutabilis vita animae. Et cum vivit anima in iniquitate, mors eius est: cum autem fit iusta, fit particeps alterius vitae, quae non est quod ipsa, erigendo se quippe ad Deum et inhaerendo Deo, ex illo iustificatur. Dictum est enim: *Credenti in eum qui iustificat impium, deputatur fides eius ad iustitiam*. Deficiendo ab illo fit iniqua, proficiendo ad illum fit iusta. Nonne videtur tibi quasi

⁴⁴ Gv 5, 25.

⁴⁵ Gv 5, 26 Vulg.: “Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.”; Sabatier in nota: “Tertul. l. contr. Prax. p. 854. a. legit: [...]: *ita & Filio dedit vitam* [...] Novatian. l. de Trin. p. 1039. b. [...] *ita dedit Filio vitam habere in semetipso*. Hilar. in Ps. 91. col. 239. c. [...] *ita & Filio dedit habere vitam in semetipso* [...] Hilario accinunt Ambros. [...] Ambrosiaster [...] & August. [...] Hilario accinit similiter Victorin. Afer l. 1. Contr. Arium”.

Quod ergo ait, *dedit Filio vitam habere in semetipso*, breviter dicat, Genuit Filium vitam in se habentem.

Neque enim erat sine vita, et accepit vitam, sed nascendo vita est. Pater vita est et non nascendo, Filius vita nascendo. Pater de nullo patre, Filius de Deo Patre.

Pater propter Filium est, Filius vero et quod Filius est,

Quanto dunque dice, *ha concesso al Figlio di avere la vita in se stesso*, potrebbe dirlo brevemente: Ha generato il Figlio avente la vita in se stesso.

Non infatti: prima era senza vita, e ricevette la vita, ma nel nascere è la vita. Il Padre è vita anche senza nascere, il Figlio è vita nascendo. Padre da nessun padre, Figlio da Dio Padre.

Padre [lo] è a motivo del Figlio; Figlio invero - e ciò che è [come] Figlio - [lo] è a

aliquid frigidum igni admotum fervere, remotum ab igne torpescere? nonne videtur tibi quiddam tenebrosum, admotum luci clarescere, remotum a luce nigrescere? Tale quiddam est anima, non tale aliquid Deus. Potest et homo dicere, habere se lucem nunc in oculis suis. Dicant ergo quasi quadam voce propria oculi tui si possunt: Habemus lucem in nobis ipsis. Contra dicitur: Non proprie dicitis habere vos lucem in vobis ipsis: habetis lucem, sed in coelo; habetis lucem, si forte nox est, sed in luna, in lucernis, non in vobis ipsis: nam clausi amittitis, quod aperti percipitis. Non in vobis ipsis habetis lucem: sole occidente tenete lucem, si potestis: nox est, et lumine nocturno perfruiimini; subducta lucerna tenete lucem: cum vero subtracta lucerna in tenebris remanetis, non lucem in vobis ipsis habetis. Hoc est ergo habere lucem in semetipso, non indigere luce ex altero. Ecce ubi, si quis intellegat, ostendit Filium aequalem Patri, ubi ait: *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*: ut hoc solum intersit inter Patrem et Filium, quia Pater habet vitam in semetipso, quam nemo ei dedit; Filius autem habet vitam in semetipso, quam Pater dedit.

Quomodo Pater dedit vitam Filio.

12. Sed etiam hic oritur aliquod nubilum discutiendum. Non deficiamus, intenti simus: pascua mentis sunt, non fastidiamus, ut vivamus. Ecce, inquis, fateris ipse quod vitam Filio Pater dedit, ut habeat eam quidem in semetipso, sicut habet Pater vitam in semetipso, non indigens ille, non indigeat et iste; ut sit ille vita, sit et iste; et utrumque coniunctum una vita, non duae; quia unus Deus, non duo dii: et hoc ipsum sit esse vitam. Quomodo ergo dedit Filio vitam Pater? Non sic quasi ante fuerit Filius sine vita, atque ut viveret a Patre acceperit vitam: nam si hoc esset, non haberet vitam in semetipso. Ecce de anima loquebar. Est anima: etsi non sit sapiens, etsi non sit iusta, anima est; etsi non sit pia, anima est. Aliud illi ergo est esse animam, aliud vero esse sapientem, esse iustam, esse pium. Est ergo aliquid quo nondum est sapiens, nondum iusta, nondum pia; non tamen nihil est, non tamen nulla vita est: nam ex operibus quibusdam suis ostendit se vitam, etsi non se ostendit sapientem, piam, iustam. Nisi enim viveret, corpus non moveret; pedibus gressum, manibus opus, oculis intuitum, auribus auditum non imperaret; non aperiret os ad vocem, linguam ad distinctionem vocum non moveret. His itaque operibus vivere se ostendit, et esse aliquid quod sit corpore melius: sed numquid his operibus, sapientem, piam, iustam se ostendit? Nonne ambulant, operantur, vident, audiunt, loquuntur et stulti, et impii, et iniusti? Cum vero se erigit ad aliquid quod ipsa non est, et quod supra ipsam est, et a quo ipsa est, percipit sapientiam, iustitiam, pietatem: sine quibus cum esset, mortua erat, nec vitam habebat qua ipsa viveret, sed qua corpus vivificaret. Aliud est enim in anima unde corpus vivificatur, aliud unde ipsa vivificatur. Melius quippe est quam corpus; sed melius quam ipse est Deus. Est ergo ipsa, etiamsi sit insipiens, iniusta, impia, vita corporis. Quia vero vita eius est Deus, quomodo cum ipsa est in corpore, praestat illi vigorem, decorem, mobilitatem, officia membrorum; sic cum vita eius Deus in ipsa est, praestat illi sapientiam, pietatem, iustitiam, caritatem. Aliud est ergo quod praestatur corpori de anima; aliud quod praestatur animae de Deo: vivificat, et vivificatur; mortua vivificat, si ipsa non vivificatur. Veniente itaque verbo et infuso audientibus, factisque illis non solum audientibus, sed etiam obedientibus, resurgit anima a morte sua ad vitam suam; hoc est, ab iniquitate, ab insipientia, ab impietate ad Deum suum, qui est illi sapientia, iustitia, claritas. Surgat ad illum, illuminetur ab illo. *Accedite*, inquit, *ad eum*. Et quid nobis erit? *Et illuminamini*. Si ergo accedendo illuminamini, et recedendo tenebramini; non erat in vobis lumen vestrum, sed in Deo vestro. Accedite, ut resurgatis: si recesseritis, moriemini. Si ergo accedendo vivitis, recedendo moriemini; non erat in vobis vita vestra. Ipsa est enim vita vestra, quae est lux vestra. *Quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen*.

13. Non ergo sicut anima aliquid aliud est antequam illuminetur, et fit melius cum illuminatur participatione melioris; ita et Verbum Dei, Filius Dei, aliquid aliud erat antequam acciperet vitam, ut participando habeat vitam: sed vitam habet in semetipso; ac per hoc ipse est ipsa vita.

Quid ergo ait: *Dedit Filio vitam habere in semetipso*? Breviter dixerim: Genuit Filium.

Neque enim erat sine vita, et accepit vitam; sed nascendo vita est. Pater vita est non nascendo; Filius vita est nascendo. Pater de nullo patre, Filius de Deo Patre.

Pater quod est, a nullo est: quod autem

Pater est, propter Filium est. Filius vero et quod Filius est,

propter Patrem est, et quod est, a Patre est. Hoc ergo dixit: *vitam dedit Filio, ut habeat eam in semetipso*, tanquam diceret: Pater, qui est vita in semetipso, genuit Filium, qui **est et** vita in semetipso. Pro eo enim quod *genuit*, voluit intelligi *dedit*, tanquam si cuiquam diceremus, *dedit tibi Deus esse*.

motivo del Padre, e ciò che è, [lo] è dal Padre. Per cui ha detto: *ha concesso al Figlio di avere la vita in se stesso*, come a dire: il Padre, che è vita in se stesso, ha generato un Figlio che pure è vita in se stesso. Per il motivo, infatti, che “ha generato” volle fosse inteso “ha concesso”; come se dicessimo a uno: Dio ti ha concesso di essere.

propter Patrem est; et quod est, a Patre est. Hoc ergo dixit: *Vitam dedit Filio, ut haberet eam in semetipso*; tanquam diceret: Pater qui est vita in semetipso, genuit Filium qui **esset** vita in semetipso. Pro eo enim quod est genuit, voluit intellegi *dedit*. Tanquam si cuiquam diceremus: Dedit tibi Deus esse. Cui dedit? Si alicui iam existenti dedit esse, non ei dedit esse; quia erat, antequam ei daretur, qui posset accipere. Cum ergo audis: Dedit tibi esse, non eras qui acciperes, et existendo accepisti ut esses. Dedit structor domui huic ut esset. Sed quid ei dedit? Ut domus esset. Cui dedit? Huic domui. Quid ei dedit? Ut domus esset. Quomodo potuit dare domui ut domus esset? Etenim si domus erat; cui daret, ut domus esset, quando iam domus erat? Quid est ergo: Dedit ei ut domus esset? Fecit ut domus esset. Quid ergo Filio dedit? Dedit ei ut Filius esset, genuit ut vita esset: hoc est: *Dedit ei habere vitam in semetipso*, ut esset vita non egens vita, ne participando intellegatur habere vitam. Si enim participando haberet vitam, posset et amittendo esse sine vita: hoc in Filio ne accipias, ne cogites, ne credas. Manet ergo Pater vita, manet et Filius vita: Pater vita in semetipso, non a Filio; Filius vita in semetipso, sed a Patre. A Patre genitus ut esset vita in semetipso: Pater vero non genitus vita in semetipso. Nec minorem Filium genuit, qui crescendo fieret aequalis. Non enim ad sui perfectionem adiutus est tempore, per quem perfectum creata sunt tempora. Ante omnia tempora Patri coaeternus est. Non enim unquam Pater sine Filio: aeternus autem Pater est; ergo coaeternus et Filius. Quid tu, anima? Mortua eras, amiseras vitam, audi Patrem per Filium. Surge, recipe vitam; ut in eo recipias vitam quam non habes in te, qui habet vitam in semetipso. Vivificat ergo te Pater, et Filius; et agitur prima resurrectio, quando resurgis ad participandam vitam quod tu non es, et participando efficeris vivens. Resurge a morte tua in vitam tuam, qui est Deus tuus; et transi a morte in vitam aeternam. Habet enim vitam aeternam Pater in semetipso; et nisi Filium talem generaret, qui haberet vitam in semetipso, non sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vellet vivificaret.

De resurrectione carnis.

14. Quid ergo de illa resurrectione corporis? Nam isti qui audiunt et vivunt, unde, nisi audiendo, vivunt? *Amicus enim sponsi stat et audit eum, et gaudio gaudet propter vocem sponsi*, non propter vocem suam; hoc est, participando, non existendo audiunt et vivunt: et omnes qui audiunt, vivunt; quia omnes qui obediunt, vivunt. Dic aliquid, Domine, etiam de resurrectione carnis. Fuerunt enim qui eam negarent, et dicerent quia ista sola est resurrectio quae fit per fidem. Cuius resurrectionis modo Dominus fecit commemorationem, et inflammavit nos, quia quidam *mortui audient vocem Filii Dei, et vivent*. Non eorum qui audierint alii morientur, et alii vivent; sed omnes *qui audierint vivent*, quia omnes qui obedierint vivent. Ecce videmus resurrectionem mentis: non ergo amittamus fidem de resurrectione carnis. Et nisi tu, Domine Iesu, dixeris eam, quem opponemus contradictoribus? Omnes enim sectae, quae se aliquam religionem hominibus inserere praesumpserunt, non negaverunt istam mentium resurrectionem: ne diceretur eis: Si non resurgit anima, quare mihi loqueris? quid in me facere vis? si non facis ex deteriore meliorem, quare loqueris? si non facis ex iniquo iustum, quare loqueris? si autem facis ex iniquo iustum, ex impio pium, ex stulto sapientem, fateris resurgere animam meam, si tibi obtemperavero, si tibi credidero. Volentes ergo sibi credi omnes qui instituerunt alicuius etiam falsae religionis sectam, negare istam mentium resurrectionem non potuerunt; omnes de illa consenserunt: sed multi carnis resurrectionem negaverunt; dixerunt in fide iam factam esse resurrectionem. Talibus resistit Apostolus, dicens: *Ex quibus est Hymenaeus et Philetus, qui circa veritatem aberraverunt, dicentes resurrectionem iam factam esse, et fidem quorundam subvertunt*. Iam factam esse resurrectionem dicebant, sed eo modo ut alia non speraretur: et reprehendebant homines qui sperabant resurrectionem carnis, velut iam resurrectio quae promissa erat, credendo impleretur in mente. Reprehendit eos Apostolus. Cur eos reprehendit? Nonne hoc dicebant quod modo Dominus loquebatur: *Venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent?* Sed de vita mentium loquor adhuc, ait tibi Iesus: nondum loquor de vita corporum; sed loquor de vita vitae corporum, id est, de animarum, in quibus est vita corporum: nam scio esse corpora in monumentis iacentia, scio et corpora vestra in monumentis futura; nondum de illa resurrectione loquor: de ista loquor, in ista resurgite, ne ad poenam in illa resurgatis. Sed ut noveritis quia de illa loquor, quid addo? *Sicut enim habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso*. Haec vita quod Pater est, quod Filius est, ad quid pertinet? ad animam, an ad corpus? Non enim vitam illam sapientiae sentit corpus, sed mens rationalis. Nam nec omnis anima potest sentire sapientiam. Habet enim et pecus animam; sed pecoris

Sequitur enim et dicit:

*Et dedit ei potestatem iudicium facere, quia Filius hominis est.*⁴⁶
Puto nihil esse manifestius. Nam quia Filius Dei est aequalis Patri, non accipit hanc potestatem iudicium faciendi, sed habet illam cum Patre in occulto. Accipit autem illam, ut boni et mali eum videant iudicantem, quia Filius hominis est. Visio quippe Filii hominis exhibebitur et malis. Nam visio formae Dei, non nisi mundis corde (quia ipsi Deum videbunt [Matth. V]) id est solis piis exhibebitur, quorum dilectioni hoc ipsum promittit, quia ostendet seipsum illis.⁴⁷ Et ideo vide quid sequitur: *Nolite mirari hoc,*⁴⁸
inquit. Quid nos prohibet mirari, nisi illud quod revera miramur?
Omnis qui intelligit, ut video, non diceret Patrem dedisse ei potestatem iudicium facere, quoniam Filius hominis est, cum magis hoc exapectaretur ut diceretur, quoniam Filius Dei est; sed quia Filium Dei secundum id quod in forma Dei aequalis est Patri videre iniqui non possunt, oportet autem ut iudicem vivorum et mortuorum, cum coram iudicabuntur, et iusti videant, et iniqui.

*Nolite, inquit, hoc mirari, quoniam veniet hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem ejus; et procedent qui bona egerunt, in resurrectionem vitae: qui mala gesserunt, in resurrectionem iudicii.*⁴⁹ Ad hoc ergo oportebat ut ideo acciperet illam potestatem, quia Filius hominis est, ut resurgentes omnes viderent eum in forma in qua videri ab omnibus potest, sed alii ad damnationem, alii ad vitam aeternam. Quae est autem vita aeterna, nisi illa visio quae non conceditur impiis? *Ut cognoscant te, inquit, unum verum Deum, et quem*

Infatti prosegue e dice:

E gli ha dato il potere di giudicare, perché è Figlio dell'uomo.
Reputo che non ci sia niente di più palese. Infatti poiché il Figlio di Dio è uguale al Padre, non riceve questa potestà di giudicare, ma l'ha col Padre in segreto. Tuttavia la riceve affinché i buoni e i malvagi lo vedano giudicare, perché è Figlio dell'uomo. Poiché la visione del Figlio dell'uomo sarà mostrata anche ai cattivi. Infatti la visione della condizione di Dio sarà mostrata non ad altri che ai puri di cuore (perché [essi] vedranno Dio [Mt 5, 8]), cioè ai soli pii, alla cui dilezione egli stesso ha promesso che mostrerà loro se stesso. E pertanto vedi cosa segue:
Non meravigliatevi di questo,
dice. Di che cosa ci proibisce di meravigliarci, se non di ciò di cui in realtà ci meravigliamo? Chiunque comprende, come mi pare, non avrebbe detto che il Padre gli ha dato il potere di giudicare, perché è Figlio dell'uomo, ma si sarebbe piuttosto aspettato che avesse detto, perché è Figlio di Dio; ma siccome il Figlio di Dio, in quanto nella condizione di Dio è uguale al Padre, gli iniqui non possono vederlo, è dunque opportuno che il giudice dei vivi e dei morti, quando saranno giudicati di persona, lo vedano i giusti, e gli iniqui.

Non meravigliatevi, dice, di questo: viene l'ora in cui tutti coloro che sono nei sepolcri udranno la sua voce e usciranno, quanti fecero il bene per una risurrezione di vita e quanti fecero il male per una risurrezione di condanna. Per questo, dunque, era opportuno che ricevesse quella potestà, di essere appunto Figlio dell'uomo, così che tutti coloro che risorgono lo vedessero in quella condizione in cui può essere visto da tutti, ma alcuni per la dannazione, altri per la vita eterna. Che è poi la vita eterna, se non quella visione che non è concessa agli empi? *Che conoscano te, l'unico vero Dio,*

anima non potest sentire sapientiam. Ergo anima humana potest sentire istam vitam quam habet Pater in semetipso, et dedit Filio vitam habere in semetipso; quia illud est *verum lumen quod illuminat*, non omnem animam, sed *omnem hominem venientem in hunc mundum*. Cum ergo ipsi menti loquor, audiat, id est obediat, et vivat.

15. Noli itaque, Domine, tacere de resurrectione carnis; ne non eam credant homines, et remaneamus nos argumentatores, non praedicatores. Ergo *sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso*. Intellegant qui audiunt, credant ut intellegant, obediant ut vivant. Audiant adhuc aliud, ne hic finitam esse resurrectionem putent. *Et dedit ei potestatem et iudicium facere*. Quis? Pater. Cui dedit? Filio. Cui enim dedit habere vitam in semetipso, potestatem dedit ei et iudicium facere. *Quia filius hominis est*. Iste enim Christus, et Filius Dei et filius hominis est. *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum*. Ecce quomodo dedit ei vitam habere in semetipso. Sed quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*, ex virgine Maria homo factus, filius hominis est. Proinde quia filius hominis est, quid accepit? *Potestatem et iudicium facere*. Quod iudicium? In fine saeculi: et ibi erit resurrectio mortuorum, sed corporum. Animas ergo suscitavit Deus, per Christum Filium Dei: corpora suscitavit Deus, per eundem Christum filium hominis. *Dedit ei potestatem*. Hanc potestatem non haberet nisi acciperet, et esset homo sine potestate. Sed ipse est filius hominis, qui et Filius Dei. Haerendo enim ad unitatem personae filius hominis Filio Dei, facta est una persona, eademque Filius Dei, quae et filius hominis. Quid autem propter quid habeat, dignoscendum est. Filius hominis habet animam, habet corpus. Filius Dei, quod est Verbum Dei, habet hominem, tamquam anima corpus. Sicut anima habens corpus, non facit duas personas, sed unum hominem; sic Verbum habens hominem, non facit duas personas, sed unum Christum. Quid est homo? Anima rationalis habens corpus. Quid est Christus? Verbum Dei habens hominem. Video de quibus rebus loquar, et quis loquar, et quibus loquar.

De iudicio.

16. Nunc audite de resurrectione corporum, non me, sed Dominum locuturum, propter eos qui resurrexerunt surgendo a morte, inhaerendo vitae. Cui vitae? Quae non novit mortem. Quare non novit mortem? Quia nescit mutabilitatem. Quare nescit mutabilitatem? Quia vita est in semetipso.

Et potestatem dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est.

Quod iudicium, quale iudicium?

Nolite mirari hoc,

quia dixi: *Dedit ei potestatem et iudicium facere. Quia venit hora. Non addidit, et nunc est: ergo horam quamdam vult insinuare in fine saeculi.*

⁴⁶ Gv 5, 27. Questo versetto è commentato da Agostino non solo nei §15 e 16 di questo tractatus 19, ma anche nel tractatus 22 §11.

⁴⁷ Si veda poche righe più avanti, sempre in questo 16 del tractatus 19, un breve passo da cui mostrano di dipendere queste righe di Beda; evidenziato pari colore.

⁴⁸ Gv 5, 28.

⁴⁹ Gv 5, 28-29 Vulg.: “Nolite mirari hoc, quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei: et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae: qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii.”; VL: “Nolite mirari hoc, quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus: et procedent qui bona egerunt, in resurrectionem vitae: qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii.”; Sabatier in nota: “Iren. l. 5. c. 13. p. 308. c. legit: *veniet hora*, [...] Tertul. l. de resur. carn. p. 581. a. *Ne miremini quod veniet hora*, [...] Hieron. l. 1. contr. Pelag. to. 4- p. 2. col. 501. f. *veniet hora*, [...] Ambros. in Ps. 40. col. 870. c. *veniet hora*, [...] Itidem Tichon. reg. 4. Juxta Ms. Eccles. Remensis, *veniet hora*, [...] Auct. l. de prom. dimid. temp. c. 19. p. 201. b. *veniet hora*, // Auctor l. de prom. dimid. temp. c. 18. p. 201. b. & procedent qui bona egerunt, in resurr. vitae: qui mala egerunt, in,”. Agostino commenta questi versetti anche ai §12 e 13 del tractatus 22 e al § 15 del tractatus 23.

misisti Jesum Christum (Joan. XVII)⁵⁰. Nisi quemadmodum unum verum Deum, qui ostendit seipsum illis, non quomodo se ostendet etiam puniendis.

In forma Filii hominis, secundum illam visionem bonus est, quam visionem Deus apprensus exhibet mundis corde, quoniam *quam bonus Deus Israel rectis corde* (Psal. XXI)⁵¹. Quando autem iudicem videbunt mali, non eis videbitur bonus, quia non ad eum gaudebunt corde, sed tunc se plangent omnes tribus terrae (Matth. XXIV)⁵², in numero utique malorum hominum et infidelium.⁵³

Propter hoc etiam illi qui eum dixerat magistrum bonum, quaerens ab eo consilium consequendae vitae aeternae, respondit: *Quid interrogas de bono?*

Nemo bonus nisi unus Deus (Marc. X)⁵⁴. Cum et hominem alio loco dicat bonum ipse Dominus. *Bonus homo*, inquit, *de bono thesauro cordis sui profert bona, et malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala* (Luc. VI)⁵⁵.

Sed quia ille vitam aeternam quaerebat, vita autem aeterna est in illa contemplatione, qua non ad poenam videtur Deus, sed ad gaudium sempiternum, duas hic resurrectiones ipse Dominus Christus in his verbis nobis demonstrat. Primam, quae in fide est, resurgendo a peccatis, de qua ait:

*Amen amen dico vobis quia veniet hora, et nunc est, in qua mortui audient vocem Filii Dei;*⁵⁶ alteram, ubi ait: *Amen amen dico vobis quia veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei.*⁵⁷ Illa prior est resurrectio animarum, ista sequens resurrectio erit corporum. Qui vero in hac prima resurgit, in secunda resurget ad gloriam. Qui vero in hac prima non resurgit, in secunda tamen resurget, sed ad poenam. Utrumque facit Deus per Christum. Qui hic resurgit per eum, ibi resurget ad eum; qui hic per eum non resurgit, nec ibi ad eum resurget.

Hora autem nunc est, ut resurgant mortui. Hora erit in fine saeculi, ut resurgant mortui; sed resurgant nunc in mente, tunc in carne. Resurgant nunc in mente per Verbum Dei Filium, resurgant tunc in carne per Verbum Dei carne factum Filium hominis.

Neque enim ad iudicium vivorum et mortuorum

Pater ipse venturus est, nec tamen recedit a Filio Pater. Quomodo ergo non ipse venturus est? Quia non ipse videbitur in iudicio. *Videbunt in quem compunxerunt* (Joan. XXIV)⁵⁸. Forma illa erit iudex, quae stetit sub iudice.

Illa iudicabit, quae iudicata est. Iudicata est enim inique, iudicabit iuste.

Talis apparebit iudex, qualis videri possit et ab eis quos coronaturus est, et ab eis quos damnaturus est.

e colui che hai mandato, Gesù Cristo (Gv 17, 3). Se non come “unico vero Dio”, che mostra loro se stesso, non nel modo in cui si mostra anche a quanti saranno puniti. Nella condizione di Figlio dell’uomo, secondo quella visione è buono, visione che Dio rivela apparendo ai puri di cuore, perché *quanto è buono Dio con gli uomini retti, Dio con i puri di cuore!* (Sal 72, 1). Ma quando lo vedranno giudice i malvagi, a loro non sembrerà buono, perché col cuore non gioiranno per lui, ma *allora si batteranno il petto tutte le tribù della terra* (Mt 24, 30), certo nel numero degli uomini malvagi e infedeli. Perciò anche a colui che lo aveva detto “maestro buono”, chiedendogli consiglio su come conseguire la vita eterna, rispose: *Perché mi interroghi su ciò che è buono? Nessuno è buono, se non Dio solo* (Mc 10, 18). Benché in altro passo lo stesso Signore dica buono l’uomo. *L’uomo buono*, dice, *dal buon tesoro del suo cuore trae fuori il bene; l’uomo cattivo dal suo cattivo tesoro trae fuori il male* (Lc 6, 45). Ma poiché quello cercava la vita eterna, e la vita eterna sta in quella contemplazione, nella quale Dio non è visto per la pena, ma per la gioia sempiterna, qui lo stesso Cristo Signore ci mostra due risurrezioni in queste parole. La prima, che è nella fede, nel risorgere dai peccati; di essa dice:

In verità, in verità io vi dico: verrà l’ora – ed è questa – in cui i morti udranno la voce del Figlio di Dio; l’altra, dove dice: *In verità, in verità io vi dico: verrà l’ora in cui tutti coloro che sono nei sepolcri udranno la voce [del Figlio di Dio].* La prima è risurrezione delle anime, quella successiva sarà la risurrezione dei corpi. Chi invero risorge nella prima, nella seconda risorgerà nella gloria. Chi invero in questa prima non risorge, risorgerà certo nella seconda, ma per la condanna. Entrambe le opera Dio per mezzo di Cristo. Chi risorge qui per mezzo suo, lì risorgerà a lui; chi non risorge qui per mezzo suo, neppure lì risorgerà a lui.

Ma adesso è l’ora in cui risorgono i morti. Alla fine del secolo sarà l’ora in cui risorgono i morti; ma risorgono ora nell’anima, allora nella carne. Risorgono ora nell’anima per mezzo del Verbo Figlio di Dio; risorgono allora nella carne per mezzo del Verbo di Dio, fatto dalla carne Figlio dell’uomo. E infatti il Padre stesso non verrà a giudicare i vivi e i morti, ma tuttavia il Padre non si allontana dal Figlio. Come dunque non verrà lui? Perché non apparirà lui nel giudizio. *Volgeranno lo sguardo a colui che hanno trafitto* (Gv 19, 37). Sarà giudice in quella condizione in cui stette sotto giudizio: Giudicherà con quella, in cui fu giudicato. [Quella] infatti fu giudicata iniquamente, ma giudicherà con giustizia.

Tale il giudice apparirà, quale possa essere visto sia da coloro che sta per incoronare, sia da coloro che sta per dannare.

Hora nunc est ut resurgant mortui, hora erit in fine saeculi ut resurgant mortui:

sed resurgant nunc in mente, tunc in carne; resurgant nunc in mente per Verbum Dei Filium Dei, resurgant tunc in carne per Verbum Dei carnem factum, filium hominis.

Neque enim ad iudicium vivorum et mortuorum

Pater ipse venturus est: nec tamen recedit a Filio Pater. Quomodo ergo non ipse venturus est? Quia non ipse videbitur in iudicio. *Videbunt in quem pupugerunt.*

Forma illa erit iudex, quae stetit sub iudice;

illa iudicabit quae iudicata est: iudicata est enim inique, iudicabit iuste.

Veniet ergo forma servi, et ipsa apparebit. Etenim forma Dei quomodo apparet iustis et iniquis? Nam si iudicium non fieret nisi inter solos iustos, apparet tamquam iustis forma Dei: quia vero iudicium futurum est iustorum et iniquorum, nec licet ut iniqui videant Deum; *Beati enim mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt*; talis apparebit iudex, qualis videri possit et ab eis quos coronaturus est, et ab eis quos damnaturus est. Forma ergo servi videbitur, occulta erit forma Dei. Occultus erit in servo Filius Dei, et apparebit filius hominis; quia *potestatem dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est*. Et quia ipse solus apparebit in forma servi, Pater autem non apparebit, quia non est *indutus forma servi*; ideo superius ait: *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Bene ergo dilatatum est, ut ipse esset expositor qui propositor. Superius enim occultum erat; nunc iam, ut arbitror, manifestum est quia *dedit ei potestatem et iudicium facere, quia Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*: quia iudicium per illam formam futurum est, quam non habet Pater. Et quale iudicium? *Nolite mirari hoc; quia venit hora*: non ea quae nunc est, ut resurgant animae; sed quae futura est, ut resurgant corpora.

⁵⁰ Gv 17, 3 Vulg.: “ut cognoscant te, solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum.”; Sabatier in nota: “Victorin. Afr. l. 3. contra Ari. p. 277. d. sed l. 1. p. 257. e. habet: [...] *Ut cognoscant te, unum & verum Deum, quem praemisisti Jesum Christum*. Novatian. l. de Trin. p. 1043. c. [...] *Ut sciant te, unum & verum Deum, & quem misisti J. C.* August [+ pass] *Ut cognoscant te, unum verum Deum, & quem misisti J. C.* Arnob. l. de Trin. p. 210. c. [...] *Ut cognoscant te, unum & verum Dominum, & quem misisti J. C.*”.

⁵¹ In realtà Sal 72, 1 Vulg.: “Quam bonus Israël Deus, his qui recto sunt corde!”. Mantengo la traduzione NCEI in quanto le differenze non mi sembrano rilevanti ai fini del commento.

⁵² Mt 24, 30 Vulg.: “et tunc plangent omnes tribus terræ.”; VL: “et tunc plangent se omnes tribus terræ.”. In italiano viene evidenziata cvol corsivo.

⁵³ Questo lungo passo lascia trasparire un’achiarata dipendenza da uno analogo di Agostino, un poco oltre sempre in questo tractatus 19 al §18; evidenziato paricolore.

⁵⁴ Il passo è presente nei tre sinottici. Mt 19, 17 Vulg.: “Quid me interrogas de bono? Unus est bonus, Deus.”; Mc 10, 18 Vulg.: “Quid me dicis bono? Nemo bonus, nisi unus Deus.”; Lc 18, 19 Vulg.: “Quid me dicis bono? nemo bonus, nisi solus Deus.”. come si può constatare il testo di Beda assembla la prima parte da Mt e la seconda da Mc. In italiano rispetto il collage, ma cito Mc.

⁵⁵ Lc 6, 45 Vulg.: “Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum : et malus homo de malo thesauro profert malum.”; Sabatier in nota: “S. Germ. 1. *Bonus enim homo de bono thesauro cordis sui proferet bona: & malus de malo proferet mala*, [...] S. Gat. *de malo thesauro cordis sui profert mala*. [...] Ambros. ep. 9. col. 794. a. *Homo bonus profert de thesauro suo bona*. Fulgent. lib. 3. ad Monim. c. 4. p. 45. & l. 1. ad Trasim. c. 11. p. 79. *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona: & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala*.”.

⁵⁶ Gv 5, 25 Vulg.: “Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei.”; Sabatier in nota: “Tertul. l. contr. Prax. p. 854. a. *Amen dico vobis, quod venit hora*, [...] & l. de res. carn. 581. a. *veniet hora*, [...] August. tract. 19. [...] verbo *veniet*, pro *venit*.”.

⁵⁷ Gv 5, 28: “Nolite mirari hoc, quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei.”.

⁵⁸ In realtà Gv 19, 37. Per l’aspetto testuale si veda nota poc sopra in corrispondenza del §6 del tractatus.

Distinctio est inter illud verbum, quod superius dixit, quod **mortui audient vocem Filii Dei**, et inter illud quod hic ait: *Venit hora quod omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei.*

Ibi enim adjicit *et qui audierint, vivent;*

hic vero simpliciter ait, *audient vocem Filii Dei*. Ideo illa resurrectio est ad vitam, ista vero quae futura est, de qua dicit: *Audient vocem Filii Dei*, audient, inquam, ut *resurgant ad iudicium*, non addidit hic *ad vitam*, quia non omnes ad gloriam resurgent, sed multi ad poenam; ideo addidit de futura resurrectione: *Procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitae; qui mala egerunt, in resurrectionem iudicii*.⁵⁹ id est, damnationis, quia hic iudicium pro poena posuit. Tunc erit ultima palea, et separabit bonos a malis, triticum a paleis. Tunc ibunt impii in ignem aeternum, justi autem in vitam aeternam⁶⁰. Sequitur autem:

*Non possum a meipso facere quidquam; sed sicut audio, iudico.*⁶¹

La distinzione è fra le parole che ha detto più sopra: che *i morti udranno la voce del Figlio di Dio*, e ciò che dice qui: *viene l'ora in cui tutti coloro che sono nei sepolcri udranno la voce [del Figlio di Dio]*.

Lì infatti aggiunge *e quelli che l'avranno ascoltata, vivranno;*

Qui invece semplicemente dice, *udranno la voce [del Figlio di Dio]*. Dunque quella resurrezione è per la vita, questa invece è la futura, della quale dice: *udranno la voce [del Figlio di Dio]*, “udranno”, voglio dire, per risorgere al giudizio; qui non ha aggiunto “alla vita”, perché non tutti risorgeranno alla gloria, ma molti al castigo; pertanto sulla resurrezione futura ha aggiunto: *Usciranno, quanti fecero il bene per una risurrezione di vita e quanti fecero il male per una risurrezione di condanna;* cioè, di condanna, perché qui ha posto il giudizio per il castigo. Allora sarà l'ultima paglia, e separerà i buoni dai cattivi, il grano dalla paglia. Allora andranno gli empi al fuoco eterno, i giusti invece alla vita eterna. Ma prosegue:

Da me, io non posso fare nulla. Giudico secondo quello che ascolto.

17. Expressius hoc dicat, ut calumniam haereticus negator resurrectionis corporis non inveniatur: quamquam iam intellectus elucescat. Cum superius dictum esset: *Venit hora*; addidit, *et nunc est*: modo autem: *Venit hora*; non addidit, *et nunc est*. Tamen omnes ansas, omnes claviculas calumniarum, omnes nodos laqueorum aperta veritate dirumpat. *Nolite mirari hoc; quia venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt.*

Quid evidentius? quid expressius? Corpora sunt in monumentis: animae non sunt in monumentis, nec iustorum, nec iniquorum. Iusti anima in sinu Abrahae fuit, iniqui anima apud inferos torquebatur: in monumento, nec illa, nec illa. Superius quando ait: *Venit hora, et nunc est*; obsecro, intendite. Nostis, fratres, quia ad panem ventris cum labore pervenitur; quanto magis ad panem mentis? Cum labore statis, et auditis; sed nos cum maiore stamus, et loquimur. Si laboramus propter vos, collaborare non debetis propter eosdem vos? Superius ergo cum diceret: *Venit hora, et adderet, et nunc est, quid subiecit? Quando mortui audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent.*

Non dixit: Omnes mortui audient, et qui audierint vivent: mortuos enim iniquos volebat intellegi. Et numquid omnes iniqui obaudiunt Evangelio? Aperte dicit Apostolus: *Sed non omnes obaudiunt Evangelio*. Tamen qui audiunt, vivent; quia omnes qui obaudiunt Evangelio, transiunt ad vitam aeternam per fidem: non tamen omnes obaudiunt, et hoc nunc est. At vero in fine, *omnes qui sunt in monumentis*, hoc est iusti et iniusti, *audient vocem eius, et procedent*. Quomodo noluit dicere, *et vivent*? Omnes enim procedent, sed non omnes vivent. In eo quippe quod supra dixit: *Et qui audierint vivent*; in ipsa obauditione vitam aeternam intellegi voluit et beatam, quam non omnes habebunt qui de monumentis procedent. Iam ergo et commemoratione monumentorum, et expressione processiois de monumentis, aperte intellegimus corporum resurrectionem.

18. *Audient omnes vocem eius, et procedent*. Et ubi iudicium, si omnes audient, et omnes procedent? Quasi totum confusum est; nihil video discretum. Certe accepisti potestatem iudicandi, quia filius hominis es; ecce aderis in iudicio, resurgent corpora: de ipso iudicio dic aliquid, hoc est de discretionem malorum et bonorum. Et hoc audi: *Qui bona fecerunt, in resurrectione vitae; qui mala egerunt, in resurrectionem iudicii.*

Superius cum de resurrectione mentium et animarum loqueretur, numquid fecit discretionem? Sed omnes qui audient, vivent; quia obaudiendo vivent. At vero resurgendo et procedendo de monumentis, non omnes ad vitam aeternam ibunt, sed qui bene fecerunt: qui autem male, ad iudicium. Hic enim iudicium pro poena posuit. Et erit diremptio, et non qualis modo est. Nam et modo separamur non locis, sed moribus, affectibus, desideriis, fide, spe, caritate. Simul enim cum iniquis vivimus; sed non una vita est omnium: in occulto dirimimur, in occulto separamur; quomodo grana in area, non quomodo grana in horreo. Et separantur grana in area, et miscentur: separantur, cum a palea exspoliantur; miscentur, quia nondum ventilantur. Tunc aperta erit separatio, sicut morum, sic et vitae; sicut sapientiae, ita et corporum. Ibunt qui bene fecerunt, vivere cum Angelis Dei: qui male egerunt, torqueri cum diabolo et angelis eius. Et transiet forma servi. Ad hoc enim se praesentaverat ut faceret iudicium: post iudicium perget hinc, ducet secum corpus cui caput est, et offeret regnum Deo. Tunc plane videbitur forma illa Dei, quae non potuit videri ab iniquis, quorum visioni forma servi exhibenda erat. Dicit et alibi sic: *Ibunt isti in ambustionem aeternam* (de quibusdam sinistris); *iusti autem in vitam aeternam*: de qua alio loco dicit: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te unum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum*. Tunc ibi apparebit *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo*: tunc se ostendet quomodo se dilectoribus suis ostensurum promisit. *Qui enim diligit me, ait, mandata mea custodit; et qui diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum, et ostendam meipsum illi*. Quibus loquebatur, praesens eis erat: sed formam servi videbant; formam autem Dei non videbant. Per iumentum ad stabulum ducebantur curandi, sed sanati videbunt; quia *ostendam, inquit, meipsum illi*. Quomodo ostenditur aequalis Patri? Cum dicit Philippo: *Qui me videt, videt et Patrem meum*.

19. *Non possum ego a meipso facere quidquam: sicut audio iudico,*

⁵⁹ Gv 5, 29.

⁶⁰ Cfr Mt 25, 46.

⁶¹ Gv 5, 30 Vulg.: “Non possum ego a meipso facere quidquam. Sicut audio, iudico.”. Agostino commenta questo versetto anche al §14 del tractatus 22.

Fortassis ideo dixit,
Non possum a meipso facere quidquam,
quasi dixisset: A meipso non sum, sed a Patre. Pater enim a nullo alio est, Filius a Patre est. Ideo dixit: *Sicut audio, iudico,* quia unum opus est Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Sicut audit, iudicat; **audit, videlicet, per unitatem substantiae, et proprietatem scientiae.** Non iudicat a semetipso, quia non est a semetipso. Pater quippe solus de alio non est, Filius a Patre genitus est, ut diximus. Ab ipso enim audit Filius a quo genitus est, quia non est a seipso, sed ab illo a quo genitus est. A quo illi est intelligentia, ab illo utique et scientia. Ab illo igitur audientia, nihil est aliud quam scientia. Potest quoque hoc ipsum quod dixit, *sicut audio, iudico,* de humanitatis natura intelligi, quam Dei Filius ex Virgine sumpsit. Cum ageretur de resurrectione animarum, non dicebat *video,* sed *audio.* **Audio enim tanquam praecipientis Patris imperium.** Jam ergo sicut homo, sicut quo maior est Pater, **jam ex forma servi, non ex forma Dei**

sicut audio iudico.

*Et iudicium meum iustum est.*⁶²

Unde est iudicium iustum hominis? Sequitur:

*Quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*⁶³

Ista missio incarnatio est Christi, quae ad hoc facta est, ut paterna voluntas in salutem humani generis per eum efficeretur. Videtur enim in hoc loco ex his verbis Salvatoris nostri, velle eum insinuare nobis duas naturas in se esse, **et veram habere animam, in qua solet voluntas esse:** quae sane tanta conjunctione commista est divinitati, ut tota voluntas in ea spiritalis fiat, non animalis, id est, carnalis. Nam consequitur:

Pertanto forse disse,

Da me, io non posso fare nulla,

quasi avesse detto: Da me non sono, ma dal Padre. Il Padre, infatti, non è da nessun altro, il Figlio è dal Padre. Dunque disse: *Giudico secondo quello che ascolto,* perché una sola è l'opera del Padre, e del Figlio, e dello Spirito santo. Come ascolta, giudica; ascolta, cioè, per mezzo dell'unità della natura, e della proprietà della conoscenza. Non giudica da se stesso, perché non è da se stesso. Certamente solo il Padre non è da nessun altro, il Figlio è generato dal Padre, come abbiamo detto. Infatti il Figlio ascolta da colui da cui è stato generato, perché non è da se stesso, ma da colui dal quale è stato generato. Dal quale gli viene l'intelligenza, da lui certo anche la conoscenza. Da lui dunque anche l'ascolto, [che] non è altro che conoscenza. Questo che ho detto, *Giudico secondo quello che ascolto,* può essere anche inteso a proposito della natura dell'umanità, che il Figlio di Dio ha assunto dalla Vergine. Trattandosi della resurrezione delle anime, non diceva *vedo,* ma *ascolto.* *Ascolto* infatti come un comando del Padre che ordina. In questo momento dunque in quanto uomo, in quanto colui cui il Padre è maggiore, in questo momento nella condizione di servo, non nella condizione di Dio

giudico secondo quello che ascolto.

E il mio giudizio è giusto.

Come mai è giusto il giudizio dell'uomo? Prosegue:

Perché non cerco la mia volontà, ma la volontà di colui che mi ha mandato.

Questo mandato è l'incarnazione di Cristo, che è fatta proprio perché per suo tramite si realizzi la volontà paterna a favore della salvezza del genere umano. Da queste parole del nostro Salvatore in questo passo appare infatti che egli vuole inculcarci che in lui ci sono due nature, e che ha una vera anima, nella quale suole esserci la volontà; che davvero è commista alla divinità in una congiunzione tanto forte, che in essa l'intera volontà si fa spirituale, non animale, cioè carnale. Infatti ne consegue:

et iudicium meum iustum est. Quia dicturi illi eramus: Tu iudicabis, et Pater non iudicabit, quia *omne iudicium dedit Filio;* non ergo secundum Patrem iudicabis: adiecit:

Non possum ego a meipso facere quidquam:

sicut audio iudico,

et iudicium meum iustum est;

quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

Certe Filius quos vult vivificat. Non quaerit voluntatem suam, sed voluntatem eius qui misit illum. Non meam, non propriam; non meam, non filii hominis; non meam, quae resistat Deo. Faciunt enim homines voluntatem suam, non Dei, quando faciunt quod volunt, non quod iubet Deus: quando autem ita faciunt quod volunt, ut tamen sequantur voluntatem Dei, non faciunt voluntatem suam, quamvis quod volunt faciant. Volens fac quod iuberis; atque ita et hoc facies quod vis, et non voluntatem tuam facies, sed iubentis.

20. Quid ergo? *Sicut audio, ita iudico.* Audit Filius, et demonstrat ei Pater, et videt Filius Patrem facientem. Et ista distuleramus paulo enucleatius pro viribus pertractare, si tempus nobis peracta lectione et vires remansissent. Si dicam me posse loqui adhuc, forte vos audire iam non potestis. Item forte aviditate audiendi dicitis: Possumus. Melius est ergo ut ego infirmitatem meam fatear, quia iam fatigatus loqui non possum, quam ut vobis iam bene satiatis, adhuc infundam quod non bene digeratis. Proinde huius promissionis quam ad hodiernum tempus, si supereset, distuleram, tenete me adiuvante Domino in crastinum debitorem.

TRACTATUS XX

Quaecumque Pater facit, haec eadem et Filius facit similiter (Io 5, 19).

Intellegite, fratres carissimi, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum inseparabiliter sibi cohaerere, Trinitatem hanc unum Deum: et omnia opera unius Dei, haec esse Patris, haec esse Filii, haec esse Spiritus Sancti.

1. Verba Domini nostri Iesu Christi, maxime quae Ioannes commemorat evangelista, qui non sine causa super pectus Domini discumbibat, nisi ut secreta altioris sapientiae eius ebiberet, et quod amando biberat, evangelizando ructaret, ita secreta sunt et profunda intellegentiae, ut omnes turbent qui perverso sunt corde, et omnes exerceant qui recto sunt corde. Proinde animadvertat Caritas vestra ad haec pauca quae lecta sunt. Videamus si quo modo possumus donante et adiuvante ipso qui verba sua nobis voluit recitari, quae tunc audita atque conscripta sunt, ut modo legerentur, quid sibi velit quod eum audistis modo dicere: *Amen, amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quaecumque enim Pater facit, haec eadem et Filius facit similiter.*

2. Unde autem natus sit sermo iste, commemorandi estis propter superiora lectionis, ubi curaverat Dominus quemdam inter illos qui in quinque porticibus piscinae illius Salomonis iacebant, cui dixerat: *Tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam.* Hoc autem fecerat sabbatis: unde perturbati Iudaei calumniabantur, quasi eversorem et praevaricatore Legem. Tunc eis dixerat: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* Illi enim carnaliter accipientes sabbati observationem, putabant Deum post

⁶² Gv 5, 30. Questo stesso versetto, e quello successivo, sono commentati da Agostino anche ai §14 e 15 del tractatus 22.

⁶³ Gv 5, 30.

Si ergo testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum, (et paulo post:) Qui me misit Pater, ipse testimonium perhibet de me.⁶⁴ Nunc in se naturam hominis demonstrans, nunc in Dei majestate aequalem se significans Patri. Nunc unitatem sibi divinitatis cum Deo Patre vindicans, nunc fragilitatem humanae carnis ostendens. Nunc doctrinam suam se non docere, nunc voluntatem suam non quaerere. Nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam hic ait: Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum (Joan. VIII)⁶⁵; et paulo post: Si ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum (Ibid.). Quomodo ergo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem carnis? Nam et illud quod dixit: Non veni facere voluntatem meam (Joan. VI)⁶⁶; et: Filius a se nihil potest facere (hic, supra)⁶⁷; et alia multa hujusmodi; haec omnia non infirmant Filium, neque depretiant, nec a Patre disjungunt. Siquidem et haec ideo posita sunt, ut vera ejus incarnatio noscatur. Nam quod dicit: Ego de Patre exivi; ego in Patre, et Pater in me; ego et Pater unum sumus,⁶⁸ et, Qui me videt, videt et Patrem; et, Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat,

Se [dunque] fossi io a testimoniare di me stesso, la mia testimonianza non sarebbe vera, (e poco dopo:) il Padre, che mi ha mandato, dà testimonianza di me. Ora dimostrando in sé la natura di uomo, ora proponendosi uguale al Padre nella maestà di Dio. Ora rivendicando per sé l'unità con Dio Padre nella divinità, ora palesando la fragilità della carne umana. Ora [dichiarando] di non insegnare una dottrina propria, ora di non cercare propria volontà. Ora affermando che la sua testimonianza non è vera, ora che è vera. Infatti qui dice: Se fossi io a testimoniare di me stesso, la mia testimonianza non sarebbe vera (Gv 5, 31); e poco dopo: se io do testimonianza di me stesso, la mia testimonianza è vera (Gv 8, 14). Come può, dunque, non essere vera la tua testimonianza, o Signore, se non secondo la fragilità della carne? Infatti anche ciò che disse: sono venuto non per fare la mia volontà (Gv 6, 38); e: il Figlio da se stesso non può fare nulla (qui, sopra); e molto altro di questo genere; tutto ciò non indebolisce il Figlio, né lo deprezza, né lo disgiunge dal Padre. Dal momento che queste cose sono messe proprio perché si sappia che la sua incarnazione è vera. Infatti, che dica: [Io] sono uscito dal Padre; io sono nel Padre e il Padre è in me; Io e il Padre siamo una cosa sola; e, Chi ha visto me, ha visto il Padre; e, Come il Padre risuscita i morti e dà la vita,

laborem fabricati mundi usque ad hunc diem quasi dormire; et propterea sanctificasse illum diem, ex quo coepit velut a laboribus requiescere. Est autem sacramentum sabbati antiquis patribus nostris praeceptum, quod nos Christiani spiritaliter observamus, ut ab omni servili opere, id est ab omni peccato (quia Dominus dicit: *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati*), abstinemus nos, et habeamus quietem in corde nostro, id est tranquillitatem spiritalem. Et quamvis in hoc saeculo id conemur, ad eam tamen quietem perfectam non pervenimus, nisi cum de hac vita exierimus. Sed ideo dictum est Deum requiesse, quia iam creaturam nullam condebat postquam perfecta sunt omnia. Quietem vero propterea appellavit Scriptura, ut nos admoneret post bona opera requieturos. Sic enim scriptum habemus in Genesi: *Et fecit Deus omnia bona valde, et requievit Deus die septimo*: ut tu homo cum attendis ipsum Deum post bona opera requiesse, non tibi speres quietem, nisi cum bona fueris operatus: et quemadmodum Deus posteaquam fecit hominem ad imaginem et similitudinem suam sexto die, et in illo perfecit omnia opera sua bona valde, requievit septimo die; sic et tibi quietem non speres, nisi cum redieris ad similitudinem in qua factus es, quam peccando perdidisti. Non enim Deus laborasse dicendus est, qui dixit et facta sunt. Quis est qui post tantam operis facilitatem quasi post laborem velit requiescere? Si iussit et aliquis ei restitit, si iussit et non est factum, et ut fieret laboravit; merito dicatur post laborem requiesse: cum vero et in ipso libro Geneseos legamus: *Dixit Deus: Fiat lux; et facta est lux: dixit Deus: Fiat firmamentum; et factum est firmamentum*; et caetera in verbo eius continuo facta: cui attestatur et Psalmus dicens: *Ipsa dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt*: quomodo post mundum factum quietem quasi ut cessaret requirebat, qui in iubendo nunquam laboraverat? Ergo illa mystica sunt, et propterea ita posita, ut nobis quietem speremus post hanc vitam, sed si bona opera fecerimus. Ideo Dominus retundens impudentiam et errorem Iudaeorum, et ostendens eos non recte sapere de Deo, ait illis scandalizatis quod sabbato operabatur hominum sanitatem: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*: nolite ergo hoc putare quia sabbato ita requievit Pater meus, ut ex illo non operetur; sed sicut ipse nunc operatur, operor et ego. Sed sicut Pater sine labore, sic et Filius sine labore. *Dixit Deus, et facta sunt*: dixit Christus languenti: *Tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam, et factum est*.

Opera Patris et Filii inseparabilia sunt.

3. Catholica autem fides habet, quod Patris et Filii opera non sunt separabilia. Hoc est quod volo, si possum, loqui Caritati vestrae: sed secundum illa verba Domini: *Qui potest capere capiat*. Qui autem capere non potest, non mihi adscribat, sed tarditati suae; et convertat se ad illum qui cor aperit, ut infundat quod donat. Postremo et si quisquam propterea non intellexerit, quia non a me sic dictum est ut dici debuit, ignoscat humanae fragilitati, et supplicet divinae bonitati. Habemus enim intus magistrum Christum. Quidquid per aurem vestram, et os meum capere non potueritis, in corde vestro ad cum convertimini, qui et me docet quod loquor, et vobis quemadmodum dignatur distribuit. Qui novit quid det, et cui det, aderit petenti, et aperiet pulsanti. Et si forte non dederit, nemo se dicat desertum. Forte enim aliquid dare differt, sed neminem esurientem relinquit. Si enim non dat ad horam, exercet quaerentem, non contemnit petentem. Videte ergo et attendite quid velim dicere, etsi forte non possim. Catholica fides hoc habet, firmata Spiritu Dei in sanctis eius, contra omnem haereticam pravitatem, quia Patris et Filii opera inseparabilia sunt. Quid est quod dixi? Quomodo ipse Pater et Filius inseparabiles sunt, sic et opera Patris et Filii inseparabilia sunt. Quomodo Pater et Filius inseparabiles sunt? Quia ipse dixit: *Ego et Pater unum sumus*.

Quia Pater et Filius non sunt duo dii, sed unus Deus, Verbum et cuius est Verbum,

⁶⁴ Gv 5, 31-32 Vulg.: “Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum. Alius est qui testimonium perhibet de me.”; tuttavia la seconda parte è citazione testuale del passo parallelo di Gv 8, a8 Vulg.: “Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, et testimonium perhibet de me qui misit me, Pater.”. Non so decidere se l’ “ergo” iniziale sia una svista o un ritocco voluto; ad ogni modo provvedo ad adeguare la traduzione. Agostino commenta il passo parallelo di Gv 8, 13-14 nei tractatus 35, 36, 37 dedicati a quel capitolo del Vangelo di Giovanni.

⁶⁵ Questo riferimento dimostra il permanere nell’equivoco; infatti, come si è visto, questo versetto è Gv 5, 31 mentre il successivo, riferito come “ibid.” è Gv 8, 14 Vulg.: “Et si ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum.”.

⁶⁶ Gv 6, 38 Vulg.: “quia descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.”; Sabatier in nota: “Hilar. [...] in Ps. vero 91. & 139. col 238. d. 530. e. g. non veni voluntatem meam facere, sed volunt. ejus, qui me misit: nec aliter l. 3. de Trin. 812. b. l. 2. 1033. c. & l. 11. 1100. a. Similiter habent August. [...] Phoebad. Agin. l. contr. Arian. p. 302. f. non veni voluntatem meam facere, sed ejus, qui me misit.”. In italiano adegua la traduzione.

⁶⁷ Riengo si tratti di Gv 5, 19 Vulg.: “non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.”; Sabatier in nota: “Ms Cantabrig. Amen, amen dico vobis: non potest Filius hominis facere aliquid a se, [...] S. Germ. a se facere; Tertul. l. cont. Prax. pp. 851. b. 853. c. omissis prioribus his, Amen, amen dico vobis, seqq. sic. refert: nihil Filius facere potest a semetipso, [...] Hilar. l. 7. de Trin. col. 926. c. f. Amen, amen dico vobis: non potest Filius ab se facere quidquam, [...] similia rursus exhibet [...] Ambrosius l. 4. De fide, col. 528. B. . Amen, amen dico vobis: non potest Filius facere a se quidquam, [+ altre cit.] Victorinus Afer, l. 3. Contr. Arium, p. 275. F. Amen, amen dico vobis: non potest Filius a semetipso facere aliquid, [...] Arnob. L. de Trin. P. 210. B. non potest Filius a seipso facere quicquam, [...] Phoebad. Agin. l. contr. Arian. 302. f. non potest Filius facere a semetipso.”.

⁶⁸ In realtà si tratta di tre distinte citazioni: Gv 16, 28 Vulg.: “Exivi a Patre”; Gv 14, 10 Vulg.: “ego in Patre, et Pater in me est”; Gv 10, 30 Vuòg.: “Ego. et Pater unum sumus.”. Beda svolge il commento a quest’ultimo versetto in parallelo al corrispondente tractatus 19 di Agostino che, vi ritorna più volte una nel tractatus 21 §6 e 10, che non trova corrispondente in Beda, e nel tractatus 23 §13, passo pure senza corrispondente in Beda.

*ita et Filius quos vult vivificat:*⁶⁹ vera ejus divinitas approbatur, quia voluntas Patris et Filii una operatio, una denique gratia, eademque gubernatio est, sicut magister gentium docet ita scribens: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo (I Cor. I).*

*Alius est qui testimonium perhibet de me.*⁷⁰ In sequentibus ostendit quis sit ille alius qui testimonium perhibet de se, ubi ait: *Qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me (Matth. III)*⁷¹. Testimonium Patris est de Filio in baptismo, ubi vox facta est de coelo: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.*⁷² Simile quoque testimonium in monte sancto perhibuit Pater audientibus tribus discipulis de Filio suo.⁷³

così anche il Figlio dà la vita a chi egli vuole: comprova vera la sua divinità, perché la volontà del Padre e del Figlio è una sola unica operazione, infine una sola grazia, ed è il medesimo governo, come insegna il maestro delle genti, scrivendo così: *grazia a voi e pace da Dio Padre nostro e dal Signore Gesù Cristo (I Cor 1, 3).*

C'è un altro che dà testimonianza di me. Di seguito mostra chi sia questo “altro” che gli dà testimonianza, dove dice: *il Padre, che mi ha mandato, ha dato testimonianza di me (Gv 5, 37).* La testimonianza del Padre c'è nel battesimo del Figlio, dove si udì una voce dal cielo: *Questi è il Figlio mio, l'amato: in lui ho [davvero] posto il mio compiacimento (Mt 3, 17).* Una testimonianza simile il Padre la diede anche sul santo monte ai tre discepoli che ascoltavano del suo Figlio.

unus et Unicus, Deus unus Pater et Filius caritate complexi, unusque caritatis Spiritus eorum est, ut fiat Trinitas Pater et Filius et Spiritus sanctus. Non ergo tantum Patris et Filii, sed et Spiritus sancti, sicut aequalitas et inseparabilitas personarum, ita etiam opera inseparabilia sunt. Adhuc planius dicam quid sit, opera inseparabilia sunt. Non dicit catholica fides quia fecit Deus Pater aliquid, et fecit Filius aliquid aliud: sed quod fecit Pater, hoc et Filius fecit, hoc et Spiritus sanctus fecit. Per Verbum enim facta sunt omnia: quando dixit et facta sunt, per Verbum facta sunt, per Christum facta sunt. *In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: omnia per ipsum facta sunt.* Si omnia per ipsum facta sunt; *dixit Deus: Fiat lux; et facta est lux:* in Verbo fecit, per Verbum fecit.

4. Ecce ergo nunc audivimus Evangelium, cum responderet stomachantibus Iudaeis, *quia non solum solvebat sabbatum, sed etiam patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo:* sic enim scriptum est in superiori capitolo. Cum ergo tali eorum erranti indignationi Dei Filius et Veritas responderet, ait: *Amen, amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Tamquam diceret: *Quid scandalizati estis, quia Patrem meum dixi Deum, et quia aequalem me facio Deo? Ita sum aequalis, ut ille me genuerit: ita sum aequalis, ut non ille a me, sed ego ab illo sim.* Hoc enim intellegitur in his verbis: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Hoc est, quidquid Filius habet ut faciat, a Patre habet ut faciat. Quare habet a Patre ut faciat? Quia a Patre habet ut Filius sit. Quare a Patre habet ut Filius sit? Quia a Patre habet ut possit, quia a Patre habet ut sit. Filio enim hoc est esse quod posse. Homini non ita est. Ex comparatione humanae infirmitatis, longe infra iacentis, utcumque corda sustollite; et ne forte aliquis nostrum attingat secretum, et quasi coruscatione magnae lucis horrescens, sapiat aliquid, ne insipienter remaneat: non tamen se totum sapere putet, ne superbiat, et quod sapuit amittat. Homo aliud est quod est, aliud quod potest. Aliquando enim et est homo, et non potest quod vult; aliquando autem sic est homo, ut possit quod vult: itaque aliud est esse ipsius, aliud posse ipsius. Si enim hoc esset esse ipsius, quod est posse ipsius; cum vellet posset. Deus autem cui non est alia substantia ut sit, et alia potestas ut possit, sed consubstantiale illi est quidquid eius est, et quidquid est, quia Deus est, non alio modo est, et alio modo potest; sed esse et posse simul habet, quia velle et facere simul habet. Quia ergo potentia Filii de Patre est, ideo et substantia Filii de Patre est; et quia substantia Filii de Patre, ideo potentia Filii de Patre est. Non alia potentia est in Filio, et alia substantia: sed ipsa est potentia quae et substantia; substantia ut sit, potentia ut possit. Ergo quia Filius de Patre est, ideo dixit: *Filius non potest a se facere quidquam.* Quia non est Filius a se, ideo non potest a se.

Verbum Dei pia corda exercet.

5. Videtur enim quasi minorem se fecisse, cum dixit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Hic erigit cervicem haeretica vanitas, eorum scilicet qui dicunt Filium minorem esse quam Patrem, minoris potestatis, maiestatis, possibilitatis, non intellegentes mysterium verborum Christi. Attendat autem Caritas vestra, et videte quemadmodum in carnali suo intellectu modo turbentur in ipsis verbis Christi. Hoc autem paulo ante praelocutus sum, quia omnia perversa corda perturbat, sicut pia corda exercet Verbum Dei, maxime quod per Ioannem evangelistam dicitur. Alta enim per illum dicuntur, non qualiacumque, non quae facile intellegantur. Ecce iam haeticus si forte audit verba ista, erigit se, et dicit nobis: *Ecce minor est Filius quam Pater, ecce audi verba Filii, qui dicit: Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Exspecta, quemadmodum scriptum est: *Esto mansuetus ad audiendum verbum, ut intellegas.* Puta enim me conturbatum esse his verbis, quoniam dico aequalem potestatem maiestatemque esse Patris et Filii, cum audivi: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Turbatus his verbis quaero abs te, qui iam tibi videris intellexisse: *Novimus in Evangelio Filium ambulasse super mare; ubi Patrem vidit ambulasse super mare? Hic iam ille turbatur. Pone ergo quod intellexeras, et simul quaeramus. Quid ergo facimus? Verba Domini audivimus: Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Ambulavit ipse super mare, Pater nunquam ambulavit super mare. Certe *non facit Filius quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.*

⁶⁹ Altra serie di citazioni: Gv 14, 10 Vulg.: “qui videt me, videt et Patrem.”; Gv 5, 21 Vulg.: “Sicut enim Pater suscitatur mortuos, et vivificat, sic et Filius, quos vult, vivificat.”.

⁷⁰ Gv 5, 32. Agostino commenta il passo parallelo di Gv 8, 13-14 nei tractatus 36, 37 dedicati a quel capitolo del Vangelo di Giovanni.

⁷¹ In realtà è citazione di Gv 5, 37; il riferimento a Mt va spostato alla citazione che subito segue.

⁷² Mt 3, 17 Vulg.: “Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.”; VL: “Hic est Filius meus dilectissimus, in quo mihi bene complacui.”. il testo della traduzione viene adeguato.

⁷³ Cfr Mt 17, 5.

6. Redi ergo mecum ad id quod dicebam, ne forte sic intellegendum sit, ut de quaestione ambo exeamus. Nam ego secundum fidem catholicam video quomodo exeam sine offensione, sine scandalo: tu autem circumclusus, quaeris qua ex eas. Qua intraveras vide. Forte non intellexisti et hoc quod dixi: Qua intraveras vide: ipsum audi dicentem: *Ego sum ianua*. Non sine causa ergo quaeris qua ex eas, et non invenis, nisi quia non per ianuam intrasti, sed per maceriam cecidisti. Ergo quemadmodum potes, a ruina tua collige te, et intra per ianuam, ut sine offensione intres, et sine errore ex eas. Per Christum veni, nec ex corde tuo afferas quod dicas; sed quod ille ostendit, hoc loquere. Ecce fides catholica quemadmodum exit de ista propositione. Ambulavit Filius super mare, pedes carnis fluctibus imposuit; caro ambulabat, et divinitas gubernabat: quando ergo caro ambulabat et divinitas gubernabat, Pater absens erat? Si absens erat, quomodo ipse Filius dicit: *Pater autem in me manens, ipse facit opera sua*? Si ergo Pater in Filio manens, ipse facit opera sua; ambulatio illa carnis supra mare, a Patre fiebat, per Filium fiebat. Ergo illa ambulatio opus est Patris et Filii inseparabile. Utrumque ibi operantem video: nec Pater Filium deseruit, nec Filius a Patre discessit. Ita quidquid facit Filius, non facit sine Patre; quia quidquid facit Pater, non facit sine Filio.

7. Exitum est hinc. Videte quia recte nos dicimus inseparabilia esse opera Patris et Filii et Spiritus sancti. Nam quomodo tu intellegis, ecce fecit Deus lucem, et vidit Filius Patrem facientem lucem, secundum carnalem intellectum tuum, qui ideo vis minorem intellegere, quia dixit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Fecit Deus Pater lucem; quam lucem aliam fecit Filius? Fecit Deus Pater firmamentum, coelum inter aquas et aquas, vidit eum Filius secundum intellegentiam tuam tardam et grossam: quia vidit Filius Patrem facientem firmamentum, et dixit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*, da mihi alterum firmamentum. An tu amisisti fundamentum? Superaedificati autem supra fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo lapide angulari existente Christo Iesu, pacantur in Christo; nec contendunt et errant in haeresi. Intellegimus ergo lucem factam a Deo Patre, sed per Filium; firmamentum factum a Deo Patre, sed per Filium. *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Excute intellegentiam tuam; nec intellegentiam vocandam, sed plane stultitiam. Deus Pater fecit mundum: quem fecit Filius alterum mundum? da mihi mundum Filii. Iste in quo sumus, cuius est? dic nobis, a quo factus est? Si dixeris: "A Filio; non a Patre"; errasti a Patre: si dixeris: "A Patre, non a Filio"; respondet tibi Evangelium: *Et mundus per eum factus est, et mundus eum non cognovit*. Agnosce ergo eum per quem factus est mundus, et noli esse inter illos qui eum qui fecit mundum non cognoverunt.

Quod potest et est, Verbum de Patre est.

8. Inseparabilia sunt ergo opera Patris et Filii.

Sed hoc est: *Non potest Filius a se quidquam facere*, quod esset si diceret: Non est Filius a se. Etenim si Filius est, natus est: si natus est, ab illo est de quo natus est. Sed tamen aequalem sibi genuit. Non enim defuit aliquid generanti, aut tempus quaesivit ut generaret, qui genuit coaeternum; aut matrem quaesivit ut generaret, qui de se protulit Verbum; aut Pater generans aetate praecesserat Filium, ut minorem Filium generaret. Et forte dicit aliquis quia post multa saecula in senecta sua Deus suscepit Filium. Sicut Pater sine senectute, sic et Filius sine incremento: nec ille senuit nec ille crevit; sed aequalis aequalem genuit, aeternus aeternum. Quomodo, inquit aliquis, aeternus aeternum? Quomodo flamma temporalis generat lucem temporalem. Coaeva est autem flamma generans luci quam generat, nec praecedit tempore flamma generans lucem generatam; sed ex quo incipit flamma, ex illo incipit lux. Da mihi flammam sine luce, et do tibi Deum Patrem sine Filio: Hoc est ergo: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*; quia videre Filii, hoc est natum esse de Patre. Non alia visio eius et alia substantia eius: nec alia potentia eius, alia substantia eius. Totum quod est, de Patre est; totum quod potest, de Patre est: quoniam quod potest et est, hoc unum est; et de Patre totum est.

9. Sequitur et ipse in verbis suis, et male intellegentes conturbat, ut ad rectum intellectum revocet errantes. Cum dixisset: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*: ne forte carnalis subreperet intellectus, et averteret mentem, et faceret sibi homo quasi duos fabros, unum magistrum, alterum discipulum quasi attendentem ad magistrum, verbi gratia, facientem arcam; ut quomodo ille fecit arcam, faciat et iste alteram arcam secundum visionem quam inspexit in magistro operante: sed ne tale aliquid sibi duplicaret in illa simplici divinitate intellectus carnalis, secutus ait: *Quaecumque enim Pater facit, haec eadem et Filius facit similiter*. Non facit Pater alia, et alia Filius similia, sed eadem similiter. Non enim ait:

Quaecumque facit Pater, facit et Filius alia similia: sed: *Quaecumque*, inquit: *Pater facit, haec eadem et Filius facit similiter*. Quae ille, haec et ipse: mundum Pater, mundum Filius, mundum Spiritus sanctus. Si tres dii, tres mundi: si unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, unus mundus factus est a Patre per Filium in Spiritu sancto. Haec ergo facit Filius, quae facit et Pater, et non dissimiliter facit: et haec facit, et similiter facit.

10. Iam dixerat, *haec facit*; quare addidit, *similiter facit*? Ne alius pravus intellectus vel error in animo nasceretur. Vides enim hominis opus; animus est in homine et corpus: animus imperat corpori, sed multum interest inter corpus et animum: corpus visibile est, animus invisibilis; inter potentiam virtutemque animi, et cuiusvis licet coelestis corporis multum interest. Imperat tamen animus corpori suo, et facit corpus: et quod videtur animus facere, hoc facit et corpus. Videtur ergo corpus hoc idem facere quod animus, sed non similiter. Quomodo hoc idem facit, sed non similiter? Facit animus verbum apud se, iubet linguae, et profert verbum quod fecit animus: fecit animus, fecit et lingua; fecit dominus corporis, fecit et servus: sed ut faceret servus, a domino accepit quod faceret, et iubente domino fecit. Hoc idem ab utroque factum est: sed numquid similiter? Quomodo non similiter, ait aliquis? Ecce verbum quod fecit animus meus, manet in me: quod fecit lingua mea, percusso aere transiit, et non est. Cum dixeris verbum in animo tuo, et sonuerit per linguam tuam, redi ad animum tuum, et vide quia ibi est verbum quod fecisti. Numquid sicut mansit in animo tuo, mansit in lingua tua? Quod sonuit per linguam tuam, fecit lingua sonans, fecit animus cogitans: sed quod sonuit lingua, transiit; quod cogitavit animus, permanet. Hoc ergo facit corpus, quod fecit animus; sed non similiter. Fecit enim animus quod teneat animus; fecit autem lingua quod sonat, et per aerem aurem verberat. Numquid sequeris syllabas, et facis ut maneant? Non ergo sic Pater et Filius; sed haec eadem facit, et similiter facit. Si fecit Deus coelum quod manet, hoc fecit Filius coelum quod manet. Si fecit Deus Pater hominem qui moritur, eundem Filius hominem fecit qui moritur. Quaecumque fecit Pater stantia, haec fecit et Filius stantia; quia similiter fecit: et quaecumque fecit Pater temporalia, haec eadem fecit Filius temporalia; quia non solum ipsa fecit, sed et similiter fecit. Pater enim fecit per Filium, quia per Verbum fecit Pater omnia.

Non tangis Deum, nisi et animum transieris.

11. Quare in Patre et Filio separationem, non invenis: sed si assurrexisti, tunc non invenis; si aliquid supra mentem tuam tetigisti, tunc non invenis. Nam si in his versaris, quae sibi errans animus facit; cum imaginibus tuis loqueris, non cum Verbo Dei: fallunt te imagines tuae. Transcende et corpus, et sape animum: transcende et animum, et sape Deum. Non tangis Deum, nisi et animum transieris: quanto minus tangis, si in carne manseris? Illi ergo qui sapiunt carnem, quam longe sunt a sapiendo quod Deus est? quia non ibi essent, etiam si animum saperent. Recedit homo multum a Deo quando sapit carnaliter, et multum interest inter carnem et animum: plus tamen interest inter animum et Deum. Tu si in animo es, in medio es: si infra attendis, corpus est: si supra attendis, Deus est. Attolle te a corpore, transi etiam te. Vide enim quid dixit Psalmus, et admoneris quemadmodum sapiendus sit Deus: *Factae sunt, inquit, mihi lacrymae meae panes die ac nocte, cum dicitur mihi quotidie: Ubi est Deus tuus?* Tamquam Pagani dicant: Ecce dii nostri; Deus vester ubi est? Ostendunt enim illi quod videtur; nos colimus quod non videtur. Et cui ostendamus? homini qui non habet unde videat? Nam utique si ipsi deos suos vident oculis; habemus et nos alios oculos, unde videamus Deum nostrum. Ipsi oculi mundandi sunt a Deo nostro, ut videamus Deum nostrum: *Beati enim mundo corde, quia ipsi Deum videbunt*. Ergo cum se conturbatum dixisset, cum dicitur illi quotidie: *Ubi est Deus tuus?* *Haec memoratus sum, inquit, quia dicitur mihi quotidie: Ubi est Deus tuus?* et quasi volens apprehendere Deum suum: *Haec memoratus sum, inquit, et effudi super me animam meam*. Ut ergo attingerem Deum meum, de quo mihi dicebatur: *Ubi est Deus tuus?* non effudi animam meam super carnem meam, sed super me: transcendere me, ut illum tangerem. Ille enim est super me, qui fecit me: nemo eum attingit, nisi qui transierit se.

12. Cogita corpus; mortale est, terrenum est, fragile est, corruptibile est: abice. Sed forte caro temporalis est. Alia corpora cogita, coelestia corpora cogita; maiora, meliora, splendida sunt: attende et ipsa, voluntur ab oriente ad occidentem, non stant; videntur oculis, non solum ab homine, sed etiam a pecore: transi et ipsa. Et quomodo, inquires, transeo coelestia corpora, cum ambulo in terra? Non carne transis, sed mente. Abice et ipsa: quamvis luceant, corpora sunt; quamvis de coelo fulgeant, corpora sunt. Veni, quoniam forte non te putas habere quo eas, cum consideras ista omnia. Et ultra coelestia corpora quo iturus sum, inquis, et quid mente transiturus sum? Considerasti ista omnia? Consideravi, inquis. Unde considerasti? Ipse considerator appareat. Ipse enim

considerator istorum omnium, discriminator, distinctor et quodammodo appensor in libra sapientiae, animus est. Sine dubio melior est animus quo ista omnia cogitasti, quam ista omnia quae cogitasti. Animus ergo iste spiritus est, non corpus: transi et ipsum. Compara ipsum animum primo, ut videas quo transeas; compara illum carni. Absit, ne digneris comparare. Compara illum fulgori solis, lunae, stellarum: maior fulgor est animi. Primo celeritatem animi ipsius vide. Vide si non vehementior scintilla est animi cogitantis, quam splendor solis lucentis. Solem orientem tu vides animo: motus ipsius quam tardus est ad animum tuum? Cito tu potuisti cogitare quod facturus est sol. Ab oriente ad occidentem venturus est, iam ex alia parte cras oritur. Ubi hoc fecit cogitatio tua, adhuc ille tardus est, et tu omnia peragrasti. Magna ergo res est animus. Sed quomodo dico, est? Transi et ipsum; quia et ipse animus mutabilis est, quamvis melior sit omni corpore. Modo novit, modo non novit; modo obliviscitur, modo recordatur; modo vult, modo non vult; modo peccat, modo iustus est. Transi ergo omnem mutabilitatem; non solum omne quod videtur, sed et omne quod mutatur. Transisti enim carnem quae videtur, transisti coelum, solem, lunam, et stellas quae videntur; transi et omne quod mutatur. Iam enim istis transactis veneras ad animum tuum, sed et ibi invenisti mutabilitatem animi tui. Numquid mutabilis est Deus? Transi ergo et animum tuum. Effunde super te animam tuam, ut contingas Deum, de quo tibi dicitur: *Ubi est Deus tuus?*

13. Ne putes te aliquid facturum quod homo non possit. Hoc fecit ipse Ioannes evangelista. Transcendit carnem, transcendit terram quam calcabat, transcendit maria quae videbat, transcendit aerem ubi alites volitant, transcendit solem, transcendit lunam, transcendit stellas, transcendit omnes spiritus qui non videntur, transcendit mentem suam ipsa ratione animi sui. Transcendens ista omnia, super se effundens animam suam, quo pervenit? Quid vidit? *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Si ergo separationem non vides in luce, quid separationem quaeris in opere? Vide Deum, vide Verbum eius inhaerere Verbo dicenti: quia ipse dicens non syllabis dicit; sed splendore sapientiae fulgere, hoc est dicere. Quid dictum est de Sapientia ipsius? *Candor est lucis aeternae.* Attende candorem solis. In coelo est, et expandit candorem per terras omnes, per maria omnia: et utique corporalis lux est. Si separas candorem solis a sole, separa Verbum a Patre. De sole loquor. Lucernae una flammula tenuis, quae uno flatu possit exstingui, spargit lucem suam super cuncta quae subiacent. Vides lucem sparsam a flammula generatam, emissionem vides, separationem non vides. Intellegite ergo, fratres carissimi, Patrem et Filium et Spiritum sanctum inseparabiliter sibi cohaerere, Trinitatem hanc unum Deum; et omnia opera unius Dei, haec esse Patris, haec esse Filii, haec esse Spiritus sancti. Caetera quae consequuntur, quae pertinent ad sermonem ipsius Domini nostri Iesu Christi in Evangelio, quoniam et crastino die sermo debetur vobis, adestote ut audiat.

omelia non utilizzata

TRACTATUS XXI

Et maiora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini (Io 5, 20-23).

Gratulemur et agamus gratias, non solum nos christianos factos esse, sed Christum. Intellegitis, fratres, gratiam Dei super nos capitis? Admiramini, gaudete, Christus facti sumus. Si enim caput ille, nos membra; totus homo, ille et nos. Plenitudo Christi, caput et membra. Quid est caput et membra? Christus et Ecclesia.

Amando crescentes.

1. Hesterno die quantum Dominus donare dignatus est, qua potuimus facultate tractavimus, et qua potuimus capacitate intelleximus, quomodo inseparabilia sunt opera Patris et Filii; nec alia facit Pater, alia Filius, sed omnia Pater facit per Filium, tamquam per Verbum suum, de quo scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Sequentia verba hodie videamus, et ab eodem Domino eius misericordiam et deprecemur, et speremus, ut primum si dignum ipse iudicat, intellegamus quod verum est: si autem hoc non potuerimus, non eamus in illud quod falsum est. Melius est enim nescire, quam errare: sed scire est melius quam nescire. Itaque ante omnia conari debemus ut sciamus: si potuerimus, Deo gratias; si autem non potuerimus interim pervenire ad veritatem, non eamus ad falsitatem. Quid enim simus, et quid tractemus, considerare debemus. Homines sumus carnem portantes, in hac vita ambulantes: et si iam de semine verbi Dei renati, tamen ita in Christo innovati, ut nondum penitus ab Adam exspoliati. Quod enim nostrum mortale et corruptibile aggravat animam, ex Adam esse apparet, et manifestum est: quod autem nostrum spiritale sublevat animam, de Dei dono et de misericordia eius, qui Unicum suum misit

communicare nobiscum mortem nostram, et ducere nos ad immortalitatem suam. Hunc habemus magistrum, ut non peccemus; et defensorem, si peccaverimus et confessi atque conversi fuerimus; et interpellatorem pro nobis, si quid boni a Domino desideraverimus; et datorem cum Patre, quia Deus unus est Pater et Filius. Sed loquebatur ista homo hominibus; Deus occultus, homo manifestus, ut manifestos homines faceret deos; et Filius Dei, factus hominis filius, ut hominum filios faceret filios Dei. Qua hoc arte sapientiae suae faciat, in eius verbis agnoscimus. Loquitur enim parvulis parvus: sed ipse ita parvus ut et magnus; nos autem parvi, sed in illo magni: loquitur ergo tamquam fovens et nutriens lactentes, et amando crescentes.

2. Dixerat: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Intelleximus autem quia non seorsum aliquid Pater facit, quod cum viderit Filius, faciat et ipse aliquid tale inspecto opere Patris sui; sed quod dixit: *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*, quia de Patre est totus Filius, et tota substantia et potentia eius ex illo est qui genuit eum. Modo autem cum dixisset se haec facere similiter quae facit Pater, ut non intellegamus alia facere Patrem, alia Filium, sed simili potentia facere Filium eadem ipsa quae Pater facit, cum Pater facit per Filium; secutus ait quod hodie lectum audivimus: *Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit.* Rursus mortalis cogitatio perturbatur. Demonstrat Pater Filio quae ipse facit: ergo, ait aliquis, seorsum Pater facit, ut possit Filius videre quod facit. Rursus occurrunt humanae cogitationi tamquam artifices duo, velut si faber doceat filium suum artem suam, et demonstrat ei quidquid facit, ut possit etiam ipse facere: *Omnia*, inquit, *demonstrat ei quae ipse facit.* Cum ergo Pater facit, Filius non facit, ut possit videre Filius quod Pater facit? Certe *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Hunc videmus quemadmodum Pater demonstrat Filio quod facit; cum Pater nihil faciat, nisi quod per Filium facit. Quid fecit Pater? Mundum. Itane factum mundum demonstravit Filio, ut et ipse tale aliquid faceret? Detur ergo mundus nobis quem fecit et Filius: Sed, et *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, et mundus per eum factus est.* Si factus per eum est mundus, et omnia per ipsum facta sunt, et nihil facit Pater quod non per Filium faciat; ubi demonstrat Filio Pater quod facit, nisi in ipso Filio per quem facit? Quis enim locus ubi demonstretur opus Patris Filio, quasi extra faciat et extra sedeat, et Filius attendat manum Patris quemadmodum faciat? Ubi est illa inseparabilis Trinitas? ubi est Verbum de quo dictum est quod ipse est *Virtus et Sapientia Dei?* ubi quod de ipsa Sapientia Scriptura dicit: *Candor est enim lucis aeternae?* ubi quod de illa iterum dicitur: *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter?* Si quid facit Pater, per Filium facit; si per Sapientiam suam, et Virtutem suam facit: non extra illi ostendit quod videat, sed in ipso illi ostendit quod facit.

3. Quid videt Pater, vel potius quid videt Filius in Patre ut faciat et ipse? Possim forte dicere; sed da qui possit capere: aut forte possim cogitare, nec dicere; aut forte nec cogitare. Excedit enim nos illa divinitas tamquam Deus homines, tamquam immortalis mortales, tamquam aeternus temporales. Inspiret et donet, de fonte illo vitae nunc aliquid irrorare dignetur et distillare in sitim nostram, ne in hac eremo arescamus. Dicamus ei, Domine, cui didicimus dicere, Pater. Audemus enim hoc, quia ipse voluit ut auderemus: si tamen sic vivamus, ut non nobis dicat: *Si Pater sum, ubi est honor meus? si Dominus sum, ubi est timor meus?* Dicamus ergo illi, Pater noster. Cui dicimus, Pater noster? Patri Christi. Qui ergo Patri Christi dicit: Pater noster, quid dicit Christo, nisi: Frater noster? Non tamen sicut Christi Pater, ita et noster Pater: nunquam enim Christus ita nos coniunxit, ut nullam distinctionem faceret inter nos et se. Ille enim Filius aequalis Patri, ille aeternus cum Patre, Patrique coaeternus: nos autem facti per Filium, adoptati per Unicum. Proinde nunquam auditum est de ore Domini nostri Iesu Christi, cum ad discipulos loqueretur, dixisse illum de Deo summo Patre suo, Pater noster: sed aut, Pater meus, dixit; aut, Pater vester. Pater noster non dixit, usque adeo ut quodam loco poneret haec duo: *Vado ad Deum meum*, inquit, *et Deum vestrum.* Quare non dixit: Deum nostrum? *Et Patrem meum* dixit, *et Patrem vestrum*; non dixit: Patrem nostrum. Sic iungit ut distinguat, sic distinguit ut non seiungat. Unum nos vult esse in se, unum autem Patrem et se.

4. Quantumcumque ergo intellegamus et quantumcumque videamus, etiam cum Angelis aequati fuerimus, non videbimus sicut videt Filius. Nos enim et quando non videmus, sumus aliquid. Et quid aliud sumus quando non videmus, nisi non videntes? Sumus tamen vel non videntes; et ut videamus, convertimus nos ad eum quem videamus; et fit in nobis visio quae non erat, quando nos tamen eramus. Est enim homo non videns, et idem ipse cum viderit, dicitur homo videns. Non ergo hoc est illi videre, quod esse hominem: nam si hoc illi esset videre quod esse hominem, nunquam esset

homo nisi videns. Cum vero est homo non videns, et quaerit videre quod non videt; est qui quaerat, et est qui se convertat ut videat: et cum se bene converterit et viderit, fit homo videns, qui prius erat homo non videns. Videre ergo accedit illi, et recedit ab illo: accedit illi cum se converterit, recedit ab illo cum se averterit. Numquid ita Filius? Absit. Nunquam fuit Filius non videns, et postea factus est videns: sed videre Patrem, hoc illi est esse Filium. Nos enim avertendo ad peccatum, amittimus illuminationem; et convertendo nos ad Deum, percipimus illuminationem. Aliud est enim lumen quo illuminamur, aliud nos qui illuminamur. Lumen autem ipsum quo illuminamur, nec avertitur a se, nec perdit lucem, quia lux est. Sic ergo demonstrat Pater rem quam facit Filio, ut in Patre videat omnia Filius, et in Patre sit omnia Filius. Videndo enim natus est, et nascendo videt. Sed non aliquando non erat natus, et postea natus est; sicut non aliquando non vidit, et postea vidit: sed in eo quod est illi videre, in eo est illi esse, in eo est illi non mutari, in eo est illi sine initio et sine fine persistere. Non ergo carnaliter accipiamus quia sedet Pater, et facit opus, et demonstrat Filio; et videt Filius opus quod Pater facit, et facit illud in alio loco, aut ex alia materia. *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Verbum Patris est Filius, nihil dixit Deus quod non dixit in Filio. Dicendo enim in Filio quod facturus erat per Filium, ipsum Filium genuit per quem faceret omnia.

5. *Et maiora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.* Rursus hic turbat. Et quis est qui digne perscrutetur hoc tantum secretum? Sed iam quoniam nobis loqui dignatus est, ipse aperit. Neque enim vellet dicere quod nollet intellegi: quia dicere dignatus est, sine dubio excitavit audientiam; numquid quem excitavit ut audiret, excitatum deserit? Diximus, ut potuimus, non temporaliter scire Filium, nec aliud esse Filii scientiam, aliud ipsum Filium; et aliud esse Filii visionem, et aliud ipsum Filium: sed ipsam visionem esse Filium, et ipsam scientiam vel sapientiam Patris esse Filium, eamque sapientiam et eam visionem aeternam esse ab aeterno, et ei a quo est coaeternam; nec ibi per tempus aliquid variari; nec aliquid nasci quod non erat; nec aliquid perire quod erat. Diximus, ut potuimus. Quid ergo hic modo facit tempus, ut diceret, *maiora his demonstrabit ei opera?* id est demonstraturus est, hoc est demonstrabit. Aliud est demonstravit, aliud est demonstrabit: demonstravit, de praeterito dicimus; demonstrabit, de futuro dicimus. Quid ergo hic agimus, fratres? Ecce quem dixeramus Patri coaeternum, nihil in illo variari per tempus, nihil moveri per spatia vel momentorum vel locorum, manere semper cum Patre videntem, videntem Patrem et videndo existentem, rursus nobis tempora nominans, *demonstrabit ei*, inquit, *his maiora.* Ergo demonstraturus est adhuc aliquid Filio, quod non novit Filius? Quid ergo facimus? quomodo hoc intellegimus? Ecce Dominus noster Iesus Christus sursum erat, deorsum est. Quando sursum erat? Quando dixit: *Quaecumque facit Pater, haec eadem et Filius facit similiter.* Unde modo deorsum? *Maiora his demonstrabit ei opera.* O Domine Iesu Christe, salvator noster, Verbum Dei per quod facta sunt omnia, quid tibi Pater demonstraturus est quod adhuc nescis? quid te latet Patris? quid te latet in Patre, quem non latet Pater? quae opera tibi maiora demonstraturus est? aut quibus operibus maiora sunt quae demonstraturus est? Cum enim dixit, *maiora his*, debemus prius intellegere quibus maiora.

6. Recordemur unde sermo iste processit. Quando curatus est ille qui triginta et octo annos habebat in infirmitate, et iussit eum salvum tollere grabatum suum, et ire in domum suam. Hinc enim Iudaei commoti, cum quibus loquebatur: loquebatur verbis, et tacebat intellectu; quodammodo innuebat intellegentibus, celabat irascentibus: hinc ergo cum essent commoti Iudaei, quia hoc sabbato Dominus faceret, dederunt occasionem sermoni huic. Non ergo sic audiamus haec tamquam obliti quae supra dicta sunt, sed respiciamus illum languidum triginta et octo annorum subito factum sanum, admirantibus Iudaeis et irascentibus. Quaerebant tenebras magis de sabbato, quam lumen de miraculo. His ergo indignantibus loquens, ait hoc: *Maiora his demonstrabit ei opera.* *His maiora:* quibus? Quod vidistis hominem factum sanum, cuius languor duraverat usque ad triginta et octo annos, his maiora Pater demonstraturus est Filio. Quae sunt maiora? Sequitur, et dicit: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat.* Plane maiora sunt ista. Valde enim plus est ut resurgat mortuus, quam ut convalescat aegrotus: maiora sunt ista. Sed quando ea Pater demonstraturus est Filio? Nescit enim ea Filius? et ille qui loquebatur, non noverat mortuos suscitare? adhuc habebat discere resuscitare mortuos, per quem facta sunt omnia? qui fecit ut viveremus, qui non eramus, adhuc habebat discere ut resuscitaremur? Quid est ergo quod vult dicere?

Cum unus ex minimis meis discit, ego disco.

7. Descendit enim ad nos, et qui paulo ante loquebatur ut Deus, coepit loqui ut homo. Ipse est tamen homo qui Deus, quia Deus factus est homo: sed factus quod non erat, non amittens quod erat. Ergo accessit homo Deo, ut esset homo qui erat Deus; non ut iam homo esset, et non esset Deus. Audiamus ergo eum et fratrem, qui audiebamus conditorem: conditorem, quia Verbum in principio; fratrem, quia natum ex virgine Maria: conditorem ante Abraham, ante Adam, ante terram, ante coelum, ante omnia corporalia et spiritalia; fratrem autem ex semine Abrahae, ex tribu Iuda, ex Virgine Israelitica. Si ergo novimus hunc, qui nobis loquitur, et Deum et hominem, intellegamus verba Dei et hominis: aliquando enim talia nobis dicit quae pertineant ad maiestatem, aliquando quae pertineant ad humilitatem. Ipse enim excelsus, qui humilis ut nos humiles faciat excelsos. Quid ergo ait? *Demonstrabit mihi Pater his maiora, ut vos miremini.* Ergo nobis est demonstraturus, non illi. Cum ergo nobis sit demonstraturus Pater; propterea dixit, *ut vos miremini.* Exposuit enim quod voluit dicere: *Demonstrabit mihi Pater.* Quare non dixit: Demonstrabit vobis Pater; sed, *demonstrabit Filio?* Quia et nos membra sumus Filii; et nos membra tamquam quod discimus, ipse discit quodammodo in membris suis. Quomodo discit in nobis? Quomodo patitur in nobis. Unde probamus quia patitur in nobis? Ex illa voce de coelo: *Saule, Saule, quid me persequeris?* Nonne ipse est qui iudex in fine saeculi residebit, et iustos ad dexteram ponens, iniquos autem ad sinistram, dicturus est: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum: esurivi enim, et dedistis mihi manducare?* cumque illi responderint: *Domine, quando te vidimus esurientem?* dicturus est eis: *Cum uni ex minimis meis dedistis, mihi dedistis.* Qui ergo dixit: *Cum uni ex minimis meis dedistis, mihi dedistis;* et nunc interrogetur a nobis, et dicamus illi: *Domine, quando eris discens, cum tu doceas omnia?* Statim enim nobis in fide nostra respondet: *Cum unus ex minimis meis discit, ego disco.*

8. Ergo gratulemur et agamus gratias, non solum nos christianos factos esse, sed Christum. Intellegitis, fratres, gratiam Dei super nos capitis? Admiramini, gaudete, Christus facti sumus. Si enim caput ille, nos membra; totus homo, ille et nos. Hoc est quod apostolus dicit Paulus: *Ut ultra iam non simus parvuli, iactati et circumdati omni vento doctrinae.* Superius autem dixerat: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et in agnitionem Filii Dei, in virum perfectum in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Plenitudo ergo Christi, caput et membra. Quid est, caput et membra? Christus et Ecclesia. Arrogare enim nobis hoc superbe, nisi ipse dignaretur hoc promittere, qui per apostolum eundem dicit: *Vos autem estis corpus Christi et membra.*

9. Cum ergo ostendit Pater membris Christi, Christo ostendit. Fit quoddam miraculum magnum, sed tamen verum: ostenditur Christo quod noverat Christus, et ostenditur Christo per Christum. Res mira est et magna, sed Scriptura sic loquitur. Contradicturi sumus divinis eloquiis, et non potius intellecturi, et ex ipsius dono ei qui donavit gratias acturi? Quid est quod dixi, demonstratur Christo per Christum? Demonstratur membris per caput. Ecce vide illud in te: pone te clausis oculis velle aliquid tollere; nescit manus quo eat, et utique manus tua membrum tuum est, non enim a corpore tuo separata est; aperi oculos, videt iam manus quo eat, demonstrante capite membrum secutum est. Si ergo in te potuit inveniri tale aliquid, ut corpus tuum ostenderet corpori tuo, et per corpus tuum demonstraretur aliquid corpori tuo; noli mirari quia dictum est, demonstratur Christo per Christum. Demonstrat enim caput ut membra videant, et docet caput ut membra discant: unus tamen homo caput et membra. Noluit se separare, sed dignatus est agglutinari. Longe a nobis erat, et multum longe: quid tam longe, quam conditum et conditor? quid tam longe, quam Deus et homo? quid tam longe, quam iustitia et iniquitas? quid tam longe, quam aeternitas et mortalitas? Ecce quam longe erat Verbum in principio Deus apud Deum, per quem facta sunt omnia. Quomodo ergo factus est prope, ut esset quod nos, et nos in illo? *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.*

Sicut homo invocat Patrem sicut Deus facit cum Patre.

10. Hoc ergo est nobis demonstraturus: hoc demonstravit discipulis suis, qui eum in carne viderunt. Quid est hoc? *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat; sic et Filius quos vult vivificat.* Aliosne Pater, aliosne Filius? Certe omnia per ipsum facta sunt. Quid dicimus, fratres mei? Lazarum suscitavit Christus: quem mortuum suscitavit Pater, ut videret Christus quemadmodum Lazarum suscitaret? An quando resuscitavit Lazarum Christus, non eum resuscitavit Pater, et sine Patre fecit Filius solus? Legite ipsam lectionem, et videte quia Patrem ibi invocat ut resurgat Lazarus. Sicut homo, invocat Patrem: sicut Deus, facit cum Patre. Ergo et Lazarus qui resurrexit, et a Patre et a Filio suscitatus est in dono et gratia Spiritus sancti; et illud mirabile opus Trinitas fecit. Non ergo sic intellegamus: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult*

vivificat, ut alios a Patre resuscitari et vivificari, alios a Filio existimemus: sed eosdem quos Pater suscitavit et vivificavit, ipsos et Filius suscitavit et vivificavit; quia *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Et ut ostenderet habere se quamvis a Patre datam, tamen parem potestatem, ideo ait: *Sic et Filius quos vult vivificat*, ut ostenderet ibi voluntatem suam: et ne quis diceret: Suscitavit Pater mortuos per Filium, sed ille tamquam potens, tamquam potestatem habens, iste tamquam ex aliena potestate, tamquam minister facit aliquid, sicut angelus; potestatem significavit ubi ait: *Sic et Filius quos vult vivificat*. Non enim vult Pater aliud quam Filius; sed sicut illis una substantia, sic et una voluntas est.

11. Et qui sunt isti mortui quos vivificavit Pater et Filius? An ipsi sunt de quibus diximus: Lazarus, vel filius illius viduae, vel filia archisynagogi? novimus enim istos a Christo Domino suscitatos. Aliud aliquid nobis vult insinuare, resurrectionem scilicet mortuorum, quam omnes exspectamus; non illam quam quidam habuerunt, ut crederent caeteri. Resurrexit enim Lazarus moriturus, resurgemus nos semper victuri. Talem resurrectionem Pater facit, an Filius? Imo vero Pater in Filio. Ergo Filius, et Pater in Filio. Unde probamus quia de ista dicit resurrectione? Cum dixisset: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat*; ne intellegeremus illam mortuorum resurrectionem quam facit ad miraculum, non ad vitam aeternam, secutus ait: *Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Quid hoc est? De mortuorum resurrectione dicebat, quia *sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat*: unde continuo tamquam rationem subiecit de iudicio, dicens: *Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*, nisi quia de illa resurrectione mortuorum dixerat, quae futura est in iudicio?

Et si nondum penetramus ad fontem, de rivulo bibamus.

12. *Neque enim*, ait: *Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Paulo ante putabamus aliquid facere Patrem, quod non facit Filius; quando dicebat: *Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit*: tamquam Pater faciebat, et Filius videbat. Sic erat subrepens menti nostrae intellectus carnalis, quasi Pater faceret quod Filius non faceret; Filius autem videret Patrem demonstrantem quod fieret a Patre. Ergo velut Pater faciebat quod Filius non faciebat; modo iam videmus aliquid facere Filium, quod non facit Pater. Quomodo nos versat, et mentem nostram pertractat; huc atque illuc ducit, uno carnis loco remanere non sinit, ut versando exerceat, exercendo mundet, mundando capaces reddat, capaces factos impleat! Quid de nobis faciunt verba haec? quid loquebatur? quid loquitur? Paulo ante dicebat quia demonstrat Filio Pater quidquid facit; videbam quasi Patrem facientem, Filium exspectantem: modo rursus video Filium facientem, Patrem vacantem; *Non enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Quando ergo Filius iudicaturus est, Pater vacabit et non iudicabit? Quid est hoc? quid intellegam? Domine, quid dicis? Verbum Deus es, homo sum. Dicis quia *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*? Lego alio loco te dicentem: *Ego non iudico quemquam; est qui quaerat et iudicet*: de quo dicis: *Est qui quaerat et iudicet*, nisi de Patre? Ille quaerit iniurias tuas, ille iudicat de iniuriis tuis. Quomodo hic *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*? Interrogemus et Petrum, audiamus eum loquentem in Epistola sua: *Christus pro nobis passus est, inquit, relinquens nobis exemplum, ut sequamur vestigia eius: qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore eius; qui cum malediceretur, non remaledicebat, cum iniuriam acciperet, non minabatur, sed commendabat illi qui iuste iudicat*. Quomodo verum est quia *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*? Turbamur hic, turbati desudemus, desudantes purgemur. Conemur utcumque, donante ipso, penetrare alta secreta verborum istorum. Temere fortasse facimus, quia discutere et scrutari volumus verba Dei. Et quare dicta sunt, nisi ut sciantur? quare sonuerunt, nisi ut audiantur? quare audita sunt, nisi ut intellegantur? Confortet ergo nos, et donet nobis aliquid quantum ipse dignatur; et si nondum penetramus ad fontem, de rivulo bibamus. Ecce ipse Ioannes nobis tamquam rivulus emanavit, perduxit ad nos de alto Verbum, humiliavit, et quodammodo stravit, ut non horreamus altum, sed accedamus ad humilem.

13. Omnino est quidam intellectus verus, fortis, si quo modo eum tenere possumus, quia *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Hoc enim dictum est, quia hominibus in iudicio non apparebit nisi Filius. Pater occultus erit, Filius manifestus. In quo erit Filius manifestus? In forma qua ascendit. Nam in forma Dei cum Patre occultus est, in forma servi hominibus manifestus. *Non ergo Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*, sed manifestum: in quo manifesto iudicio Filius iudicabit, quia ipse iudicandis apparebit. Evidentius nobis ostendit Scriptura quia ipse apparebit. Quadragesimo die post resurrectionem suam ascendit in coelum,

videntibus discipulis suis: et vox illis angelica: *Viri, inquit: Galilaei, quid statis aspicientes in coelum? Iste qui assumptus est a vobis in coelum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in coelum.* Quomodo eum videbant ire? In carne, quam tetigerunt, quam palpaverunt, cuius etiam cicatrices tangendo probaverunt, in illo corpore in quo cum eis intravit et exivit per quadraginta dies, manifestans se eis in veritate; non in aliqua falsitate: non phantasma, non umbra, non spiritus; sed quemadmodum ipse dixit non fallens: *Palpate, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Est quidem illud iam corpus dignum coelesti habitatione, non subiacens morti, non mutabile per aetates. Non enim sicut ad illam aetatem ab infantia creverat, sic ab aetate quae iuventus erat, vergit in senectutem: manet sicut ascendit, venturus ad eos quibus antequam veniat, verbum suum voluit praedicari. Sic ergo veniet in forma humana: hanc videbunt et impii, videbunt et ad dexteram positi, videbunt et ad sinistram separati; sicut scriptum est: *Videbunt in quem pupugerunt.* Si videbunt in quem pupugerunt, corpus ipsum videbunt, quod lancea percusserunt: lancea non percutitur Verbum: hoc ergo impii videre poterunt, quod et vulnerare potuerunt. Latentem Deum in corpore non videbunt: post iudicium videbitur ab his qui ad dexteram erunt. Hoc est ergo quod ait: *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio:* quia manifestus ad iudicium veniet Filius, in humano corpore apparens hominibus, dicens dextris: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum;* dicens sinistris: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius.*

Forma Dei filiis servabitur.

14. Ecce videbitur forma hominis a piis et impiis, a iustis et ab iniustis, a fidelibus et ab infidelibus, a gaudentibus et a plangentibus, a confisis et a confusis: ecce videbitur. Cum visa fuerit illa forma in iudicio, et fuerit peractum iudicium, ubi dictum est Patrem non iudicare quemquam, sed omne iudicium dedisse Filio, ob hoc, quia Filius apparebit in iudicio in forma quam ex nobis accepit, quid postea futurum est? Quando videbitur forma Dei, quam sitiunt omnes fideles? quando videbitur illud quod erat in principio Verbum, Deus apud Deum, per quod facta sunt omnia? quando videbitur illa forma Dei, de qua dicit Apostolus: *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo?* Magna enim illa forma ubi adhuc aequalitas Patris et Filii cognoscitur: ineffabilis, incomprehensibilis, maxime parvulis. Quando videbitur? Ecce ad dexteram sunt iusti, ad sinistram sunt iniusti; omnes pariter hominem vident, Filium hominis vident, qui punctus est vident, qui crucifixus est vident, humiliatum vident, natum ex Virgine vident, Agnum de tribu Iuda vident: Verbum Deum apud Deum quando videbunt? Ipse erit et tunc, sed forma servi apparebit. Forma servi servis demonstrabitur: forma Dei filiis servabitur. Fiant ergo servi filii; qui sunt ad dexteram, eant in aeternam haereditatem olim promissam, quam non videntes martyres crediderunt, pro cuius promissione sanguinem suum sine dubitatione fuderunt: eant illuc et videant ibi. Quando illuc ibunt? Dicat ipse Dominus: *Sic ibunt illi in ambustionem aeternam, iusti autem in vitam aeternam.*

Non fraudabo amorem tuum.

15. Ecce vitam aeternam nominavit. Numquid hoc nobis dixit, quia ibi videbimus et cognoscemus Patrem et Filium? Quid, si vivemus in aeternum, sed illum Patrem et Filium non videbimus? Audi alio loco ubi vitam aeternam nominavit, et expressit quid sit vita aeterna. Noli timere, non te fallo: non sine causa promisi dilectoribus meis dicens: *Qui habet mandata mea et servat ea, ille est qui diligit me: et qui me diligit, diligitur a Patre meo, et ego diligam eum, et ostendam meipsum illi.* Respondeamus Domino, et dicamus: Quid, Domine Deus noster, magnum? quid magnum? Nobis demonstraturus es teipsum? Quid enim, et Iudaeis te non demonstrasti? non te viderunt et qui crucifixerunt? Sed demonstrabis te in iudicio, cum stabimus ad dexteram tuam: numquid et illi qui ad sinistram stabunt non te videbunt? Quid est quod demonstrabis nobis teipsum? Nunc enim non te videmus cum loqueris? Respondet: Demonstrabo meipsum in forma Dei, videtis modo formam servi. Non te fraudabo, o homo fidelis; crede quia videbis. Amas, et non vides: amor ipse non te perducet ut videas? Ama, persevera in amando: non fraudabo, inquit, amorem tuum, qui mundavi cor tuum. Utquid enim mundavi cor tuum, nisi ut Deus a te possit videri? *Beati enim mundo corde, quia ipsi Deum videbunt.* Sed hoc, inquit servus tamquam cum Domino disputans, non expressisti cum dixisti: *Ibunt iusti in vitam aeternam:* non dixisti: *Ibunt ut videant me in forma Dei, videant Patrem cui aequalis sum.* Alibi attende quid dixit: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te unum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum.*

16. Et modo ergo post commemoratum iudicium, quod omne dedit Filio Pater non iudicans quemquam, quid futurum est? Quid sequitur? *Ut omnes honorificent Filium,*

sicut honorificant Patrem. Iudaeis honorificatur Pater, contemnitur Filius. Filius enim videbatur ut servus, Pater honorificabatur ut Deus. Apparebit et Filius aequalis Patri, *ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.* Modo ergo hoc habemus in fide. Nec dicat Iudaeus: Patrem honorifico; quid mihi est cum Filio? Respondeat illi: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem.* Mentiris omnino, Filium blasphemias, et Patri facis iniuriam. Pater enim Filium misit, tu contemnis quem misit: quomodo honorificas mittentem, qui blasphemias missum?

17. Ecce, inquit aliquis, missus est Filius; et maior est Pater, quia misit. Recede a carne. Vetus homo suggerit vetustatem, tu in novo agnosce novitatem. Novus tibi a saeculo antiquus, perpetuus, aeternus, revocet ad hoc intellectum. Minor est Filius, quia missus dictus est Filius? Missionem audio, non separationem. Sed hoc, inquit, videmus in rebus humanis, quia maior est qui mittit, quam ille qui mittitur. Sed res humanae fallunt hominem, res divinae purgant. Noli attendere ad res humanas, ubi maior videtur qui mittit, et minor qui mittitur: quamquam et ipsae res humanae dicunt contra te testimonium. Velut, verbi gratia, si quis uxorem velit petere, et per se non possit, amicum maiorem mittit qui ei petat. Et sunt multa in quibus ipse maior eligitur, qui mittatur a minore. Quid ergo iam calumniam vis facere, quia ille misit, ille missus est? Sol radium mittit, et non separat; luna splendorem mittit, et non separat; lucerna lumen fundit, et non separat: video ibi missionem, et nullam video separationem. Nam si de rebus humanis quaeris exempla, o haeretica vanitas, quamquam, sicut paulo ante dixi, et ipsae res humanae in quibusdam exemplis coarguunt et convincunt te; tamen attende quam sit aliud in rebus humanis, unde vis ducere exempla ad res divinas. Homo qui mittit, manet ipse, et pergit ille qui mittitur: numquid pergit homo cum eo quem mittit? Pater autem qui misit Filium, non recessit a Filio. Ipsum Dominum audi dicentem: *Ecce veniet hora, ut unusquisque discedat ad sua, et me solum relinquatis: sed non solus sum, quia Pater mecum est.* Quomodo eum misit cum quo venit? quomodo eum misit a quo non recessit? Alio loco dixit: *Pater autem in me manens facit opera sua.* Ecce in illo est, ecce operatur. Non recessit a misso mittens, quia missus et mittens unum sunt.

omelia non utilizzata

TRACTATUS XXII

Qui audit verba et credit, transiit a morte ad vitam (Io 5, 24-30).

Ambulare vis? *ego sum via.* Falli non vis? *ego sum veritas.* Mori non vis? *ego sum vita.* Hoc dicit tibi Salvator tuus: Non est quo eas, nisi ad me; non est qua eas, nisi per me. Surgunt homines qui mortui erant, transeunt ad vitam, ad vocem Filii Dei vivunt, de illo, perseverantes in fide ipsius.

1. Nudiustertiani et hesterni diei sermones redditos vobis sequitur hodierna evangelica lectio, quam ex ordine pertractemus, non pro eius dignitate, sed pro viribus nostris: quia et vos non pro inundantis fontis largitate, sed pro vestro modulo capitis. Et nos non tantum dicimus in aures vestras, quantum ipse fons manat; sed quantum capere possumus, quod in vestros sensus traiciamus, abundantius operante ipso in cordibus vestris, quam nobis in auribus vestris. Res enim magna tractatur, et non a magnis, imo multum parvis: spem tamen et fiduciam dat nobis, qui magnus propter nos factus est parvus. Si enim ab illo non exhortaremur, nec invitaremur ad eum intellegendum, sed desereret nos tamquam contemptibiles; quia capere non possumus divinitatem ipsius, si non caperet ipse mortalitatem nostram, et perveniret ad nos ut loqueretur nobis Evangelium; si quod in nobis abiectum et minimum est, nolisset communicare nobiscum; putaremus eum noluisse nobis dare magnum suum, qui suscepit parvum nostrum. Haec dixi, ne quis vel nos reprehendat ista tractantes, quasi multum audaces; vel de se desperet quod possit capere dono Dei, quod illi dignatus est loqui Filius Dei. Ergo quod loqui nobis dignatus est, debemus credere, quia voluit ut intellegamus. Sed si non possumus, praestat intellectum rogatus, qui verbum praestitit non rogatus.

Gradus pietatis est fides, fidei fructus intellectus.

2. Ecce quae verborum ista secreta sint, attendite. *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam.* Ad vitam certe aeternam omnes tendimus; et ait: *Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam.* Numquid ergo audire nos voluit verbum suum, et intellegere noluit? Quandoquidem si in audiendo et credendo vita aeterna est, multo magis in intellegendo. Sed gradus pietatis est fides, fidei fructus intellectus, ut perveniamus ad vitam aeternam, ubi non nobis legatur Evangelium; sed ille qui nobis modo Evangelium dispensavit, remotis omnibus lectionis paginis, et voce lectoris et tractatoris, appareat omnibus suis purgato corde assistentibus, et in corpore immortalis

iam nunquam morituris, mundans eos, et illuminans viventes, et videntes quod *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum*. Nunc ergo qui sumus attendamus, et quem audiamus cogitemus. Deus est Christus, et cum hominibus loquitur: capi se vult, faciat capaces; videri se vult, aperiat oculos. Non tamen sine causa loquitur nobis, nisi quia verum est quod promittit nobis.

3. *Verba mea*, inquit, *qui audit, et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non veniet, sed transit a morte ad vitam*. Ubi, quando venimus de morte ad vitam, ut non in iudicium veniamus? In hac vita transitur a morte ad vitam; in hac vita quae nondum est vita, hinc transitur a morte ad vitam. Quis est ille transitus? *Qui audit verba mea*, dixit, *et credit ei qui misit me*. Servans ista credis, et transis. Et est qui stando transit? Plane est: stat enim corpore, transit mente. Ubi erat, unde transiret, et quo transit? Transit a morte ad vitam. Vide unum hominem stantem, in quo agatur totum hoc quod dicitur. Stat, audit; forte non credebat, audiendo credit: paulo ante non credebat, modo credit; quasi de regione infidelitatis ad regionem fidei transitum fecit, moto corde, non moto corpore, moto in melius: quia iterum qui deserunt fidem, moventur in deterius. Ecce in hac vita, quae, sicut dixi, nondum est vita, transitur a morte ad vitam, ut in iudicium non veniatur. Quare autem dixi quia nondum est vita? Si vita esset ista, non diceret Dominus cuidam: *Si vis venire ad vitam, serva mandata*. Non enim ait illi: Si vis venire ad vitam aeternam; non addidit aeternam, sed tantum dixit, *vitam*. Ergo ista nec vita nominanda est, quia non est vera vita. Quae est vera vita, nisi quae est aeterna vita? Audi Apostolum dicentem ad Timotheum: *Praecepte divitibus huius saeculi, non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum; sed in Deo vivo, qui praestat nobis omnia abundanter ad fruendum: bene faciant, divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communicent*. Utquid hoc? Audi quod sequitur: *Thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam*. Si debent sibi thesaurizare fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam; profecto ista in qua erant, falsa vita est. Nam utquid velis apprehendere veram, si iam tenes veram? Apprehendenda est vera? migrandum est a falsa. Et qua migrandum? quo? Audi, crede; et transitum facis a morte ad vitam, et in iudicium non venis.

4. Quid est hoc: Et in iudicium non venis? Et quis melior erit Paulo apostolo, qui ait: *Oportet nos exhiberi omnes ante tribunal Christi, ut illic recipiat unusquisque quae per corpus gessit, sive bonum sive malum*? Paulus dicit: *Oportet nos exhiberi omnes ante tribunal Christi*; et tu tibi audes promittere quia in iudicium non venies: Absit, inquis, ut ego mihi hoc promittere audeam: sed credo promittenti. Salvator loquitur, Veritas pollicetur, ipse dixit mihi: *Qui audit verba mea, et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam, et transitum facit de morte in vitam, et in iudicium non veniet*. Ego ergo audivi verba Domini mei, credidi; iam infidelis cum essem, factus sum fidelis: sicut me monuit, transii a morte ad vitam, ad iudicium non venio; non praesumptione mea, sed ipsius promissione. Paulus autem contra Christum loquitur, servus contra Dominum, discipulus contra magistrum, homo contra Deum, ut cum Dominus dicat quia *qui audit et credit, transit a morte ad vitam, et in iudicium non veniet*, dicat Apostolus: *Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi*? Aut si ad iudicium non venit qui ad tribunal exhibetur, nescio quomodo intellegam.

Iudicium discretionis et iudicium condemnationis.

5. Revelat ergo Dominus Deus noster, et per Scripturas suas admonet nos quomodo intellegatur, quando dicitur iudicium. Hortor ergo ut attendatis. Aliquando iudicium poena dicitur: aliquando iudicium discriminatio dicitur. Secundum illum modum quo dicitur iudicium discriminatio, *oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi, ut illic recipiat homo quae per corpus gessit, sive bonum sive malum*: ipsa est enim discriminatio, ut bonis bona, malis mala distribuantur. Nam si iudicium semper in malo acciperetur, non diceret Psalmus: *Iudica me, Deus*. Audit forte aliquis dicentem: *Iudica me, Deus*, et miratur. Solet enim homo dicere: Ignoscat mihi Deus; Parce mihi, Deus: quis est qui dicat: *Iudica me, Deus*? Et aliquando in psalmo versus ipse in diapsalmate ponitur, qui praebeatur a lectore, et respondeatur a populo. Non forte alicui cor percutitur, et timet cantare Deo et dicere: *Iudica me, Deus*? Et tamen cantat populus credens, nec putat se male optare quod didicit a divina lectione: et si parum intellegit, credit aliquid boni esse quod cantat. Et tamen et ipse Psalmus non dimisit hominem sine intellectu. Secutus enim, verbis posterioribus ostendit quale iudicium diceret; quia non est damnationis, sed discretionis. Ait enim: *Iudica me, Deus*. Quid est: *Iudica me, Deus*? *Et discerne causam meam a gente non sancta*. Ergo secundum hoc iudicium discretionis, *oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi*. Secundum iudicium autem damnationis: *Qui audit verba mea, inquit, et credit ei qui misit me, habet vitam*

aeternam, et in iudicium non veniet, sed transitum facit a morte ad vitam. Quid est, *in iudicium non veniet?* In damnationem non veniet. Probemus de Scripturis quia dictum est iudicium ubi poena intellegitur: quamquam et in hac ipsa lectione paulo post audietis ipsum verbum iudicii non positum nisi pro damnatione et poena. Tamen Apostolus dicit quodam loco, scribens ad eos qui Corpus quod fideles nostis, male tractabant; et propter quod male tractabant, corripiebantur flagello Domini: ait enim illis: *Propterea multi in vobis infirmi et aegroti dormiunt sufficienter.* Multi enim propterea etiam moriebantur. Et secutus est: *Si enim nos ipsos iudicaremus, a Domino non iudicaremur:* hoc est, si nos ipsos corripere, a Domino non corripemur. *Cum iudicamur autem, a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur.* Sunt ergo secundum poenam qui iudicantur hic, ut parcatur illis ibi; sunt quibus parcitur hic, ut abundantius torqueantur ibi: sunt autem quibus distribuuntur ipsae poenae sine flagello poenae, si flagello Dei correcti non fuerint; ut cum hic contempserint patrem verberantem, ibi sentiant iudicem punientem. Ergo est iudicium quo missurus est Deus, id est Filius Dei, in fine diabolum et angelos eius, et omnes infideles et impios cum eo: ad hoc iudicium non veniet, qui modo credens transitum facit a morte ad vitam.

6. Etenim ne putares credendo te non moriturum secundum carnem, et accipiendo carnaliter diceris tibi, Dominus meus mihi dixit: *Qui audit verba mea, et credit ei qui misit me, transiit a morte ad vitam;* ergo ego credidi, non sum moriturus: scias te mortem quam debes supplicio Adam, persoluturum: accepit enim ille, in quo tunc omnes fuimus: *Morte morieris;* nec potest evacuari divina sententia. Sed cum persolveris mortem veteris hominis, suscipieris in vitam aeternam novi hominis, et transitum facies a morte ad vitam. Modo interim fac transitum vitae. Quae est vita tua? Fides: *Iustus ex fide vivit.* Infideles quid? Mortui sunt. Inter tales mortuos erat ille corpore, de quo dicit Dominus: *Dimitte mortuos, sepeliant mortuos suos.* Ergo et in hac vita sunt mortui, sunt vivi, et quasi omnes vivunt. Qui sunt mortui? Qui non crediderunt. Qui sunt vivi? Qui crediderunt. Quid dicitur mortuis ab Apostolo? *Surge, qui dormis.* Sed somnum, inquit, dixit, non mortem. Audi sequentia: *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis.* Et quasi diceret: Quo ibo? *Et illuminabit te Christus.* Iam cum te credentem illuminaverit Christus, transitum facis a morte ad vitam: mane in eo quo transisti, et non venies ad iudicium.

7. Exponit illud iam ipse, et sequitur: *Amen, amen dico vobis.* Ne forte quia dixit, *transiit a morte ad vitam,* intellegamus hoc in futura resurrectione, ostendere volens quomodo transit qui credit; et hoc esse transire de morte ad vitam, transire ab infidelitate ad fidem, ab iniustitia ad iustitiam, a superbia ad humilitatem, ab odio ad caritatem: nunc ait: *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est.* Quid evidentius? Iam certe aperuit quod dicebat, quia modo fit quo nos Christus hortatur. *Venit hora.* Quae hora? *Et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent.* Iam de his mortuis locuti sumus. Quid putamus, fratres mei? in ista turba quae me audit, nulline sunt mortui? Qui enim credunt et secundum veram fidem agunt, vivunt et mortui non sunt: qui autem vel non credunt, vel sicut daemones credunt, tremantes et male viventes, Filium Dei confitentes et caritatem non habentes, mortui potius deputandi sunt. Et tamen agitur adhuc hora ista. Non enim hora de qua locutus est Dominus, una erit hora de duodecim horis unius diei. Ex quo locutus est usque ad hoc tempus, et usque ad finem saeculi, ipsa una hora agitur, de qua dicit in Epistola sua Ioannes: *Filioli, novissima hora est.* Ergo nunc est. Qui vivit, vivat: qui mortuus erat, vivat; audiat vocem Filii Dei qui mortuus iacebat, surgat, et vivat. Clamavit Dominus ad sepulcrum Lazari, et quatrduanus mortuus resurrexit. Qui putebat, in auras processit; sepultus erat, lapis superpositus erat, vox Salvatoris irrupit duritiam lapidis: et cor tuum ita durum est, ut nondum illa vox divina te rumpat! Surge in corde tuo, procede de sepulcro tuo. Etenim mortuus in corde tuo tamquam in sepulcro iacebas, et tamquam saxo malae consuetudinis gravabaris. Surge, et procede. Quid est: Surge, et procede? Crede, et confitere. Qui enim credidit, surrexit; qui confitetur, processit. Quare processisse diximus confitentem? Quia antequam confiteretur, occultus erat; cum autem confitetur, procedit de tenebris ad lucem. Et cum confessus fuerit, quid dicitur ministris? Quod dictum est ad funus Lazari: *Solvite illum, et sinite abire.* Quomodo? Dictum est ministris Apostolis, *quae solveritis in terra, soluta erunt et in coelo.*

8. *Venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent.* Unde vivent? De vita. De qua vita? De Christo. Unde probamus quia de vita Christo? *Ego sum,* inquit, *via, veritas et vita.* Ambulare vis? *ego sum via.* Falli non vis? *ego sum veritas.* Mori non vis? *ego sum vita.* Hoc dicit tibi Salvator tuus: Non est quo eas, nisi ad me; non est qua eas, nisi per me. Nunc ergo ista hora agitur, hoc et agitur

plane, et omnino non cessatur. Surgunt homines qui mortui erant, transeunt ad vitam, ad vocem Filii Dei vivunt, de illo, perseverantes in fide ipsius. Habet enim Filius vitam, unde vivant credentes habet.

9. Et quomodo habet? Sicut habet Pater. Audi ipsum dicentem: *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.* Fratres, ut potero dicam. Haec sunt enim illa verba quae parvum intellectum perturbant. Quare addidit, *in semetipso?* Sufficeret ut diceret: *Sicut enim Pater habet vitam, sic dedit et Filio habere vitam.* Addidit, *in semetipso:* habet enim in semetipso Pater vitam, habet et Filius in semetipso. Aliquid intellegere nos voluit, in eo quod ait, *in semetipso.* Et hic secretum in verbo hoc clausum est: pulsetur, ut aperiatur. O Domine, quid est quod dixisti? *In semetipso,* quare addidisti? Etenim Paulus apostolus quem vivere fecisti, non habebat vitam? Habebat, inquit. Quantum homines mortui ut reviviscant, et ad verbum tuum credendo transeant: cum transierint, non in te habebunt vitam? Habebunt; nam et ego paulo ante dixi: *Qui audit verba mea, et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam.* Ergo illi qui in te credunt, habent vitam: et non dixisti, in semetipsis. Cum autem de Patre loquereris: *Sicut Pater habet vitam in semetipso:* rursus, cum de te loquereris, dixisti, *sic et Filio dedit habere vitam in semetipso.* Sicut habet, sic dedit habere. Ubi habet? *In semetipso.* Ubi dedit habere? *In semetipso.* Paulus ubi habet? Non in semetipso, sed in Christo. Tu fidelis ubi habes? Non in temetipso, sed in Christo. Videamus si hoc dicit Apostolus: *Vivo autem iam non ego, vivit vero in me Christus.* Vita nostra tamquam nostra, id est, de voluntate propria nostra, non erit nisi mala, peccatrix, iniqua: vita vero bona de Deo in nobis est, non a nobis; a Deo nobis datur, non a nobis. Christus autem in semetipso habet vitam sicut Pater, quia Verbum Dei. Non modo male vivit, et modo bene vivit: homo autem, modo male, modo bene. Qui male vivebat, in vita sua erat: qui bene vivit, ad vitam Christi transiit. Particeps factus vitae, non eras quod accepisti, et eras qui acciperes: Filius autem Dei non quasi primo fuit sine vita, et accepit vitam. Si enim sic illam acciperet, non eam haberet in semetipso. Quid est enim, *in semetipso?* Ut ipsa vita ipse esset.

Christus lux inexstinguibilis.

10. Adhuc aliud planius fortasse dicam. Lucernam quisque accendit: exempli gratia, lucerna illa quantum pertinet ad flammulam quae ibi lucet, ignis ille habet lucem in semetipso; oculi autem tui qui lucerna absente iacebant et nihil videbant, iam et ipsi habent lucem, sed non in semetipsis. Proinde si se a lucerna averterint, tenebrantur; si se converterint, illuminantur. At vero ille ignis quamdiu est, lucet: si volueris illi lucem tollere, simul et ipsum exstinguis; nam sine luce non potest remanere. Sed lux Christus inexstinguibilis et coaeternus Patri, semper candens, semper lucens, semper fervens: nam si non ferveret, numquid diceretur in Psalmo: *Nec est qui se abscondat a calore eius?* Tu autem in peccato tuo frigidus eras, converteris ut fervescas: si recesseris, frigescis. In peccato tuo tenebrosus eras, converteris ut illumineris: si averteris te, obscuraberis. Proinde quia in te tenebrae eras, cum illuminaberis, non eris lumen, quamvis sis in lumine. Ait enim Apostolus: *Fuistis aliquando tenebrae; nunc autem lux in Domino.* Cum dixisset, *nunc autem lux:* addidit, *in Domino.* In te ergo tenebrae, lux in Domino. Lux quare? Quia participatione lucis illius lux es. Si autem a luce qua illuminaris recesseris, ad tenebras tuas redis. Non sic Christus, non sic Verbum Dei. Sed quomodo? *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso:* ut non participatione vivat, sed incommutabiliter vivat; et omnino ipse vita sit. *Sic dedit et Filio habere vitam.* Sicut habet, sic dedit. Quid interest? Quia ille dedit, iste accepit. Numquid iam erat quando accepit? Numquid intellegimus Christum aliquando fuisse sine luce, cum ipse sit Sapientia Patris, de qua dictum est: *Candor est lucis aeternae?* Ergo quod dicitur, *dedit Filio,* tale est ac si diceretur, genuit filium: generando enim dedit. Quomodo dedit ut esset, sic dedit ut vita esset, et sic dedit ut in semetipso vita esset. Quid est, in semetipso vita esset? Non aliunde vita indigeret, sed ipse esset plenitudo vitae, unde credentes alii viverent dum viverent. *Dedit ergo illi habere vitam in semetipso:* dedit tamquam cui? Tamquam Verbo suo, tamquam ei qui *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.*

11. Deinde quia homo factus, quid illi dedit? *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quoniam filius hominis est.* Secundum quod Filius Dei est, *sicut habet Pater vitam in semetipso, sic et dedit Filio vitam habere in semetipso:* secundum autem quod filius hominis est, *potestatem dedit ei iudicium faciendi.* Hoc est quod hesterno die exposui Caritati vestrae, quia in iudicio homo videbitur, Deus autem non videbitur: sed post iudicium videbitur Deus ab his qui vicerint in iudicio; ab impiis autem non videbitur Deus. Quia ergo homo videbitur in iudicio forma illa, qua sic veniet sicut ascendit, ideo supra dixerat: *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio.* Hoc etiam

in isto loco repetit, cum dicit: *Et potestatem dedit ei iudicium faciendi, quoniam filius hominis est*. Tamquam diceret tu: *Potestatem dedit ei iudicium faciendi*, quare? Quando non habuit istam potestatem iudicium faciendi? Quando *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, quando *omnia per ipsum facta sunt*, numquid non habebat potestatem iudicium faciendi? Sed secundum hoc dico: *Potestatem dedit ei iudicium faciendi, quia filius hominis est*: secundum hoc accepit potestatem iudicandi, *quia filius hominis est*. Nam secundum quod Dei Filius est, semper habuit hanc potestatem. Accepit qui crucifixus est. Qui fuit in morte, est in vita: Verbum Dei nunquam in morte, semper in vita.

Si credidisti, totum crede.

12. Iam ergo de resurrectione forte aliquis nostrum dicebat: Ecce resurreximus; qui audit Christum, qui credit, et transit de morte ad vitam et in iudicium non veniet; venit hora, et nunc est, ut qui audit vocem Filii Dei, vivat; mortuus erat, audivit, ecce resurgit: quid est quod dicitur postea resurrectio futura? Parce tibi, noli praecipitare sententiam, ne pergas post illam. Est quidem ista resurrectio quae fit nunc: mortui erant infideles, mortui erant iniqui; vivunt iusti, transeunt a morte infidelitatis ad vitam fidei: sed noli inde credere nullam futuram postea resurrectionem corporis, crede futuram et resurrectionem corporis. Audi enim quid sequatur post commendatam resurrectionem istam quae fit per fidem, ne quis putaret istam solam esse, et incidere in illam desperationem et errorem hominum, qui pervertebant aliorum sensus, *dicentes resurrectionem iam factam esse*, de quibus dicit Apostolus: *Et fidem quorundam pervertunt*. Credo enim quia talia verba illis dicebant: Ecce Dominus ubi ait: *Et qui credit in me, transiit a morte ad vitam*; iam facta est resurrectio in hominibus fidelibus qui fuerant infideles: quomodo altera dicitur resurrectio? Gratias Domino Deo nostro; fulcit nutantes, dirigit haesitantes, confirmat dubitantes. Audi quid sequitur, quia non habes unde tibi facias caliginem mortis. Si credidisti, totum crede. Quid totum, inquis, credo? Audi quid dicit: *Nolite mirari hoc*, quia dedit potestatem Filio faciendi iudicii. In fine dico, ait. Quomodo in fine? *Nolite mirari hoc; quia venit hora*. Hic non dixit, *et nunc est*. In illa resurrectione fidei quid dixit? *Venit hora, et nunc est*. In ista resurrectione quam commendat futuram corporum mortuorum: *Venit hora*, dixit; non dixit, *nunc est*; quia in fine saeculi ventura est.

13. Et unde, inquis, mihi probas quia de ipsa resurrectione dixit? Si patienter audias, tu ipse tibi modo probabis. Sequamur ergo: *Nolite mirari hoc; quia venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt*. Quid evidentius ista resurrectione? Iam dudum non dixerat, *qui in monumentis sunt*; sed, *mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent*. Non dixit, alii vivent, alii damnabuntur; quia omnes qui credunt vivent. De monumentis autem quid dicit? *Omnes qui sunt in monumentis, audient vocem eius, et procedent*. Non dixit, *audient et vivent*. Si enim male vixerunt et iacebant in monumentis, ad mortem surgent, non ad vitam. Ergo videamus qui procedent. Licet paulo ante mortui audiendo et credendo vivebant, non ibi facta est discretio; non dictum est: *Audient mortui vocem Filii Dei, et cum audierint, alii vivent, alii damnabuntur*; sed: *Omnes qui audierint, vivent*: quia qui credunt vivent, qui habent caritatem vivent, et nemo morietur. De monumentis autem, *audient vocem, et procedent qui bene fecerunt, ad resurrectionem vitae; qui male fecerunt, ad resurrectionem iudicii*. Hoc est iudicium, poena illa de qua paulo ante dixerat: *Qui credit in me, transiit a morte ad vitam, et in iudicium non veniet*.

In uno Verbo Deus continet omnia.

14. *Non possum ego a meipso facere quidquam: sicut audio iudico, et iudicium meum iustum est*. Si sicut audis iudicas, a quo audis? Si a Patre, certe *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Quando tu quodammodo praeco Patris, quod audis, hoc dicis? Quod audio hoc dico, quia quod est Pater, hoc sum: dicere enim meum esse est; quia Verbum Patris sum. Hoc enim tibi dicit Christus. in corde tuo. Quid est: *Sicut audio, ita iudico*, nisi: Sicut sum? Quomodo enim audit Christus? Fratres, quaeramus, rogo vos. Audit Christus a Patre? Quomodo illi dicit Pater? Utique si dicit illi, verba ad illum facit: omnis enim qui aliquid alicui dicit, verbo dicit. Quomodo Pater Filio dicit, quando Filius Verbum Patris est? Quidquid nobis Pater dicit: Verbo suo dicit: Verbum Patris Filius est, ipsi Verbo quo alio verbo dicit? Unus est Deus, unum Verbum habet, in uno Verbo omnia continet. Quid est ergo: *Sicut audio, ita iudico*? Sicut de Patre sum, ita iudico. Ergo *iudicium meum iustum est*. Nam si nihil facis ex te, o Domine Iesu, quomodo sentiunt carnales; si nihil facis ex te, quomodo paulo ante dixisti: *Sic et Filius quos vult vivificat*? Modo dicis: Ex me facio nihil. Sed quid commendat Filius, nisi quia de Patre est? Qui est de Patre, non est de se. Si de se Filius esset, non esset Filius: de Patre est. Pater ut sit non est de Filio, Filius

Et scio quia testimonium ejus verum est (Joan. XIV)⁷⁴. Omne verum a veritate verum est. Deus enim veritas est; et quidquid verum est a Deo verum est. Atque id testimonium dixit quid sit.

Et scio quia testimonium ejus verum est (Joan. XIV)⁷⁴. Omne verum a veritate verum est. Deus enim veritas est; et quidquid verum est a Deo verum est. Atque id testimonium dixit quid sit.

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

Opera, inquit, quae ego facio, testimonium perhibent de me (deinde adjunxit): Et testimonium perhibet de me, qui misit me Pater.⁷⁵ Ipsa quoque opera quae fecit, a Patre se accepisse dicit. Testimonium ergo perhibent opera; testimonium perhibet Pater

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

ut sit de Patre est. Aequalis Patri; sed tamen iste de illo, non ille de isto.

⁷⁴ Ritengo si tratti in realtà di Gv 5, 32 Vulg.: “Et scio quia verum est testimonium, quod perhibet de me.”

⁷⁵ Gv 5, 36-37 Vulg. “Opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea: ipsa opera, quæ ego facio, testimonium perhibent de me, quia Pater misit me: et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me:”. In italiano adegua il testo al riassunto fattone.

⁷⁶ Sal 131, 17-18. Anche ciò che segue, sino al punto, è citazione del salmo; pertanto in italiano lo evidenzio col corsivo e spostato il riferimento. NCEI traduce: “preparerò una lampada per il mio consacrato. Rivestirò di vergogna i suoi nemici, mentre su di lui fiorirà la sua corona.”, seguendo VulgN: “parabo lucernam christo meo. Inimicos eius induam confusione, super ipsum autem effloreat diadema eius.”; in italiano adegua la traduzione a Vulg., e mantengo ance “Cristo” in quanto scritto con la maiuscola.

⁷⁷ “Famulus” è parola la cui traduzione mi intriga e problematizza sempre. Non tanto quando, come in questo caso, è al singolare e posto come attributo di un nome proprio. Dire di Mosè che è “servo di Dio” è quasi un luogo comune. Ma, soprattutto quando usato al plurale per qualificare un gruppo di persone, tradurre con “servi” è davvero troppo poco. “Famulus / famuli” è la gente di famiglia, certo: servi – non liberi – nella società romana, ma gente di casa, assai sovente trattata con familiarità. Allora, come non ricordare che l’italiano contemplerebbe un nobile discendente del vocabolo latino: “famiglio / famigli”? ora è assolutamente desueto, ma perché non ringiovanirlo servendosi per dire di “servi di Dio”? Mi sa che mi lascerò tentare, almeno qualche volta.

⁷⁸ Gv 5, 39-40 Vulg.: “Scrutamini Scripturas, quis vos putatis in ipsis vitam aeternam habere: et illae sunt, quae testimonium perhibent de me: et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.”; Sabatier in nota attesta solo Agostino per la variante del testo. In taliano viene adeguata la traduzione.

¹⁰³ Questo breve passo è ripreso da Beda in questa stessa sezione del commento più oltre in corrispondenza della fine del §3 di questo stesso trattato 23; evidenziato pari colore.

testimonium, et intelligite quae sit vita aeterna. Et quia propter Moysen videbantur repudiare Christum, tanquam adversarium institutis et praeceptis quae Moyses tradidit, rursus eosdem ipse convincit tanquam de alia lucerna.

Omnes enim homines lucernae, quia et incendi possunt, et exstingui. Et lucernae quidem cum sapiunt, lucent, et spiritu fervent. Nam si ardebant, et exstinctae sunt, jam et putent. Permanserunt enim servi Dei lucernae bonae ex oleo misericordiae illius, non ex viribus suis. Gratia quippe Dei gratuita,

illa oleum lucernarum est. *Plus enim illis omnibus laboravi*, ait quaedam lucerna;

et ne viribus suis ardere videretur, adjunxit: *Non autem ego*,

sed gratia Dei mecum (I Cor. XV)⁷⁹. Omnis ergo propheta ante Domini adventum lucerna est, de quo dicit Petrus apostolus: *Habemus certiore[m] propheticum sermonem, cui benefacitis, intendentes quemadmodum lucernae lucenti in obscuro loco, donec dies luceat, e lucifer oriatur in cordibus vestris* (II Petr. I)⁸⁰.

Lucernae itaque prophetae, et omnis prophetia una magna lucerna.

Quid apostoli? non lucernae etiam ipsi? Lucernae plane. Solus enim ille non lucerna. Non enim accenditur et exstinguitur,

sed est *lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. I)⁸¹. De Joanne dicitur: *Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine* (Ibid.)⁸².

De Christo autem:

Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Quid est quod de apostolis ipsa Veritas ait,

Vos estis lux mundi (Matth. XV)⁸³?

Et de Joanne Evangelista: *Non erat ille lumen* (Joan. V)⁸⁴?

Nec Joannes per se erat lucerna, nec apostoli per se lumen; sed a lumine Christo ille lucerna, et illi illuminati, qui est Sol verus oriens in cordibus credentium.

*Ego autem habeo testimonium majus Joanne. Opera enim quae dedit mihi Pater, ipsa opera quae ego facio, testimonium perhibent de me, quia Pater me misit; et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me.*⁸⁵ Superius dixit:

*Testimonium non accipio ab homine.*⁸⁶ Hic causam reddit cur ab homine testimonium non accepisset, quia habet testimonium Patris, et operum testimonia,

*sed habet majus quam sunt hominum.*⁸⁷

Ergo haec missio incarnatio est Christi, redemptio est nostra. Redemptio vero nostra est in ipsa veritate, qui ait: *Ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant* (Joan. X). Subjunxit vero huic testimonio Patris, de ipso Patre, quod Judaei, vel magis omnes infideles, excaecatis mentibus, veritatem divinitatis non possunt accipere, dicens:

*Neque enim vocem ejus audistis unquam, neque speciem ejus vidistis, et verbum ejus non habetis in vobis manens.*⁸⁸ Dicit Apostolus: *Non enim auditores legis justificati sunt, sed factores verbi Dei* (Rom. II)⁸⁹.

testimonianza, e comprendete quale sia la vita eterna. E poiché, a causa di Mosè sembravano ripudiare Cristo, come avversario delle istituzioni e dei precetti che Mosè aveva tramandato, di nuovo egli li convince, quasi fosse un'altra lucerna¹⁰².

Infatti tutti gli uomini sono lucerne, perché si possono accendere e spegnere. E certo le lucerne, quando fanno, rilucono e sono fervide di spirito. Infatti, se ardevano, e sono spente, ormai mandano cattivo odore. I servi di Dio si conservarono buone lucerne per l'olio della sua misericordia, non per le loro forze. La grazia di Dio infatti è gratuita, essa è l'olio delle lucerne. *Anzi, ho faticato più di tutti loro*, affermò una certa lucerna; e affinché non si credesse che egli ardeva di forze proprie, aggiunse: *non io però, ma la grazia di Dio che è con me* (I Cor 15, 10). Ogni profeta prima dell'avvento del Signore è lucerna; in merito l'apostolo Pietro dice: *Abbiamo anche, solidissima, la parola dei profeti, alla quale fate bene a volgere l'attenzione come a lampada che brilla in un luogo oscuro, finché non spunti il giorno e non sorga nei vostri cuori la stella del mattino*. (2Pt 1, 19). Lucerne sono pertanto i profeti, e tutte le profezie una sola grande lucerna. Cosa gli apostoli? non lucerne pure loro? Lucerne, certo. Solo lui, infatti, non è lucerna. Infatti non si accende né si spegne,

ma è *la luce vera, quella che illumina ogni uomo che viene in questo mondo* (Gv 1, 9). Di Giovanni è detto: *Non era lui la luce, ma doveva dare testimonianza alla luce* (ibid. 1, 8).

Di Cristo invece:

Era la vera luce, quella che illumina ogni uomo che viene in questo mondo.

Come mai la Verità stessa dice degli apostoli,

Voi siete la luce del mondo (Mt 5, 14)?

E di Giovanni Evangelista: *Non era lui la luce?*

Né Giovanni era da sé lampada, né gli apostoli da sé luce; ma da Cristo luce quello lampada, e quelli illuminati, lui che è il Sole vero che sorge nel cuore dei credenti.

Io però ho una testimonianza superiore a quella di Giovanni: le opere che il Padre mi ha dato [...], quelle stesse opere che io sto facendo, testimoniano di me che il Padre mi ha mandato. E anche il Padre, che mi ha mandato, dà testimonianza di me. Più sopra aveva detto: *Io non ricevo testimonianza da un uomo.* Qui rende ragione perché non abbia ricevuto testimonianza da un uomo: perché ha la testimonianza del Padre, e le testimonianze delle opere, ma ne ha una maggiore di quanto lo siano [quelle] degli uomini.

Essa è dunque la missione di Cristo: l'incarnazione, la redenzione nostra. La nostra redenzione, invero, è nella verità stessa, che dice: *io sono venuto perché abbiano la vita* (Gv 10, 10). Soggiunse invero a questa testimonianza del Padre, a proposito dello stesso Padre, che i Giudei, o meglio tutti gli infedeli, dalle menti accecate, non possono accogliere la verità della divinità, dicendo:

Ma voi non avete mai ascoltato la sua voce né avete mai visto il suo volto, e la sua parola non rimane in voi. Dice l'Apostolo: *Infatti, non quelli che ascoltano la Legge sono giustificati [...], ma quelli che mettono in pratica la parola di Dio* (Rm 2, 13).

testimonium; et intellegite quae sit vita aeterna. Et quia propter Moysen volebant repudiare Christum, tanquam adversarium institutis praeceptisque Moysi; rursus eosdem ipse convincit tanquam de alia lucerna.

3. Omnes enim homines lucernae, quia et accendi possunt et exstingui. Et lucernae quidem cum sapiunt, lucent, et spiritu fervent: nam et si ardebant et exstinctae sunt, etiam putent. Permanserunt enim servi Dei lucernae bonae ex oleo misericordiae illius, non ex viribus suis. Gratia quippe Dei gratuita,

illa oleum lucernarum est. *Plus enim illis omnibus laboravi*, ait quaedam lucerna;

et ne viribus suis ardere videretur, adiunxit: *Non ego autem*,

sed gratia Dei mecum. Omnis ergo prophetia ante Domini adventum, lucerna est:

de qua dicit Petrus apostolus: *Habemus certiore[m] propheticum sermonem,*

cui bene facitis intendentes, quemadmodum lucernae lucenti in obscuro loco,

donec dies luceat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.

Lucernae itaque Prophetae, et omnis prophetia una magna lucerna.

Quid Apostoli? non lucernae etiam ipsi? Plane lucernae. Solus enim ille non lucerna. Non enim accenditur et exstinguitur:

quia *sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso*.

Lucernae ergo et Apostoli; et gratias agunt, quia et accensi sunt lumine Veritatis, et fervent Spiritu caritatis, et suppetit illis oleum gratiae Dei. Si non essent lucernae, non diceret illis Dominus:

Vos estis lumen mundi.

Nam posteaquam dixit: *Vos estis lumen mundi*, ostendit ne tale lumen se putarent, quale dictum est:

Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Tunc autem hoc de Domino dictum est, cum a Ioanne distingueretur.

De Ioanne quippe Baptista dictum erat: *Non erat ille lumen,*

sed ut testimonium perhiberet de lumine.

Et ne diceres: Quomodo lumen non erat, de quo Christus dicit, quia *lucerna erat?* In comparatione alterius luminis non erat lumen. *Erat enim verum lumen, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Ergo cum et discipulis diceret: *Vos estis lumen mundi*, ne sibi aliquid tributum putarent, quod de solo Christo intellegendum esset, et ita lucernae vento superbiae exstinguerentur; cum dixisset: *Vos estis lumen mundi*, continuo subiunxit: *Non potest civitas abscondi supra montem constituta, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt*. Sed quid, si Apostolos non dixit lucernam, sed accensores lucernae quam ponerent super candelabrum? Audi quia ipsos dixit lucernam. *Sic luceat, inquit, lumen vestrum coram hominibus, ut videntes bona opera vestra glorificent, non vos, sed Patrem vestrum qui in coelis est*.

⁷⁹ 1Cor 15, 10 Vulg.: “abundantius illis omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei mecum.”; Sabatier in nota: “Iren. L. 4. c. 24. p. 260. c. *plus eis omnibus laboravi*. Auctor l. de singul. cleric. p. 530. c. *plus ab illis omnibus laboravi*. Hieron. in Eccles. to. 2. col. 767. c. *plus omnibus illis laboravi* [...] [+ Agostino] Ambrosiaster in 1 Cor. [...] *sed plus illis omnibus laboravi*: [...] Sedulius Hibern. in eund. loc. *vacua non fuit, sed plus illis omnibus laboravi*. Auctor l. de promiss. p. 1- c. 31. col. 113. c. *plus omnibus illis laboravi*.”

⁸⁰ 2Pt 1, 19 Vulg.: “Et habemus firmiorem propheticum sermonem: cui bene facitis attendentes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco donec dies elucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.”; VL: “Habemus certiore[m] propheticum sermonem: cui benefacitis atdententessicut lucernae lucenti in obscuro loco, donec dies luceat, et lucifer oriatur in cordibus vestris.”.

⁸¹ Gv 1, 9. NCEI traduce: “Veniva nel mondo la luce vera, quella che illumina ogni uomo.”, secondo VulgN: “Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem, veniens in mundum.”. la traduzione italiana viene adeguata a Vulg.

⁸² Gv 1, 8 Vulg.: “Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.”; Sabatier in nota: “S. Gat. qui legit, *non enim erat ipse lumen*. Iren l. 3. c. 11. p. 189. d. *non erat ipse lumen*, [...] [+ Agostino]”.

⁸³ In realtà Mt 5, 14. Agostino cita questo versetto poche righe prima; evidenziato pari colore.

⁸⁴ Anzitutto: è evidente che si tratta di Giovanni Battista, come dice Agostino. Riferendosi, poi, a Gv 5 forse aveva in mente Gv 5, 35: “Egli era la lampada che arde e risplende, e voi solo per un momento avete voluto rallegrarvi alla sua luce.”, ma la citazione testuale è da Gv 1, 8; si veda nota precedente.

⁸⁵ Gv 5, 36-37 Vulg.: “... Opera enim quae dedit mihi Pater ut perficiam ea: ..., quia Pater misit me: et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me.”; VL: “... Opera enim, quae dedit mihi Pater ut perficiam ea; ..., quia Pater me misit: et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me.”. In italiano adeguo i tempi. Agostino cita questi versetti nel tractatus 2 alla fine del §8.

⁸⁶ Gv 5, 34 Vulg.: “Ego autem non ab homine testimonium accipio.”.

⁸⁷ Questo breve passo è ripreso da Agostino in questa stessa sezione del commento più sopra in questo stesso trattato 23 §2; evidenziato pari colore.

⁸⁸ Gv 5, 37-38.

⁸⁹ Rm 2, 13 Vulg.: “Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur.”; Sabatier in nota: “Terullianus l. de exhort. cast. p. 941. c. *Quoniam non auditores legis justificabuntur a Deo, sed factores*.”. la traduzione viene adeguata al testo.

¹⁰² Una traduzione più letterale potrebbe essere: “quasi si trattasse di un'altra lucerna”. In altre parole, egli “si decentra”, si equipara ad un inviato che esegue ordini (come Mosè, e come Paolo chiamato in causa da commento); lo dicono i versetti che seguono: “Io sono venuto nel nome del Padre mio e voi non mi accogliete ...”.

Id est, Filius Dei non manet in illorum cordibus qui non servant quae audiunt. Quod vero ait: *Neque vocem ejus audistis, neque speciem ejus vidistis*, in hoc ostendit substantiam divinitatis incomprehensibilem esse, et invisibilem, et vocem ejus non carnalibus audiri potuisse auribus, sed spirituali intelligentia per gratiam sancti Spiritus intelligi vel amari, secundum quod unicuique datum erat.

*Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam aeternam habere; et illae sunt quae testimonium perhibent de me; et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.*⁹⁰ Non vultis venire, id est, non vultis credere, quia *impossibile est sine fide placere Deo* (*Hebr. XI*)⁹¹. Venire nostrum ad Christum, id est credere verum illum Filium Dei, et veram nos per illum habere salutem. Omnis enim Scriptura sancta testimonium perhibuit Christo, sive per figuras, sive per prophetias, sive per angelorum ministeria.

Ergo et Moyses perhibuit testimonium Christo, et Joannes perhibuit testimonium Christo, et caeteri prophetae et apostoli perhibuerunt testimonium Christo. His omnibus testimoniis praeponit testimonium operum suorum, quia per illos non nisi Deus perhibuit testimonium Filio suo.

*Claritatem ab hominibus non recipio.*⁹² Id est, laudem humanam non quaero, quia *non veni ministrari, sed ministrare* (*Matth. XX*)⁹³; id est, non veni ut honorem ab hominibus acciperem carnalem, sed ut honorem omnibus darem spiritualem.

*Sed cognovi vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*⁹⁴ Ideo dilectionem Dei non habuerunt, quia non crediderunt in eum qui non venit facere voluntatem suam, sed voluntatem ejus qui misit illum (*Joan. VI*). Ideo subjunxit;

*Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me.*⁹⁵ Id est, non credidistis in me, qui ideo veniebam in mundum, ut glorificaretur nomen Patris.

*Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*⁹⁶ Quis est iste qui venit in nomine suo, nisi ille qui propriam gloriam quaerit, et non illius qui misit illum?

Quis est quem accepturi erant Judaei, nisi Antichristus, qui venturus est propriam gloriam quaerere? Et hoc erit illis poena peccati, quia noluerunt veritati credere, et credent mendacium.

*Quomodo potestis vos credere, qui gloriam ad invicem accipitis; et gloriam quae a solo Deo est non quaeritis?*⁹⁷ Considerandum est intentius quantum sit jactantiae et humanae laudis ambitio malum, pro quo ipsa Veritas,

aut credere non posse quosdam [*Supple* declarat], quia saecularis gloriae erant.

Quid est humanae laudis cupiditas, nisi superbae mentis elatio?

Vult de se aestimari, quod in se habere non studet. Alter est interius,

alter foris videri desiderat. Humilitas vero gloriam quaerit a solo Deo,

superbia ab hominibus. Unde Joannes Baptista ab ipsa Veritate excellenter laudatus est, quod non esset arundo vento agitata (*Matth. XI*):

quia non humanae laudis, nec odiosae vituperationis aura flante flexibilis fuit, ideo gloriam habuit a Deo Christo, quia gloriam non quaesivit humanam.

*Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem. Est qui accusat vos Moyses, de quo vos maxime speratis.*⁹⁸ Ideo non accuso, quia non veni damnare, sed salvare. Moyses vero accusat, quia increduli estis voci illius.

De me scripsit, dum ait: *Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus de fratribus vestris, tanquam meipsum audietis eum* (*Deut. XVIII*)⁹⁹. Quid vero sequatur attendite:

*Erit, omnis anima qua non obedierit prophetae illi, exterminabitur de populo Dei.*¹⁰⁰

Cioè, il Figlio di Dio non rimane nei cuori di coloro che non rispettano ciò che ascoltano. Che poi dica: *non avete ascoltato la sua voce né avete mai visto il suo volto*, in ciò mostra che la natura della divinità è incomprendibile, e invisibile, e che la sua voce non poteva essere udita da orecchie di carne, ma essere compresa e amata dall'intelligenza spirituale per grazia dello Spirito santo, secondo quanto era dato a ciascuno.

Voi scrutate le Scritture, pensando di avere in esse la vita eterna: sono proprio esse che danno testimonianza di me. Ma voi non volete venire a me per avere vita. Non volete venire, cioè, non volete credere, perché *senza la fede è impossibile essere graditi [a Dio]* (*Ebr 11, 6*). Il venire di noi a Cristo è ciò: credere che egli è vero Figlio di Dio, che noi per suo tramite abbiamo vera salvezza. Infatti tutta la santa Scrittura rende testimonianza a Cristo, sia in modo figurato, sia con profezie, sia per l'ufficio degli angeli.

Dunque Mosè ha reso testimonianza a Cristo, e Giovanni ha reso testimonianza a Cristo, e tutti gli altri profeti e Apostoli hanno reso testimonianza a Cristo. Sopra a tutte queste testimonianze pone la testimonianza delle sue opere, perché per mezzo di quelli non altri che Dio rendeva testimonianza a suo Figlio.

Io non ricevo gloria dagli uomini. Cioè, non cerco la lode umana, perché *non [sono] venuto per far[mi] servire, ma per servire* (*Mt 20, 28*), cioè, non sono venuto per ricevere dagli uomini un onore carnale, ma per dare a tutti un onore spirituale.

Ma vi conosco: non avete in voi l'amore di Dio. Non ebbero amore per Dio proprio perché non credettero in lui, che non venne per fare la propria volontà, ma la volontà di colui che lo ha mandato (*Gv 6, 38*). Pertanto soggiunse;

Io sono venuto nel nome del Padre mio e voi non mi mi avete accolto. Cioè, non avete creduto in me, che proprio per questo ero venuto nel mondo: perché il nome del Padre fosse glorificato.

Se un altro venisse nel proprio nome, lo accogliereste. Chi è costui che viene nel proprio nome, se non colui che cerca la propria gloria, e non [quella] di colui che lo ha mandato? Chi è che i Giudei avrebbero accolto, se non l'Anticristo, che verrà per cercare la propria gloria? E ciò sarà per loro come punizione del peccato, perché non vollero credere alla verità, e crederanno al menzognero.

E come potete credere, voi che ricevete gloria gli uni dagli altri, e non cercate la gloria che viene dall'unico Dio? Va considerato con maggior attenzione quanto sia male l'ambizione della iattanza e della lode umana, a causa del quale la Verità stessa [dichiara] che alcuni non potevano credere, perché appartenevano alla gloria del secolo. Cos'è la brama della lode umana, se non l'arroganza di un'anima superba? Vuole essere stimato per sé, ma non si preoccupa di avere [di che] in se stesso. Uno è interiormente, un altro desidera essere considerato esteriormente. Invero l'umiltà cerca gloria dal solo Dio, la superbia dagli uomini. Per cui Giovanni Battista viene eccellentemente lodato dalla Verità stessa, per non essere *una canna sbattuta dal vento* (cfr *Mt 11, 7*): perché non fu cedevole al soffio dell'aura della lode umana, né dell'odioso biasimo, ed ebbe gloria da Dio proprio perché non cercò [quella] umana.

Non crediate che sarò io ad accusarvi davanti al Padre; vi è già chi vi accusa: Mosè, nel quale voi riponete la massima speranza. Non accuso proprio perché non sono venuto a condannare, ma a salvare. Mosè invero accusa, perché siete increduli alla sua voce. Scrisse di me, quando disse: *Il Signore vostro Dio farà sorgere per voi, dai vostri fratelli, un profeta; voi lo ascolterete come me* (*At 3, 22*; cfr *Dt 18, 15*). Ma fate attenzione a ciò che segue: *E avverrà: chiunque non ascolterà quel profeta, sarà*

Anima fit beata participatione Dei.

4. Ergo et Moyses perhibuit testimonium Christo, et Ioannes perhibuit testimonium Christo, et caeteri Prophetae et Apostoli perhibuerunt testimonium Christo. His omnibus testimoniis praeponit testimonium operum suorum. Quia et per illos non nisi Deus perhibuit testimonium Filio suo.

Sed perhibet alio modo Deus testimonium Filio suo: per ipsum Filium suum indicat Deus Filium, indicat se per Filium. Ad hunc si potuerit homo pervenire, nec lucernis indigebit, et vere fodiendo altius, aedificium perducet ad petram.

5. Facilis est ergo, fratres, hodierna lectio: sed propter hesternum debitum (scio enim quid distulerim, non abstulerim, et Dominus dignatus est donare etiam hodie loqui ad vos), recordamini quid repossere debeatis, si forte aliquo modo servata pietate et salubri humilitate, extendamus nos non adversus Deum, sed ad Deum; et levemus ad eum animam nostram, effundentes eam super nos, sicut ille in Psalmo, cui dicebatur: *Ubi est Deus tuus? Haec, inquit, meditatus sum, et effudi super me animam meam.* Levemus ergo animam ad Deum, non contra Deum; quia et hoc dictum est: *Ad te, Domine, levavi animam meam.* Et levemus adjuvante ipso; nam gravis est. Unde autem gravis est? Quia corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Ne forte ergo possimus sensum nostrum a multis colligere ad unum, et evulsum a multis relevare ad unum (quod quidem non poterimus, ut dixi, nisi adjuvet ille qui ad se vult levare animas nostras), et contingamus ex aliqua parte, quomodo Verbum Dei unicus Patri, coaeternus et aequalis Patri, non faciat nisi quod viderit Patrem facientem, cum tamen Pater ipse non faciat aliquid nisi per Filium videntem. Videtur mihi quoniam Dominus Iesus in hoc loco magnum quiddam insinuare volens intentis, et infundere capacibus, incapaces autem excitare ad studium, ut nondum intellegentes bene vivendo capaces fiant, insinuavit nobis animam humanam et mentem rationalem, quae inest homini, non inest pecori, non vegetari, non beatificari, non illuminari, nisi ab ipsa substantia Dei: eamque animam facere aliquid per corpus et de corpore, atque habere subiectum corpus, et per corporalia mulceri posse sensus corporis vel offendi, et propter hoc, id est propter consortium quoddam animae et corporis in hac vita atque complexu, delectari animam lenitis, vel contristari offensis corporis sensibus; beatitudinem tamen eius qua fit beata ipsa anima, non fieri nisi participatione illius vitae semper vivae, incommutabilis, aeternaeque substantiae, quae Deus est: ut quomodo anima quae inferior Deo est, id quod ipsa inferius est, hoc est corpus, facit vivere; sic eandem animam non faciat beate vivere, nisi quod ipsa anima est superius. Superior enim anima quam corpus, et superior quam anima Deus. Praestat aliquid inferiori, praestatur illi a superiore. Serviat Domino suo, ne conculcetur

⁹⁰ Gv 5, 39-40.

⁹¹ Ebr 11, 6 Vulg: "Sine fide autem impossibile est placere Deo."

⁹² Gv 5, 41 Vulg.: "Claritatem ab hominibus non accipio."

⁹³ Mt 20, 28 Vulg.: "Sicut Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis."

⁹⁴ Gv 5, 42.

⁹⁵ Gv 5, 43. Vulg.: "Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me."; Sabatier in nota: "Ms. Fossat. *Ego veni* ..... & non accepistis me [...] Similiter habent S. Gat. & Maj. Mon. *non accepistis me*. Corb. *non accepistis*, absque *me*. Hilar. l. 9. de Trin. [...] & non accepistis me: [+ Agostino]". In italiano viene adeguato il tempo.

⁹⁶ Gv 5, 43.

⁹⁷ Gv 5, 44 Vulg.: "... qui gloriam abinvicem accipitis; ...".

⁹⁸ Gv 5, 45 Vulg.: "... in quo vos speratis.". In italiano adeguo la traduzione.

⁹⁹ Dt 18, 15 Vulg.: "Prophetam de gente tua et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus: ipsum audies,."; ma sta utilizzando la versione fattane dalla citazione in At 3, 22 Vulg.: "Quoniam prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me: ipsum audietis juxta omnia quaecumque locutus fuerit vobis." e At 7, 37 Vulg.: "Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris, tanquam me: ipsum audietis.". In italiano cito da At adeguando la traduzione.

¹⁰⁰ At 3, 23 Vulg.: "Erit autem: omnis anima quae non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe."; Dt 18, 19 Vulg.: "Qui autem verba ejus, quae loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam.".

— *Si illius litteris non creditis, quomodo meis credetis verbis?*¹⁰¹

Quidquid enim lex vel prophetae scripserunt, omnia Christum venturum esse designabant. Si enim Iudaei legi vel prophetis credidissent, credidissent utique et Christum. Post haec verba mystica, et profundissimae intelligentiae Domini nostri Jesu Christi, quibus partim suae divinitatis, partim et humanitatis arcana mysteria, vel tunc audientibus, vel nunc legentibus demonstrare voluit, quinque panum miraculo seipsum ostendere qui esset voluit. Idcirco sequenter evangelista adjunxit.

estirpato di mezzo al popolo [di Dio]. - Ma se non credete ai suoi scritti, come potrete credere alle mie parole? Infatti tutto ciò che la legge o i profeti scrissero, tutto indicava che Cristo sarebbe venuto. Se infatti i Giudei avessero creduto alla legge o ai profeti, avrebbero certo creduto pure a Cristo. Dopo queste parole mistiche, e di profondissima comprensione di nostro Signore Gesù Cristo, con le quali volle spiegare a coloro che allora ascoltavano, e a quanti ora leggono, gli arcani misteri, in parte della sua divinità, in parte dell'umanità, volle mostrare chi egli fosse col miracolo dei cinque pani. Per questa ragione l'evangelista di seguito aggiunse.

a servo suo. Haec est, fratres mei, religio christiana, quae praedicatur per totum mundum, horrentibus inimicis; et ubi vincuntur, murmurantibus; ubi praevalent, saevientibus. Haec est religio christiana, ut colatur unus Deus, non multi dii; quia non facit animam beatam nisi unus Deus. Participatione Dei fit beata. Non participatione sanctae animae fit beata infirma anima, nec participatione angeli fit beata sancta anima: sed si quaerit beata esse infirma anima, quaerat unde beata sit sancta anima. Non enim beatus efficeris ex angelo tu; sed unde angelus, inde et tu.

Resurgunt animae, resurgunt corpora.

6. His praemissis atque firmissime constitutis, animam rationalem non beatificari nisi a Deo, corpus non vegetari nisi per animam, atque esse quamdam medietatem inter Deum et corpus, animam; intendite et recolite mecum, non hodiernam, de qua sufficienter locuti sumus, sed hesternam lectionem, quam ecce iam triduo versamus atque tractamus, et pro viribus fodimus, donec ad petram perveniamus. Verbum Christus, Verbum Dei Christus apud Deum, Verbum Christus et Deus Verbum, Christus et Deus et Verbum unus Deus. Illuc perge, anima, contemptis caeteris, vel etiam transcensis; illuc perge. Nihil potentius ista creatura, quae mens dicitur rationalis, nihil hac creatura sublimius: quidquid supra istam est, iam Creator est. Dicebam autem quia Verbum Christus, et Verbum Dei Christus, et Deus Verbum Christus; sed non tantum Verbum Christus, quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*: ergo et Verbum et caro Christus. Cum enim *in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo*. Et quid nos in imo, qui non poteramus infirmi et humi repentes attingere Deum, numquid relinquendi eramus? Absit. *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens*. Non ergo formam Dei amittens. Factus est ergo homo qui erat Deus, accipiendo quod non erat, non amittendo quod erat: ita factus est homo Deus. Ibi habes aliquid propter infirmitatem tuam, ibi habes aliud propter perfectionem tuam. Erigat te Christus per id quod homo est, ducat te per id quod Deus homo est, perducatur te ad id quod Deus est. Et tota praedicatio dispensatioque per Christum haec est, fratres, et alia non est, ut resurgant animae, resurgant et corpora. Utrumque quippe mortuum erat; corpus ex infirmitate, anima ex iniquitate. Quia utrumque mortuum erat, resurgat utrumque. Quid utrumque? Anima et corpus. Per quid ergo anima, nisi per Deum Christum? Per quid corpus, nisi per hominem Christum? Erat enim et in Christo anima humana, tota anima: non irrationale tantum animae, sed etiam rationale quod mens dicitur. Fuerunt enim quidam haeretici, et pulsi sunt ab Ecclesia, qui putarent non habere mentem rationalem corpus Christi, sed quasi animam belluinam: excepta quippe rationali mente, vita belluina est. Sed quia expulsi sunt, et veritate expulsi sunt; accipe totum Christum, Verbum, mentem rationalem, et carnem. Hoc totum Christus est. Resurgat anima tua ab iniquitate per id quod Deus est, resurgat corpus tuum a corruptione per id quod homo est. Proinde, carissimi, audite magnam lectionis huius, quantum mihi videtur, profunditatem; et videte quemadmodum loquatur hic Christus, nihil aliud quam quare venerit Christus, ut resurgant animae ab iniquitate, resurgant corpora a corruptione. Iam dixi animae per quid resurgant, per ipsam substantiam Dei; corpora per quid resurgant, per dispensationem humanam Domini nostri Iesu Christi.

7. *Amen, amen dico vobis, non potest a se Filius facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quaecumque enim ille fecerit, haec et Filius similiter facit.* Coelum, terram, mare, quae in coelo, quae in terra, quae in mari, visibilia, invisibilia, animalia in terris, fruteta in agris, natantia in aquis, in aere volantia, in coelo lucentia; praeter haec omnia, Angelos, Virtutes, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates: *omnia per ipsum facta sunt*. Numquid Deus omnia haec fecit, et demonstravit ea facta Filio, ut et ipse faceret alterum mundum his omnibus plenum? Non utique. Sed quid? *Quaecumque enim ille fecerit, haec, non alia, sed haec et Filius, nec dissimiliter, sed similiter facit. Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit.* Demonstrat Pater Filio ut animae suscitentur, quia per Patrem et Filium animae suscitantur: nec possunt vivere animae, nisi earum vita sit Deus. Si ergo non possunt vivere animae, nisi earum vita sit Deus, sicut ipsae sunt vita corporum; quod demonstrat Pater Filio, id est quod facit, per Filium facit. Non enim faciendo demonstrat Filio, sed demonstrando facit per Filium. Videt enim Filius Patrem demonstrantem antequam aliquid fiat, et ex demonstratione Patris et visione Filii fit quod fit a Patre per Filium. Sic animae suscitantur, si potuerint videre istam unitatis coniunctionem, Patrem demonstrantem, Filium videntem, et per Patris demonstrationem et Filii visionem fieri creaturam: atque id fieri per Patris demonstrationem et Filii visionem, quod nec Pater sit nec Filius, sed infra Patrem et

¹⁰¹ Gv 5, 47.

Filium, quidquid fit a Patre per Filium. Quis hoc videt?

Remove omnia corporalia.

8. Ecce iterum ad carnales sensus, ecce rursus humiliamus nos, et descendimus ad vos, si tamen aliquid aliquando ascenderamus a vobis. Vis demonstrare aliquid filio tuo, ut faciat quod facis: facturus es tu, et sic demonstraturus. Quod igitur facturus es ut demonstres filio, non utique facis per filium: sed tu solus facis quod ipse factum videat, et aliud tale similiter faciat. Non est hoc ibi: quid pergis ad similitudinem tuam, et deles in te similitudinem Dei? Ibi omnino non est hoc. Inveni aliquid, quomodo demonstres filio tuo quod facis, antequam facis; ut cum demonstraveris, per filium facias hoc quod facis. Iam forte quasi occurrit tibi: Ecce, inquis, cogito facere domum, et volo ut per filium meum fabricetur: antequam eam ipse fabricem, ostendo filio meo quod facere volo; et facit ipse, atque ego per ipsum, cui ostendi voluntatem meam. Recessisti quidem a pristina similitudine, sed adhuc iaces in magna dissimilitudine. Ecce enim antequam facias domum, indicas filio tuo, et demonstras quid facere velis; ut te demonstrante antequam facias, faciat ipse quod demonstraveris, et tu per ipsum: sed verba dicturus es filio tuo, inter te et ipsum verba cursura sunt; et inter demonstrantem et videntem, vel loquentem et audientem sonus articulatus volat, qui non est quod tu, non est quod ipse. Sonus quippe ille qui exit de ore tuo, et verberato aere tangit aurem filii tui, et impleto sensu audiendi perducit ad cor cogitationem tuam; sonus ergo ille, non est ipse tu, non est ipse filius tuus. Signum datum est ab animo tuo animo filii tui, quod signum non sit nec animus tuus, nec animus filii tui, sed aliud aliquid. Itane putamus Patrem locutum esse cum Filio? Fuerunt verba inter Deum et Verbum? quomodo istud est? An quidquid vellet Pater dicere Filio, si verbo vellet dicere, ipse Filius est Verbum Patris, numquid per verbum loqueretur ad Verbum? An quia Filius magnum Verbum, minora verba cursura erant inter Patrem et Filium? Sonus aliquis et quasi creatura quaedam temporalis atque volatica, exitura erat ex ore Patris, et percussura aurem Filii? Numquid habet Deus corpus, ut quasi ex eius labiis hoc procedat; et habet aures corporis Verbum, in quas sonus veniat? Remove omnia corporalia, simplicitatem vide, si simplex es. Quomodo autem eris simplex? Si te non mundo implicaveris, sed ex mundo explicaveris: explicando enim te simplex eris. Et vide si potes quod dico, aut si non potes, crede quod non vides. Dicis filio tuo, verbo dicis; verbum quod sonat, nec tu es, nec filius tuus.

9. Habeo, inquis, aliud quo ostendam: ita enim est eruditus filius meus, ut nec loquente me audiat, sed nutu ostendo ei quod faciat. Ecce nutu ostende quod vis, certe animus tuus vult ostendere quod in se habet. Unde facis nutum? De corpore, scilicet, labiis, vultu, superciliis, oculis, manibus. Haec omnia non sunt quod animus tuus; etiam ista media sunt: intellectum est aliquid per haec signa, quae non sunt quod animus tuus, nec quod animus filii tui: sed hoc totum quod corpore agis, infra animum tuum est, et infra animum filii tui; nec potest cognoscere animum tuum filius tuus, nisi dederis ei signa de corpore. Quid igitur facio? Non est hoc ibi, simplicitas ibi est. Pater ostendit Filio quod facit, et ostendendo Filium gignit. Video quid dixerim: sed quia video et quibus dixerim, fiat in vobis intellectus iste quandoque. Nunc si non potestis comprehendere quid sit Deus, vel hoc comprehendite quid non sit Deus: multum profeceritis, si non aliud quam est, de Deo senseritis. Nondum potes pervenire ad quid sit, perveni ad quid non sit. Non est Deus corpus, non terra, non coelum, non luna, non sol, non stellae, non corporalia ista. Si enim non coelestia, quanto minus terrena? Tolle omne corpus. Adhuc audi aliud: non est Deus mutabilis spiritus. Nam fateor, et fatendum est, quia Evangelium loquitur: *Deus spiritus est*. Sed transi omnem mutabilem spiritum, transi spiritum qui modo scit, modo nescit, modo meminit, et obliviscitur; vult quod nolebat, non vult quod volebat; sive patiatur iam istas mutabilitates, sive pati possit: transi haec omnia. Non invenis in Deo aliquid mutabilitatis, non aliquid quod aliter nunc sit, aliter paulo ante fuerit. Nam ubi invenis aliter et aliter, facta est ibi quaedam mors: mors enim est, non esse quod fuit. Immortalis dicitur anima: est quidem, quia vivit semper anima, et est in illa quaedam vita permanens, sed mutabilis vita. Secundum mutabilitatem vitae huius et mortalis dici potest: quia si vivebat sapienter, et desipit, mortua est in deterius; si vivebat insipienter, et sapit, mortua est in melius. Nam esse mortem in deterius, esse mortem in melius Scriptura nos docet. Utique in deterius mortui erant, de quibus dicitur: *Sine mortuos, sepeliant mortuos suos*; et: *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus*; et de hac lectione: *Quando mortui audient, et qui audierint vivent*. In deterius mortui erant, ideo reviviscunt. Reviviscendo moriuntur in melius, quia et reviviscendo non erunt quod erant: non esse autem quod erat, mors est. Sed forte, si in melius est, non appellatur mors? Appellavit illam mortem Apostolus: *Si*

autem mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo discernitis? et iterum: *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Mori nos vult ut vivamus, quia viximus ut moreremur. Quidquid ergo et a meliore in deterius, et a deteriore in melius moritur, non est hoc Deus: quia neque in melius ire potest summa bonitas, neque in deterius vera aeternitas. Vera enim aeternitas est, ubi temporis nihil est. Erat autem modo hoc, et modo illud? iam tempus admissum est, aeternum non est. Nam ut noveritis quia non sic Deus quomodo anima: certe immortalis est anima; quid ergo est quod ait Apostolus de Deo: *Qui solus habet immortalitatem*; nisi quia hoc aperte dixit: Solus habet incommutabilitatem, quia solus habet veram aeternitatem? Ergo ibi nulla mutabilitas.

In imagine sua Creatorem agnoscamus.

10. Agnosce in te aliquid, quod volo dicere, intus, intus in te; non in te quasi in corpore tuo, nam et ibi potest dici in te. In te est enim sanitas, in te quaelibet aetas, sed secundum corpus; in te est manus, pes tuus: sed aliud est in te intus, aliud in te tamquam in veste tua. Sed relinque foris et vestem tuam et carnem tuam, descende in te, adi secretarium tuum, mentem tuam, et ibi vide quod volo dicere, si potueris. Si enim tu ipse a te longe es, Deo propinquare unde potes? Dicebam de Deo; et intellecturum te arbitraberis: de anima dico, de te dico; intellege, ibi te probabo. Non enim valde longe pergo in exempla, quando de mente tua volo aliquam similitudinem dare ad Deum tuum; quia utique non in corpore, sed in ipsa mente factus est homo ad imaginem Dei. In similitudine sua Deum quaeramus, in imagine sua Creatorem agnoscamus. Ibi intus, si potuerimus, inveniamus hoc quod dicimus; quomodo demonstret Pater Filio, et Filius videat quod demonstrat Pater, antequam fiat aliquid a Patre per Filium. Sed cum dixero et intellexeris, nec sic putes iam illud aliquid tale esse, ut serves ibi pietatem, quam volo a te servari, et praecipue moneo: id est, ut si non vales comprehendere Deus quid sit, parum non tibi putes esse scire quid non sit.

11. Ecce in mente tua video aliqua duo, memoriam tuam et cogitationem tuam, id est, quasi aciem quamdam et obtutum animae tuae. Vides aliquid, et per oculos percipis, et commendas memoriae: ibi est intus quod memoriae commendasti, in abdito reconditum quasi in horreo, quasi in thesauro, quasi in secretario quodam et penetrali interiore. Cogitas aliunde, intentio tua alibi est; illud quod vidisti in memoria tua est, et non videtur a te, quia cogitatio tua in aliud intenditur. Modo probo, scientibus loquor: Carthaginem nomino, omnes modo intus quicumque eam nostis, vidistis Carthaginem. Numquid tot sunt Carthages quot animae vestrae? Omnes vidistis per nomen hoc: per quatuor has syllabas notas vobis, erumpentes ex ore meo, tactae sunt aures vestrae, tactus est sensus animae per corpus, et ab alia intentione reflexus est animus ad id quod ibi erat, et vidit Carthaginem. Numquid tunc est ibi Carthago facta? Iam ibi erat, sed latebat. Quare ibi latebat? Quia animus tuus in aliud attendebat: cum vero reflexa est cogitatio tua ad id quod erat in memoria, inde formata est, et visio quaedam animi facta est. Antea non erat visio, sed erat memoria: reflexa cogitatione ad memoriam, facta est visio. Demonstravit ergo memoria tua cogitationi tuae Carthaginem, et quod in illa erat antequam intenderes, conversae ad se intentioni cogitationis ostendit. Ecce facta est a memoria demonstratio, facta est in cogitatione visio; et nulla verba in medio cucurrerunt, nullum ex corpore signum datum est; nec innuisti, nec scripsisti, nec sonuisti; et tamen cogitatio vidit quod memoria demonstravit. Eiusdem autem substantiae est, et quae demonstravit, et cui demonstravit. Sed Carthaginem ut haberet memoria tua, per oculos hausta est imago haec: vidisti enim quod in memoria reconderes. Sic arborem quam meministi vidisti, sic montem, sic fluvium, sic amici faciem, sic inimici, sic patris, matris, fratris, sororis, filii, vicini; sic litterarum in codice conscriptarum, sic ipsius codicis, sic huius basilicae: omnia ista vidisti, et visa quia iam erant, memoriae commendasti; et tamquam posuisti illic quae videres cogitando cum velles, etiam cum ab istis corporis oculis abfuissent. Vidisti enim Carthaginem cum esses Carthagini, accepit speciem per oculos anima tua; haec species recondita est in memoria tua, et servasti aliquid intus homo apud Carthaginem constitutus, quod posses apud te videre etiam cum ibi non esses. Haec omnia forinsecus accepisti. Pater quae demonstrat Filio, non accipit extrinsecus: intus totum agitur; quia nihil creaturarum esset extrinsecus, nisi hoc Pater fecisset per Filium. Creatura omnis a Deo facta est; antequam fieret non erat. Non ergo facta visa est et retenta memoriter, ut eam Pater Filio tamquam memoria cogitationi monstraret: sed faciendam Pater monstravit, faciendam Filius vidit, et eam Pater demonstrando fecit, quia per Filium videntem fecit. Et ideo movere non debet, quia dictum est, *nisi quod viderit Patrem facientem*: non dictum est, demonstrantem. Per hoc enim significatum est, id esse Patri facere, quod est demonstrare; ut ex hoc intellegatur per Filium videntem omnia facere. Nec illa

demonstratio, nec illa visio temporalis est. Quia enim per Filium fiunt omnia tempora, non utique aliquo tempore possent ei demonstrari facienda. Sic autem demonstratio Patris Filii visionem gignit, quemadmodum Pater Filium gignit. Demonstratio quippe generat visionem, non visio demonstrationem. Quod si purius et perfectius intueri valeremus, fortasse inveniremus nec aliud esse Patrem, aliud eius demonstrationem; nec aliud Filium, aliud eius visionem. Sed si vix hoc cepimus, vix explicare potuimus, quomodo memoria quod cepit extrinsecus, ostendat cogitationi; quanto minus capere aut explicare poterimus, quomodo Pater Deus demonstrat Filio quod non habet aliunde, vel quod non est aliud quam ipse? Parvuli sumus; loquor vobis quid non sit Deus, non ostendo quid sit: ergo ut capiamus quid sit, quid faciemus? Numquid a me, numquid per me poteritis? Dicam hoc parvulis, et vobis et mihi: est per quem possimus; modo audivimus, modo audivimus: *Iacta in Dominum curam tuam, et ipse te enutriet*. Ideo enim non potes, o homo, quia parvulus es: si parvulus es, nutriendus es: nutritus, grandis eris; et quod parvulus non poteras, grandis videbis: sed ut nutriaris: *Iacta in Dominum curam tuam, et ipse te enutriet*

12. Modo ergo percurramus breviter quae restant, et videte hic quae commendavi, quomodo Dominus insinuet. *Pater diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit*. Ipse suscitatur animas, sed per Filium, ut fruatur animae suscitatae substantia Dei, hoc est Patris et Filii. *Et maiora his demonstrabit ei opera*. Quibus maiora? Sanitatibus corporum. Iam et antea tractavimus, nec immorari debemus. Maior est enim resurrectio corporis in aeternum, quam haec quae ad tempus facta est in illo languido sanitas corporis. *Et maiora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini*. *Demonstrabit*, quasi temporaliter: ergo quasi homini facta in tempore, quia Verbum Deus non est factus, per quem omnia facta sunt tempora: sed homo factus Christus in tempore. Apparet quo Consule, quo die conceptum de Spiritu sancto virgo Maria peperit Christum: ergo homo factus est in tempore, per quem Deum facta sunt tempora. Ideo tamquam in tempore demonstrabit ei opera maiora, id est, resurrectionem corporum, ut vos miremini factam per Filium resurrectionem corporum.

13. Deinde redit ad illam resurrectionem animarum: *Sicut enim Pater suscitatur mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat*, sed secundum spiritum. Vivificat Pater, vivificat Filius; quos vult Pater, quos vult Filius: sed ipsos Pater quos Filius; quia omnia per ipsum facta sunt. *Sicut enim Pater suscitatur mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat*. De resurrectione animarum dictum est hoc: quid de resurrectione corporum? Redit, et dicit: *Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Resurrectio animarum fit per substantiam Patris et Filii aeternam et incommutabilem: resurrectio vero corporum fit per dispensationem humanitatis Filii temporalem, non Patri coaeternam. Ideo cum commemoraret iudicium, ubi fieret resurrectio corporum: *Non enim Pater*, inquit, *iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*: de resurrectione autem animarum: *Sicut Pater suscitatur mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat*. Illud ergo simul Pater et Filius: hoc autem de resurrectione corporum: *Non iudicat Pater quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem*. Hoc redditum est resurrectioni animarum. *Ut omnes honorificent Filium*. Quomodo? *Sicut honorificant Patrem*. Animarum enim resurrectionem sic operatur Filius, quomodo Pater: sic vivificat Filius, quomodo Pater. Ergo in animarum resurrectione *omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem*. Quid de honorificatione propter resurrectionem corporis? *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum*. Non dixit, sicut; sed, *honorificat*, et *honorificat*. Honoratur enim homo Christus, sed non sicut Pater Deus. Quare? Quia secundum hoc dixit: *Pater maior me est*. Quando autem honorificatur Filius, sicut honorificatur Pater? Cum *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et omnia per ipsum facta sunt*. Et ideo in hac honorificatione secunda quid ait? *Qui non honorificat Filium, nec honorificat Patrem qui misit illum*. Non est missus Filius, nisi quia factus est homo.

Ecce immoratur nobiscum sermo Dei.

14. *Amen, amen dico vobis*. Iterum redit ad resurrectionem animarum, ut assidue dicentem capiamus: quia velut volantem sermonem sequi non poteramus; ecce immoratur nobiscum sermo Dei, ecce quasi habitat cum infirmitatibus nostris: redit rursus ad commendationem resurrectionis animarum. *Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam*: sed tamquam ex Patre. *Quia qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, ex Patre habet vitam aeternam*, credendo in eum qui misit illum. *Et in iudicium non veniet, sed transit a morte ad vitam*: sed ex Patre vivificatur, cui credit. Quid, tu non vivificas? Vide quia *et Filius quos vult vivificat*. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, quando mortui*

audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent. Hic non dixit: Credent ei qui misit me, et ideo vivent; sed audiendo vocem Filii Dei, *qui audierint*, hoc est obaudierint Filio Dei, *vivent*. Ergo et ex Patre vivent, cum credent Patri; et ex Filio vivent, cum audient vocem Filii Dei. Quare et ex Patre vivent et ex Filio vivent? *Sicut enim habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso.*

15. Implevit de resurrectione animarum; restat evidentius dicere de resurrectione corporum. *Et potestatem dedit ei et iudicium facere:* non solum animas per fidem et sapientiam suscitare, sed et iudicium facere. Quare autem haec? *Quia filius hominis est.* Facit ergo aliquid Pater per Filium hominis, quod non facit ex substantia sua cui aequalis est Filius; sicut ipsum nasci, sicut ipsum crucifigi, sicut ipsum mori, sicut ipsum resurgere: non enim aliquid horum Patri contigit. Sic et resuscitationem corporum. Nam resuscitationem animarum ex substantia sua Pater facit per substantiam Filii, qua illi aequalis est; animae quippe fiunt participes illius incommutabilis lucis, non corpora: resuscitationem autem corporum Pater facit per filium hominis. *Et potestatem enim dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est: secundum illud quod supra dixit: Neque enim Pater iudicat quemquam.* Et ut ostendat quia de resurrectione corporum hoc dixit: *Nolite mirari hoc, quia venit hora.* Non nunc est, sed venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt (iam hoc et hesterno die satiatissime audistis), *audient vocem eius et procedent.* Et ubi? In iudicium: *Qui bene fecerunt, in resurrectionem vitae; qui male egerunt, in resurrectionem iudicii.* Et tu hoc facis solus, quia omne iudicium Filio Pater dedit, et non iudicat quemquam? Ego, inquit, facio. Sed quomodo facis? *Non possum a me facere quidquam: sicut audio iudico, et iudicium meum iustum est.* Cum ageretur de resurrectione animarum, non dicebat: *Audio;* sed, *video.* *Audio* enim, tamquam praecipientis Patris imperium. Iam ergo sicut homo, sicut quo maior est Pater; iam ex forma servi, non ex forma Dei, *sicut audio, iudico; et iudicium meum iustum est.* Unde est iudicium iustum hominis? Fratres mei, attendite: *Quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*